શ્રીયુત

રાજપુરનિવાસી શેઠ વાડીલાલ પુરુષોત્તમદાસ.

પ્રાસંગિક વક્તવ્ય.

સાહિત્યક્ષેત્રમાં જૈન સાહિત્યની એટલી તો વિશાળતા તેમજ વ્યાપકતા છે, કે જો આ મોટા ભાગે માગધી અને સંસ્કૃતમાં લખાયેલી અગમ્ય પ્રસાદીને પ્રચલિત ભાષામાં અને સામાન્યજનતા સમજી શકે તેવી સરસ-સ્ફુટ શૈલીએ બહાર પાડવામાં આવે તો જગતભર માટે તે અલભ્ય સાહિત્ય વિશેષતઃ ઉપકારક થઇ પડે. આટલા માટે અમે જનતાની આવશ્યકતા તેમજ રૂચીને ધ્યાનમાં લઇને જૈન સાહિત્યના ચારે અંગો પૈકી પ્રસંગાનુકૂળ સાહિત્યની ચુંટણી કરી, સાક્ષર બન્ધુઓના સહકાર નીચે નિયમિત બહાર પાડતા રહ્યા છીએ. છેલ્લા દાયકામાં વ્યવહાર જીવનના વિકાસ અર્થે સમર્થ પુરૂષોનાં આદર્શ નોવેલો, આરોગ્ય ગ્રંથો, વ્યવહાર સુત્રો આદિને અનુલક્ષી સરલ સાહિત્ય પુરૂં પાડવા સાથે આત્મિકવિકાસ અર્થે તત્વજ્ઞાનના સરલ પ્રકાશનની અગત્ય અમને લાગ્યા કરતી હતી. કેમકે ધાર્મિક જ્ઞાનના સંસ્કાર પૂરવા માટે આપણે ગામોગામ પાઠશાળાઓ નિભાવવા પાછળ બહોળો ખર્ચ કરી રહ્યા છીએ, તેમાં જો આવશ્યક ક્રિયાસૂત્રોની મહત્તા રૂચીપૂર્વક સમજાવવાને તત્વજ્ઞાનના વિષયને સરસ શૈલિએ સ્ફુટ કરવામાં આવે તો થતા શ્રમ અને ખર્ચની સવિશેષ સાર્થકતા થઇ શકે. પરંતુ જે હોજરીને છાશ-દૂધ પચાવવામાં પણ બાદી થઇ જતી હોય તેને તત્વજ્ઞાન જેવી નરદમ મલાઇનું ભાણું પીરસતા પહેલાં તે રૂચીપૂર્વક આરોગી શકાય-પચી જાય તેટલું પથ્ય-સ્ફુટ કરી શકે તેવા તત્વજ્ઞની અનુકુળતા શોધાતી હતી. સદ્‌ભાગ્યે ગત ચાતુર્માસમાં અત્રે અધ્યાત્મવેત્તા શ્રી કેસરવિજયજી મહારાજનો સહયોગ થયો. તેઓશ્રી જેમ યોગ-ધ્યાનની મસ્તીમાં મશહૂર છે, તેમ આદર્શ લેખક તરીકે પણ તેમણે સારી નામના મેળવી છે. તેમની કસાયેલી કલમથી લખાયેલ 'મલયાસુંદરી' તથા 'સુદર્શના' જેવાં રસપૂર્ણ કથાનકો, 'યોગશાસ્ત્ર' તથા 'ધ્યાનદીપિકા' આદિ આધ્યાત્મિક ગ્રંથો, 'સમ્યગ્ દર્શન' જેવા બોધિ બીજો, 'આનંદ અને મહાવીર' જેવા તત્વભાષ્યો અને 'ગૃહસ્થ-ધર્મ' જેવા આવશ્યક માર્ગસૂચક સાહિત્યે જનતામાં સારો આદર મેળવ્યો છે, તેમના આધ્યાત્મિક વ્યાખ્યાનમાં રહેલી સરલતા પૂર્વક રસની જમાવટથી આકર્ષાઇને પ્રવૃત્તિમય જીવનમાં ખૂંચી ગયેલ માનવગણ જૈન કે જૈનેતરના ભેદ ભૂલી જઇને બહોળા પ્રમાણમાં લાભ લેવા લાગ્યો, એટલુંજ નહિ પણ સેંકડો ભાઇ-બહેનો યોગધ્યાનને પથે વળ્યા.

તેઓશ્રીની ઉપદેશ ધારાથી કૃતાર્થ થએલ જનતા આ ઉપકારના ચિરસ્મરણરૂપે કંઇક સેવાનો માર્ગ શોધવા લાગી. દરમિયાન તેમના ગુરૂ સદ્‌ગત આચાર્યશ્રી વિજયકમલસૂરિની જયંતી ઉજવવાનો પ્રસંગ ઉપલબ્ધ થતાં જનતા બ્દલ્ભ્ઞો નક્કી કર્યું કે સદ્‌ગત આચાર્યશ્રીની અંતિમ આજ્ઞાની નોંધમાં પોતાની

અને સમગ્ર મહાજનનો જાહેર મેળાવડો કરીને આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી થયેલી આત્મજાગૃતિ માટે ગુણગ્રામ કર્યા.

પદવીદાન પ્રસંગે અમદાવાદથી શેઠ વિમળભાઇ મયાભાઇએ આવી ચાદર ઓઢાડી, તેમજ પાંચસો મ્હેમાનો ઉપરાંત બીજા આસપાસના મળી પાંચ-છ હજાર ભાઇબ્હેનોની તે પ્રસંગે હાજરી, તથા તાર-ટપાલ દ્વારા સ્હાનુભૂતિના આવેલા સેંકડો સંદેશા તેઓશ્રીના જ્ઞાન ગાંભિર્યનો પડઘો પાડવા માટે પુરતાં હતાં.

સામાન્ય સંજોગોમાં આ પુરતું હતું; પરંતુ એક સાહિત્ય રસિક અધ્યાત્મી પુરૂષ માટે આવા પ્રસંગની વિશિષ્ટતા તો સાહિત્યનો બહોળો પ્રચાર કરવાથીજ કૃતાર્થ થાય તેમ શેઠ વાડીલાલને લાગવાથી શ્રી દેવવિજયજી મ. નું તે તરફ ધ્યાન ખેંચ્યું.

મહોપાધ્યાય શ્રી દેવવિજયજી મહારાજ કે જે આચાર્યશ્રીના ભાઇ-ગુરૂ ભાઇ છે, તેઓ પણ સાહિત્ય ઉપાસક રહ્યા. આ૦ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિકૃત ગ્રંથમાળા તેમનાજ નેતૃત્વ નીચે બહાર આવી છે. તે ઉપરાંત તેમણે પોતે પણ પ્રકરણ પુષ્પમાળા તથા અનુયોગદ્વાર સૂત્રનું ભાષાંતર, રેખાદર્શન, દેવવિનોદ, દેવભક્તિમાળા આદિ ગ્રંથો દ્વારા સાહિત્યપૂર્તિ કરી છે. એટલે તેમને પણ જ્ઞાન પ્રભાવનાની અગત્યતા સમજાઇ. આવો ગ્રંથપ્રચાર લ્હાણીથી થઇ શકે છે. પરંતુ આવી લ્હાણી ચોક્કસ ગામ કે પરિચિત વિભાગ પુરતીજ પહોંચાડી શકાય છે. ત્યારે જૈન પ્રજા વ્યાપારી હોઇને દેશભરના ખુણે પડેલા ગામડાંઓ અને શહેરોમાં તેમજ પરદેશમાં છેક યુરોપ-આફ્રીકા-જાપાન આદી દૂરના દેશો સુધી પથરાયેલી છે. એટલે સાહિત્યનો સર્વવ્યાપી પ્રચાર કરવામાં દરેક ગામો, સંસ્થાઓ, લાયબ્રેરીઓ, મંડળો તથા શહેરોના દરેક આગેવાનો સુધી ગ્રંથને એકસરખી રીતે પહોંચાડી શકાય તેવો સર્વવ્યાપિ જ્ઞાનપ્રચાર કરવા માટે અનુકૂળ સગવડનો વિચાર કરતાં 'જૈન ઓફીસ' તરફ ધ્યાન ખેંચાયું, કેમકે ગુજરાત, કચ્છ, કાઠિયાવાડ, મારવાડ, મેવાડ, માળવા, પંજાબ, બંગાળ, બર્મા, સીંધ, બલુચીસ્થાન, મહારાષ્ટ્ર, મલબાર, સીલોન આદી હિંદના દરેક પ્રાંત કે દેશના નાના-મોટા જૈન વસ્તીવાળા લગભગ દરેક ગામમાં 'જૈન' પત્રનું સ્થાન હોવાથી તેમજ યુરોપ, આફ્રીકા, જાપાન આદિ દૂર દેશાવરમાં પણ જ્યાં જ્યાં જૈન વ્યક્તિ પહોંચેલ છે, ત્યાં જૈન પત્રને આવકાર મળેલો હોવાથી અને મુનિરાજો, સંસ્થાઓ, તથા દીગંબર સ્થાનકવાસી સમાજમાં પણ જૈન પત્રનો સર્વવ્યાપી પ્રેમભર્યો પ્રચાર હોઇને અત્યાર પુર્વે ત્રીશ ગ્રંથોનો સર્વવ્યાપી પ્રચાર જૈન ઓફીસ દ્વારા થઇ શક્યો છે તેમ જોઇને આચાર્યશ્રીની જ્ઞાનપ્રસારીનો લાભ "જૈન" પત્રના વાંચનારાઓને આપવા નિર્ણય થયો. ભાષામાં દરેક પણ સરલ સાહિત્ય તૈયાર કરાવી તેનો નિયમીત પ્રચાર વિશેષાનુ દોષ્ટિ આ યોજનાનો લાભ મુનિરાજો અને જ્ઞાનપ્રચાર માટે ઇચ્છા રાખનાર કોઇપણ લઇ શકે એટલી હદ હો તે માટે અનુકુળ યોજના ઘડી

ॐ अर्हंनमः

મહાવીર તત્ત્વપ્રકાશ.

પ્રકરણ ૧ લું.

આત્મસ્વરૂપ—

કર્મસંબંધરહિત, જ્ઞાનતત્ત્વ, અમર, સહજસ્વરૂપ સિદ્ધ, પરમાત્માને મારા આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે હું નમન કરૂં છું.

આ વિશ્વમાં ચૈતન્ય અને જડ એ બે વસ્તુને મૂકીને બીજી કાંઇપણ વસ્તુ નથી. આત્મસ્વભાવ પ્રગટ કરવાની ઈચ્છાવાળા જીવોએ તે બન્નેનાં લક્ષણો જાણવાં જોઇએ. જેઓ આ બન્નેનાં સ્વરૂપને પરમાર્થ દ્રષ્ટિએ જાણે છે તે અજીવ તત્ત્વનો ત્યાગ કરી જીવતત્ત્વમાં લીન થયા છે. જીવતત્ત્વમાં લીન થતાં રાગદ્વેષનો નાશ થાય છે. રાગદ્વેષ દૂર થતાં નવીન કર્મો આવતાં અટકે છે અને પૂર્વે બંધાયેલાં કર્મો ઓછા થઇ જાય છે. આમ નવીન કર્મોનો બંધ થવાથી અને જુનાં કર્મોનો નાશ થવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આત્માનું લક્ષણ—

ઉપયોગ એ આત્માનું લક્ષણ છે. આત્મા પોતાની શક્તિનો પોતાની મેળે તથા સાધનો દ્વારા પ્રકાશ કરે છે તેને ઉપયોગ કહે છે. તે ઉપયોગ બે પ્રકારનો છે. એક દર્શન ઉપયોગ અને બીજો

મ્યતા છે. આંખો વિનાનું જીવન દુઃખરૂપ છે અને બીજી ઇન્દ્રિયો
તાં નેત્રનો વિષય ઘણો છે તેથી ઇન્દ્રિયાધીન સામાન્ય બોધવાળા
ર્શનના બે ભાગ પાડયા છે. એક ચક્ષુદર્શન અને બીજું અચક્ષુ-
ર્શન, આ પાંચે ઇન્દ્રિયોથી જે સામાન્ય બોધ થાય છે તે ચક્ષુ-
ર્શન અને અચક્ષુદર્શન છે. તેમાં ઉપર કહેલા અવધિ અને કેવલ
ર્શન મેળવતાં દર્શન ઉપયોગના ચાર ભેદ કહેવામાં આવ્યા છે.

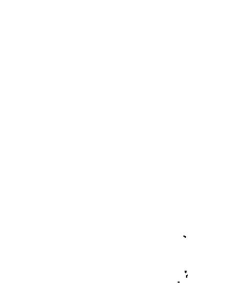
વસ્તુના વિશેષ બોધને—આકારને જાણનાર તે જ્ઞાન ઉપયોગ
. જ્ઞાન વસ્તુની તમામ બાજુઓને ભૂતકાળના, વર્તમાનકાળના
થા ભવિષ્યના પદાર્થો અને વારંવાર બદલાતા તેના પર્યાયોને જાણે
, માટેજ જ્ઞાતા અને દ્રષ્ટા એ શુદ્ધ આત્માનું પૂર્ણ લક્ષણ છે.

આ જ્ઞાન પણ સ્વતઃ—પોતાની મેળે કોઇની પણ મદદ સિવાય
સ્તુ તત્ત્વને જાણી શકે છે; તેમજ ઇન્દ્રિયોની મદદથી પણ વસ્તુને
ાણે છે, જે પૂર્ણ જ્ઞાન કે જેને કેવળજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે અને
ાનના આવરણ કરનાર કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી જે પ્રગટે છે
 પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે. શુદ્ધ છે અને કોઇની મદદ સિવાય તે વિશ્વના
ર્વ પદાર્થોને જાણી શકે છે. આ આત્માનો ક્ષાયકગુણ કહેવાય
, અને તેને કેવળજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે.

કર્મોના ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થતા જ્ઞાનને મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન,
અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, અને વિભંગ
ાન કહેવામાં આવે છે, એટલે તેના સાત ભેદ છે. જો કે જ્ઞાનાવર-
ણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી આ જ્ઞાન પ્રગટે છે. છતાં આત્મદ્રષ્ટિ
ંતગૃત થયેલ જીવ વસ્તુતત્ત્વને તેના ખરા સ્વરૂપમાં જાણે છે ત્યારે
ેનું જ્ઞાન તે સમ્યક્જ્ઞાન કહેવાય છે અને વિપરિત રીતે વસ્તુત-
ત્વને જાણનારનું જ્ઞાન તે મિથ્યા જ્ઞાન કહેવાય છે, માટે પ્રથમના
ાર જ્ઞાન તે સમ્યક્જ્ઞાન છે અને તે પછીનાં ત્રણ જ્ઞાન તે મિથ્યા
ાન છે.

વસ્તુતત્વનું ખરું સ્વરૂપ—

દરેક પદાર્થો પોતપોતાના સ્વભાવમાં રહેલા છે. તેના સ્વભા-
માં સંયોગ સંબંધથી ફેરફાર થતો નથી. સંયોગ સંબંધ એટલે
ેક પદાર્થની સાથે એકજ સ્થાનમાં અનેક પદાર્થોનું જોડાઇને

પણ જાય છે અર્થાત્ તેના ઉપર આવરણનો પડદો આવી જાય છે છતાં તે સમ્યક્ જ્ઞાન છે.

મિથ્યાજ્ઞાન ત્રણ પ્રકારે છે. પ્રથમનાં બે મિથ્યામતિ અને મિથ્યાશ્રુત એ સર્વ જીવોને હોય છે, કેમકે આટલું પણ જ્ઞાન ન હોય તો તે જીવ અને અજીવમાં પછી તફાવત નજ રહે. ત્રીજું વિભંગજ્ઞાન. એમાં મિથ્યામતિશ્રુત કરતાં અધિકતા તો છે, તે ઇન્દ્રિયોની મદદ વિના રૂપી દ્રવ્યને જોઇ-જાણી શકે છે; છતાં વસ્તુના ખરા સ્વરૂપનો તેને અનુભવ થતો નથી, તેમજ બહારથી દેખાતા પદાર્થો જે દૂર દૂરના તેના જોવામાં આવે છે તેમાં અસ્પષ્ટતા અને વિપરીત દેખાવાપણું પણ હોય છે. કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન એ બન્ને જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે સિવાયનાં સાત જ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન તે કર્મોના ક્ષયોપશમથી થાય છે. ખરી રીતે જ્ઞાન એક છે અને દર્શન પણ એક છે; છતાં કર્મની ઉપાધિના ભેદે તેમાં ભેદ પાડવામાં આવ્યા છે. આ જ્ઞાન ઉપયોગ અને દર્શન ઉપયોગ દ્વારા આત્મા પોતાની શક્તિ પ્રકાશે છે અને વિશ્વના સર્વ પદાર્થોનો વિષય કરે છે. અર્થાત્ સર્વ પદાર્થોને દર્શન અને જ્ઞાન દ્વારા જાણે છે અને જુવે છે. આ આત્માનું પૂર્ણ સ્વરૂપ છે. આટલી કોટિ સુધી આત્માનો વિકાસ થાય ત્યારે તે પૂર્ણ વિકાસ થયો સમજવો. બહારનાં પદાર્થોની અપેક્ષાએ તે જ્ઞાતા-દષ્ટા છે, પણ જ્યારે તે અંતર્મુખ સ્થિતિએ પોતે પોતામાં સમાઇ રહે છે ત્યારે તેમાં અખંડ આનંદ અને પૂર્ણ સ્થિરતા હોય છે. જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ કર્મોનો ક્ષય થતાં આ જ્ઞાન દર્શન એકી સાથે ઉત્પન્ન થાય છે. તે સિવાયનાં જ્ઞાનાદિ અનુક્રમે થાય છે. જ્ઞાન ઉપયોગ તે સાકાર છે. દર્શન ઉપયોગ નિરાકાર છે. જ્ઞાન ઉપયોગ સવિકલ્પ છે, દર્શન ઉપયોગ નિર્વિકલ્પ છે. આ બન્ને ઉપયોગો સ્વભાવ અને વિભાવરૂપે પણ છે. મન તથા ઇન્દ્રિય દ્વારાએ જ્યારે જ્ઞાન ઉપયોગની પ્રવૃત્તિ હોય છે ત્યારે તે વિશેષ ઉપયોગ હોય છે, તેમાં પણ શુભ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ હોય ત્યારે શુભ ઉપયોગ કહેવાય છે અશુભ કે અશુદ્ધ ભાવપણે માનાદિની પ્રવૃત્તિ હોય છે ત્યારે તે અશુભ કે અશુદ્ધ જ્ઞાન ઉપયોગ હોય છે. અને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનુ ચિંતન હોય ત્યારે શુદ્ધ ઉપયોગ હોય છે દર્શન ઉપયોગ પણ જ્ઞાન ઉપયોગની માફક શુદ્ધ-શુભ અશુભ અને અ-

ॐ अर्हनमः

મહાવીર તત્ત્વપ્રકાશ.

પ્રકરણ ૧ લું.

આત્મસ્વરૂપ—

કર્મસંબંધરહિત, જ્ઞાનતત્ત્વ, અમર, સહજસ્વરૂપ સિદ્ધ, પરમાત્માને મારા આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે હું નમન કરૂં છું.

આ વિશ્વમાં ચૈતન્ય અને જડ એ બે વસ્તુને મૂકીને બીજી કાંઇપણ વસ્તુ નથી. આત્મસ્વભાવ પ્રગટ કરવાની ઈચ્છાવાળા જીવોએ તે બન્નેનાં લક્ષણો જાણવાં જોઇએ. જેઓ આ બન્નેનાં સ્વરૂપને પરમાર્થ દૃષ્ટિએ જાણે છે તે અજીવ તત્ત્વનો ત્યાગ કરી જીવતત્ત્વમાં લીન થયા છે. જીવતત્ત્વમાં લીન થતાં રાગદ્વેષનો નાશ થાય છે. રાગદ્વેષ દૂર થતાં નવીન કર્મો આવતાં અટકે છે અને પૂર્વે બંધાયેલાં કર્મો ઓછા થઇ જાય છે. આમ નવીન કર્મોનો બંધ થવાથી અને જુનાં કર્મોનો નાશ થવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આત્માનું લક્ષણ—

ઉપયોગ એ આત્માનું લક્ષણ છે. આત્મા પોતાની શક્તિનો પોતાની મેળે તથા સાધનો દ્વારા પ્રકાશ કરે છે તેને ઉપયોગ કહે છે. ઉપયોગ બે પ્રકારના છે. એક દર્શન ઉપયોગ અને બીજો

ણુ જાય છે અર્થાત્ તેના ઉપર આવરણુનો પડદો આવી જાય છે તાં તે સમ્યક્ જ્ઞાન છે.

મિથ્યાજ્ઞાન ત્રણ પ્રકારે છે. પ્રથમનાં બે મિથ્યામતિ અને મિથ્યાશ્રુત એ સર્વ જીવોને હોય છે, કેમકે આટલું પણ જ્ઞાન ન હાય તો તે જીવ અને અજીવમાં પછી તફાવત નજ રહે. ત્રીજું વિભંગજ્ઞાન. એમાં મિથ્યામતિશ્રુત કરતાં અધિકતા તો છે, તે ઇન્દ્રિયોની મદદ વિના રૂપી દ્રવ્યને જોઇ-જાણી શકે છે; છતાં વસ્તુના ખરા સ્વરૂપનો તેને અનુભવ થતો નથી, તેમજ બહારથી દેખાતા પદાર્થો જે દૂર દૂરના તેના જોવામાં આવે છે તેમાં અસપષ્ટતા અને વિપરીત દેખાવાપણું પણ હોય છે. કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન એ બન્ને જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે સિવાયનાં સાત જ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન તે કર્મોના ક્ષયોપશમથી થાય છે. ખરી રીતે જ્ઞાન એક છે અને દર્શન પણ એક છે; છતાં કર્મની ઉપાધિના ભેદે તેમાં ભેદ પાડવામાં આવ્યા છે. આ જ્ઞાન ઉપયોગ અને દર્શન ઉપયોગ દ્વારા આત્મા પોતાની શક્તિ પ્રકાશે છે અને વિશ્વના સર્વ પદાર્થોનો વિષય કરે છે. અર્થાત સર્વ પદાર્થોને દર્શન અને જ્ઞાન દ્વારા જાણે છે અને જુવે છે. આ આત્માનું પૂર્ણ સ્વરૂપ છે. આટલી કોટિ સુધી આત્માનો વિકાસ થાય ત્યારે તે પૂર્ણ વિકાસ થયો સમજવો. બહારનાં પદાર્થોની અપેક્ષાએ તે જ્ઞાતા -દ્રષ્ટા છે, પણ જ્યારે તે અંતર્મુખ સ્થિતિએ પોતે પોતામાં સમાઇ રહે છે ત્યારે તેમાં અખંડ આનંદ અને પૂર્ણ સ્થિરતા હોય છે. જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ કર્મોનો ક્ષય થતાં આ જ્ઞાન દર્શન એકી સાથે ઉત્પન્ન થાય છે. તે સિવાયનાં જ્ઞાનાદિ અનુક્રમે થાય છે. જ્ઞાન ઉપયોગ તે સાકાર છે. દર્શન ઉપયોગ નિરાકાર છે. જ્ઞાન ઉપયોગ સવિકલ્પ છે, દર્શન ઉપયોગ નિર્વિકલ્પ છે. આ બન્ને ઉપયોગો સ્વભાવ અને વિભાવરૂપે પણ છે. મન તથા ઇન્દ્રિય દ્વારાએ જ્યારે જ્ઞાન ઉપયોગની પ્રવૃત્તિ હોય છે ત્યારે તે વિશેષ ઉપયોગ હોય છે, તેમાં પણ શુભ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ હોય ત્યારે શુભ ઉપયોગ કહેવાય છે અશુભ કે અશુદ્ધ ભાવપણે માનાદિની પ્રવૃત્તિ હોય છે ત્યારે તે અશુભ કે અશુદ્ધ જ્ઞાન ઉપયોગ હોય છે. અને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ચિંતન હોય ત્યારે શુદ્ધ ઉપયોગ હોય છે દર્શન ઉપયોગ પણ જ્ઞાન ઉપયોગનો માફક શુદ્ધ-શુભ અશુભ અને અ

તેને તેવી મિથ્યા પ્રવૃત્તિમાં કોઇએ પ્રેરણા કરી નથી એટલે તેમાં તે સ્વાભાવિક છે. જે જીવ કોઇ દિવસ ઉભો થયો નથી તેને પડવાની વાત કયાં રહી ? ૨. સત્ય તત્ત્વને નહિ જાણનારા ગુરૂએ કોઇને કોઇ માર્ગે પ્રેરણા કરીને આ જીવને ધર્મ સંબંધી મિથ્યા પ્રવૃત્તિ કરાવી હોય છે. આ પ્રવૃત્તિ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપના માર્ગને સરલ કરી આપવાને બદલે ઉલટો વધારે મુશ્કેલી અને ગુંચવણ ભર્યો કરી આપતી હોવાથી વિપરીત પ્રવૃત્તિ કહેવાય છે. ઉત્તર દિશા તરફ જવાની જરૂર છતાં દક્ષિણ તરફનો માર્ગ તે ગુરૂઓએ બતાવેલો હોવાથી તે જીવનું ઇચ્છિત સ્થાન વિશેષ દૂરને દૂર જાય છે. આવી પ્રવૃત્તિવાળા માર્ગને અભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ કહે છે. આ માર્ગમાં આત્મા કે પરમાત્મા પ્રાપ્ત કરવો તે ધ્યેય હોતું નથી પણ પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયો, લક્ષ્મી, માન, અધિકાર, રાજ્યની પ્રાપ્તિ અને દેવાદિની પદવી મેળવવાની મુખ્યતા હોય છે. રાગદ્વેષથી ભરપૂર, વિષય કષાયમાં આસક્તિ, બીજાનો નિગ્રહ કે અનુગ્રહ કરવાની લાગણી વિગેરે ધરાવનારા દેવો અને ગુરૂઓ આ માર્ગમાં મદદગાર સહાયકો હોય છે. તેઓનાં કર્ત્તવ્યો દેવ દેવીને જીવોનાં બળીદાન આપવાં, જીવ હિંસાવાળા યજ્ઞ યાગાદિક કરાવવા, નદીઓમાં સ્નાન કરવાં, વૃક્ષોને પૂજવાં અને બદલાની આશા રાખી દાન આપવાં વિગેરે હોય છે. ૩ સાંશયિક મિથ્યાત્વવાળાને સત્ય વસ્તુમાં સંશય હોય છે. આ સાચું કે તે સાચું તેનો નિશ્ચય તે કરી શકતો નથી. ૪ અનભિગ્રહિક મિથ્યાત્વવાળા જીવો બધા ધર્મને સાચા ને સારા માને છે. સારાસારની, તત્ત્વાતત્ત્વની પરીક્ષા કરી શકતા નથી અને સૌને માની લ્યો-સૌને પુજી લ્યો એમ કહી ગોળ ખોળને સરખા માને છે. ૫ અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વવાળા જીવો જાણી બુઝીને અસત્ય પ્રરૂપણા કરે છે. ખરી વાત-ખરૂં તત્ત્વ સમજાયા છતાં આગ્રહમાં પડી જવાથી લોકો પાસે ખરૂં તત્ત્વ કહેતા નથી. પોતાની પ્રથમ કહેલી અસત્ય વાતનેજ પુષ્ટી આપ્યા કરે છે. જ્યાં સુધી સત્ય તત્ત્વ જે આત્મા છે તેનો નિશ્ચય જીવ નથી કરી શકતો ત્યાં સુધી ધતુરાના પીનવાળો જીવ જ્યાં સોનું નથી ત્યાં સોનું માની બેસે છે તેમ તે જીવની અતત્ત્વમ. તત્ત્વને માની પ્રવૃત્તિ થાય છે. અને કોઇ ને કોઇ નાયિક પદાર્થને નાશે તે સત્ય સમજીને પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે.

ધન મેળવવા પાછળ પ્રયત્ન કરે છે. અનાર્ય દેશોમાં જાય છે. જીવ-હિંસા થાય તેવા અનેક ધંધાઓ કરે છે. બીજાની વસ્તુ પડાવી લેવા પ્રયત્ન કરે છે, તેને માટે ખુનખાર લડાઇઓ લડે છે. અનેક જીવોનો સંહાર તેમાં થાય છે; છતાં પોતાના સ્વાર્થ આડે તે જીવોની જરા પણ તે પરવા કરતો નથી. પોતાના દેખતાં આવા હજારો પૃથ્વીપતિઓ માટીમાં મળી ગયા એ નજરે જોવા છતાં પોતાના દુષ્કર્તવ્યો માટે તેને જરાપણ વિચાર આવતો નથી. નથી પોતે ખાતો, નથી બીજાને ખાવા દેતો; પણ કેવળ સંચય કર્યાંજ કરે છે. આ સર્વ પ્રવૃત્તિઓ મિથ્યાત્વના જોરને લીધે તે જીવ કરે છે. તે સાથે અનંતાનુબંધી ચારે કષાયો વર્તતા હોય છે.

આમ આ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભની પ્રબળતા બની રહેલી તે મિથ્યાત્વને પોષણ આપનારી છે. આ સાથે વિપરીત ભાવના-વિપરીત બોધનાં કાળાં પુદ્ગલો અને મલીન પરિણામરૂપ મિથ્યાત્વ મોહનીય, અરધાં કાળાં અને અરધાં ધોળાં મિથ્યાત્વના પુદ્ગલરૂપ મિશ્ર મોહનીય અને મિથ્યાત્વનાં ધોળાં પુદ્ગલરૂપ સમકિત મોહનીય તે, સાત પ્રકૃતિઓનો નાશ કરવામાં આવે તો ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ પ્રગટે છે. કષાયનો સર્વથા ક્ષય તો અહીં થતો નથી પણ જેને અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કહે છે તેનો ક્ષય અહીં થાય છે. એક વખત ક્રોધના, માનના, માયાના કે લોભના અંગે એવી કિલષ્ટ લાગણી થાય કે જેને લીધે અનંત તીવ્ર રસ તેમાં હોય છે. અર્થાત્ ક્રોધાદિની છેલ્લી હદે તેમાં ઘણાંજ ક્રૂર પરિણામ થાય છે તેને અનંતાનુબંધી ક્રોધ કહે છે. આવાજ માન માયા અને લોભનાં પરિણામ થાય છે તેથી તેને અનંતાનુબંધી કષાય કહેવામાં આવે છે. તેનો ક્ષય થતાં આત્માની ઉજ્વળતા અને દૃઢ શ્રદ્ધારૂપ ક્ષાયક સમકિત પ્રગટે છે. મિથ્યાત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય, સમકિતમોહનીયરૂપ દર્શનમોહનીય એ ત્રણ પ્રકૃતિ અને ચાર અનંતાનુબંધી કષાય એમ સાતનો ઉપશમ થાય, તેનો બાહાર વિપાક ઉદય ન હોય પણ સત્તામાં રાખથી ભારેલા અગ્નિ પેઠે પડી રહે તેને ઉપશમ સમકિત કહે છે. આજ સાત પ્રકૃતિ કાંઇક દબાયેલી ઉપશમેલી સત્તામાં પડી હોય અને કાંઇક બહાર આવતી હોય તેને ભોગવીને ક્ષય કરાતો હોય તેને ક્ષાયોપશમિક સમકિત કહે છે.

મહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને સંગત્યાગ એરૂપ વ્યવહાર ચારિત્ર પણ ટકી શકતું નથી. જે વખતે જ્ઞાન આત્માના સ્વરૂપમાંજ સમાઇ રહે છે. અર્થાત્ જ્ઞાન આત્માકારે પરિણમી રહે છે, ત્યારે હિંસા, અસત્ય, ચોરી, વ્યભિચાર-મૈથુન અને પરિગ્રહાદિ એ બધું કોણ જાણે ક્યાંએ નાશી જાય છે. તેની હૈયાતિ ત્યાં રહેતી નથી; પણ પાછું જ્ઞાન વિષયાકારે પરિણમે છે કે તરતજ હિંસાદિ અને ક્રોધાદિ બધા આવીને ઉભા રહે છે. આ ઉપરથી એ નિશ્ચય થાય છે કે વિષયાકારવૃત્તિ થવી-જ્ઞાનનું વિષયાકારે પરિણમવું તેજ અધર્મનું મૂળ છે અને જ્ઞાન આત્માકારે પરિણમે તેજ આત્માના સ્વભાવરૂપ ધર્મનું મૂળ છે.

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ નિરંજન આત્મસ્વરૂપનું યોગીઓ જ્યારે ધ્યાન કરે છે ત્યારેજ કર્મોનો ક્ષય થાય છે અને આત્માનું મુક્ત સ્વરૂપ પ્રગટે છે એમાં જરાપણ સંશય નથી.

જે મનુષ્ય આત્માથી પરાઙ્મુખ થઇ પરદ્રવ્યમાં રાગ કરે છે ત્યારે તેનામાં જ્ઞાનાદિ રત્નત્રય-જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ટકી શકતાં નથી અને તેને ચારિત્રમાં ગતિ-પ્રગતિ કરનાર પણ નજ કહેવાય. જેઓ ચારિત્રના ખરા સ્વરૂપને જાણવાવાળા છે તેઓ આત્માની સાથે અભેદ રૂપ શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમાં પ્રગટપણે નિરંતર પ્રવૃત્તિ કરે છે.

વ્યવહાર ચારિત્રાદિ—

આચાર વિચારનું જાણવું તે જ્ઞાન, તત્વની રૂચિ થવી-તત્વ રૂચવાં તે દર્શન-સમ્યક્ત્વ અને તપશ્ચર્યા કરવી, વ્રતો ધારણ કરવાં તે વ્યવહાર ચારિત્ર છે.

નિશ્ચય ચારિત્રાદિ—

આત્મા આત્માવડે આત્મા તરફ પ્રવૃત્તિ કરે તે નિશ્ચય ચારિત્ર છે. આત્મા આત્માવડે આત્માને જાણે તે નિશ્ચય જ્ઞાન છે. અને આત્મા આત્માવડે આત્માને જુવે તે નિશ્ચય દર્શન છે. વ્યવહાર સાધન છે. નિશ્ચય સાધવા યોગ્ય સાધ્ય છે, માટે મોક્ષની ઇચ્છાવાળા જીવોએ આત્માનું જ્ઞાને કરીને શ્રદ્ધાપૂર્વક તે પ્રમાણે આચરણ કરવું, કેમકે મોક્ષની પ્રાપ્તિના બીજો કોઇ ઉપાય આના જેવા સરલ નથી.

પણ તેનીજ થાય છે. જે શુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન કરે છે, તમાંજ તદાકાર થાય છે, તેને તેનીજ પ્રાપ્તિ થાય છે. કેમકે વસ્તુમાં જે ગુણ હોય તેજ પ્રગટે, બીજો કયાંથી આવે?

આત્મામાં કર્માદિ નથી—

જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મો તે પુદ્ગલનાં બનેલાં છે. પુદ્ગલો છે. તે આત્મામાં નથી. ઇન્દ્રિય આદિ પર્યાપ્તિઓ તે આત્મા નથી. પાંચ વર્ણો, બે ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ, અને સચિત્ત અચિત્ત મિશ્ર શબ્દ, અને દેહ એ ચેતન નથી. શુદ્ધ સ્ફટિકને રાતાં પુષ્પાદિનો સંબંધ થવાથી જેમ તેમાં રતાશ દેખાય છે, પણ તાત્ત્વિક રતાશ સ્ફટિકમાં નથી તેમ શરીરના યોગથી આત્માને વર્ણ ગંધાદિક કહેવાય છે, પણ તાત્ત્વિક રીતે તે આત્મામાં નથી. રાગ, દ્વેષ, મદ, ક્રોધ, લોભ, મોહ આદિ ઉદયિક ભાવના દોષો સંસારી જીવોને સદા ઉદયમાં હોય છે, પણ તે આત્માના ધર્મો નથી. પણ જડ પુદ્ગલના દોષો છે. જો આ ક્રોધાદિ દોષો આત્માના સ્વભાવ ધર્મ હોય તો મોક્ષ પામેલા જીવોને પણ હોઇ શકે, પણ તેમ નથી, તે ઉદયિક દોષો છે. કર્મની સત્તામાંથી બહાર આવેલા છે અને ભોગવીને દૂર કરી શકાય તેવા છે, માટે આત્માના સ્વાભાવિક દોષો નથી. ગતિ, જાતિ, ઇન્દ્રિય, વેદ, કષાય, મનાદિયોગ અને ગુણઠાણું ઇત્યાદિ પણ કર્મના સંબંધથીજ ઉત્પન્ન થયેલા છે. તે જીવનું શુદ્ધ લક્ષણ નથી. આ સિવાય જે ક્ષયોપશમિક જ્ઞાનાદિ ભાવો છે તે પણ તત્ત્વથી વિચારીએ તો વિશુદ્ધ જીવનું લક્ષણ નથી. શુદ્ધ આત્મામાં કર્મની મલીનતા જેટલા ભાગે ઓછી થાય છે તે તે ભાગને ચડતાં ગુણઠાણાંનાં નામો આપેલાં છે. બાકી શુદ્ધ આત્માની માફક ગુણઠાણું પણ નથી.

સમગ્ર રાગ દ્વેષ મોહાદિ રહિત, જડથી ભિન્ન, મળ ને વિકાર વિનાનો, જ્ઞાન દર્શન સ્વભાવમય અને જન્મ મરણ રહિત એવા આત્મતત્ત્વનું જેઓ નિરંતર ધ્યાન કરે છે તેઓ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરી શકે છે.

ઇતિ પ્રથમ આત્મસ્વરૂપાધિકાર સમાપ્ત.

એ પર્યાય કહેવાય છે. જે આકાર કે ઉપયોગ બદલાવ્યો તેનો નાશ થયો. જે આકાર કે ઉપયોગ ધારણ કર્યો તેની ઉત્પત્તિ થઇ. આમ પર્યાયોની અપેક્ષાએ છએ દ્રવ્યોમાં ઉત્પત્તિ અને વિનાશ થયા કરે છે; છતાં તે ઉત્પત્તિ અને નાશના બન્ને પ્રસંગમાં જે વસ્તુનું મૂળ દ્રવ્ય છે તે તો કાયમજ રહે છે. પુદ્ગલના ગમે તેટલા આકારો બદલાય પણ મૂળ દ્રવ્ય કાયમજ રહે છે, તેમજ આત્માના ગમે તેટલા ઉપયોગો બદલાય પણ આત્મ દ્રવ્ય તો બન્યું બન્યુંજ રહે છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ બધાં દ્રવ્યો અવિનાશી છે.

ગુણ અને પર્યાય વિનાનું કોઇ દ્રવ્ય નથી અને દ્રવ્ય વિના ગુણ કે પર્યાય પણ હોતા નથી. આત્મામાં જ્ઞાનાદિ ગુણ છે. પુદ્ગલમાં રૂપ રસાદિ ગુણો છે. ધર્માસ્તિકાયમાં જીવ અને પુદ્ગલો જતાં હોય તેને ચાલવામાં સહાય્ય આપવાનો ગુણ છે. અધર્માસ્તિકાયમાં જીવ પુદ્ગલને સ્થિરતા કરવી હોય ત્યારે સ્થિરતા આપવાનો ગુણ છે. આકાશાસ્તિકાયમાં જીવ પુદ્ગલને અવકાશ-માર્ગ આપવાનો ગુણ છે. કાળમાં નવાં પુરાણાં કરવાનો ગુણ છે.

ધર્માસ્તિકાય અમુક જીવ પુદ્ગલને ગતિમાં મદદ આપતી વખતે જે આકાર ધારણ કરે છે તે જ આકાર બીજાને મદદ આપતી વખતે હોતો નથી. પદાર્થની જાડાઇ લંબાઇ થોડાં ઝાઝાં વિગેરેની અપેક્ષાએ તેને પોતાનો આકાર ફેરફાર કરવો પડે છે, આ અપેક્ષાએ તેના પર્યાયો બદલાયા કરે છે. તેમજ અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને કાળ દ્રવ્ય પણ પોતાના પર્યાયો ધરાવે છે, ઉત્પન્ન થાય છે, નાશ થાય છે અને મૂળ દ્રવ્ય ટકી રહે છે.

આ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં વિશ્વમાં કોઈ પદાર્થ નાશ પામતો નથી અને પોતાના પર્યાયોમાં ફેરફાર કરી શકે છે. આ અપેક્ષાએ દરેક પદાર્થો નિત્ય અને અનિત્ય કહેલાં છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિત્ય-અવિનાશી છે. પર્યાયની અપેક્ષાએ અનિત્ય-વિનાશી છે. ધર્માસ્તિકાય; અધર્માસ્તિકાય, લોકાકાશ, અને એક જીવ દ્રવ્ય એ ચારેના પ્રદેશો અસંખ્યાતા અને સમાન છે. એકના બે ભાગ ન થાય તેવો પરમાણુ જેટલી આકાશની જગ્યાને વ્યાપિને રહે છે

પડે ત્યારે તેને પરમાણુ કહે છે. વસ્તુસ્થિતિએ તો પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરમાણુ રૂપજ છે. તેવાં અનેક પરમાણુઓ જોડાઇને આકૃતિ બંધાય છે, તેના સ્કંધ, દેશ, પ્રદેશ એવા વિભાગો કલ્પાય છે. બાકી વસ્તુગતિએ એ બધાં પરમાણુઓજ છે અને તેનેજ પુદ્ગલ કહેવામાં આવે છે. તેમાં જડતાનો ગુણ મુખ્ય હોવાથી તેને જડ પણ કહે છે. સુંદર આકૃતિઓ બંધાઇને પાછી વિખરાઇ જતાં વાર નથી લાગતી, મોહકસ્વરૂપ બતાવીને થોડા વખતમાં તેજ પાછું નિરાશા ઉત્પન્ન થાય તેવું ઉદ્વેગકારક બની જાય છે માટે તેને માયા પણ કહેવામાં આવે છે. જેમ ઘડો ધુંવાડાથી પૂર્ણ ભરવામાં આવ્યો હોય એટલે ધુંવાડો ઘડામાં જેમ વ્યાપી રહે તેમ આ વિચિત્ર પ્રકારનાં અનંત પુદ્ગલો સ્થૂળ-વિશેષ સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, વિશેષ સૂક્ષ્મપણે લોકમાં વ્યાપી રહેલાં છે. આખો લોક આ પરમાણુથી માંડીને સ્થૂળ પદાર્થો-પુદ્ગલોથી ભરેલો છે, છતાં ધુમાડાથી ઘડો ભર્યો હોય છતાં બીજા પદાર્થને પેસવાનો માર્ગ તેની અંદર રહે છે તેમ જીવાદિ પદાર્થ આ લોકમાં એક બીજાની 'સાથે રહેલા છે. બારિક પુદ્ગલો બીજાઓને અવકાશ આપે છે. પરસ્પર પ્રવેશ કરે છે. અન્યોઅન્ય મળે છે, છતાં પોતપોતાનો સ્વભાવ તેઓ મૂકતા નથી.

પુદ્ગલોને મૂકીને પાંચે તત્ત્વો અમૂર્ત્ત છે. તેમજ નિષ્ક્રિય પણ અપેક્ષાએ છે. જેમાં શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શની વ્યવસ્થા રહેલી છે તે મૂર્ત્ત કહેવાય છે. જે દ્રવ્યના ગુણો ઇન્દ્રિયોથી ગ્રહણ થઇ શકે તેમ હોય તે મૂર્ત્ત દ્રવ્ય છે અને જેના ગુણો અતીંદ્રિય શક્તિથી-આત્માથી ગ્રહણ કરી શકાય છે તે દ્રવ્યને અમૂર્ત્ત કહે છે.

સંસારમાં રહેલા જીવો જેમ અન્યોઅન્ય ઉપકાર કે અપકાર કરે છે તેમ આ સંસાર અટવીમાં ભ્રમણ કરનારા જીવોને પુદ્ગલો પણ જીવન [આયુષ્ય] મરણ, સુખ દુઃખ, હર્ષ શોક, રૂપે ઉપકાર ને અપકાર કરે છે. આ વ્યવહાર દૃષ્ટિએ ઉપકાર કે અપકાર છે. નિશ્ચય દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં પોતપોતાના સ્વભાવમાં મગ્ન થયેલા પદાર્થોમાંથી કોઇપણ કોઇ ને કોઇ કાળે કાંઇ પણ કરતા નથી, અર્થાત્ તેના સ્વરૂપમાં કાંઇ પણ ફેરફાર કરી શકતા નથી.

જીવ જ્યારે કર્મ ભોગવે છે—વેદે છે ત્યારે કર્મ વેદતાં શુભાશુભ પરિણામ થાય છે. તે શુભાશુભ ભાવથી આકર્ષાયેલાં, શુભા-

છે કે પુદ્દગલોને કર્મસ્વરૂપે પરિણમાવવામાં અન્ય જીવાદિ કારણો નથી પણ શુભાશુભ પરિણામોની સાથે સંબંધ થતાં તે પુદ્દગલો જ કર્મરૂપે પરિણમી જાય છે. જો આ પુદ્દગલોને કર્મરૂપે પરિણમવા ન દેવાં હોય તો શુભાશુભ પરિણામને જીવે કરવાં ન જોઇએ. પછી કારણ વિના કાર્ય થશે નહિ.

આમ કર્મનાં અણુઓનો આત્માની સાથે સંબંધ થાય છે; છતાં ચેતના-જીવ કોઇ વખત કર્મપણાને પ્રાપ્ત થતો નથી તેમ ...ર્મ પણ ચૈતન્યભાવને પ્રાપ્ત થતાં નથી. પોતપોતાના સ્વ-...ાવમાં જીવ પુદ્દગલ બન્ને અલગજ રહે છે.

...હારે જીવ કર્મનો કર્ત્તા છે.—

કારણ બે પ્રકારનાં છે, એક ઉપાદાન કારણ બીજું નિમિત્ત ... જેવું ઉપાદાન કારણ હોય તેવુંજ કાર્ય થાય. કેમકે જ્યાં ...ી કાર્ય બન્યું રહે ત્યાં સુધી ઉપાદાન કારણ. અભેદ ... તેની સાથેજ રહે છે. ઉપાદાન એટલે મૂળ કારણ જેમ ઘડાનું ઉપાદાન કારણ માટી છે. માટીનાં જેટલાં કાર્યો થશે-ઘડા, માટલાં હાંડલાં, તાવડી, કથરોટ, કુંડાં વિગેરે—તે સર્વમાં તમને માટીજ માટી દેખાશે, તે ફુટી જશે તોપણ માટીજ રહેવાની, આ ઉપાદાન કારણ કહેવાય છે. હવે ઘડો બનાવવામાં નિમિત્ત કારણ કુંભાર, ચાકડો—ચક્ર, દોરી વિગેરે છે, પણ તેઓની હૈયાતિ આ માટીના ઘાટ બન્યા રહે ત્યાં સુધી રહે કે ન પણ રહે, કેમકે નિમિત્ત કારણ કાર્ય થયા પછી નાશ પામે તો પણ કાર્યોએ નાશ પામવુંજ જોઇએ એવો કાંઇ નિયમ નથી. આનું નામ નિમિત્ત કારણ છે. ઉપાદાન કારણમાં તો એવો નિયમજ છે કે કાર્યના અણુએ અણુમાં ઉપાદાન કારણે અભેદરૂપે વ્યાપક થઇ રહેવુંજ જોઇએ. આમ હોય તેજ ઉપાદાન કારણ થઇ શકે છે.

હવે આપણે મૂળવાત ઉપર આવીએ. કર્મનું ઉપાદાન કારણ આત્મા નથી પણ નિમિત્ત કારણ છે. જો કર્મનું ઉપાદાન કારણ આત્માને માનવામા આવે તો આત્મા ચૈતન્ય છે અને કર્મ જડ છે; છતા તેનુ ઉપાદાન કારણ આત્મા માનીએ તો કર્મોને પણ ચેતન માનવા પડશે વળી આત્માથી કર્મો અલગ થઇ શકે છે તે

:રતો નથી. જે કાર્ય કરે તે કર્ત્તા રાગદ્વેષ કર્મ કરે છે માટે
પણ તે રાગાદિજ કહેવાય. કર્મથી રાગાદિ ભાવ ઉત્પન્ન થાય
ને રાગાદિ ભાવથી કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે. આમ ભાવ અને
' અન્યોઅન્ય કર્ત્તાપણું છે. જે વખતે ભાવ, કર્મને કરે છે
કર્ત્તા ભાવ છે અને જે વખતે કર્મ, ભાવને કરે છે તે વખતે
કર્ત્તા છે. આ પ્રમાણે ભાવ કર્ત્તા અને કર્મ છે, અને કર્મ પણ
અને કર્મ છે.

હાર દૃષ્ટિએ કર્ત્તા જીવ છેઃ—

જેમ પદાતિ—સુભટોએ જીતેલું યુદ્ધ રાજાએ જીત્યું એમ
ાય છે તેમ રાગદ્વેષાદિએ કરાયેલું કર્મ, જીવે કર્યું એમ કહે-
છે, નિશ્ચય દૃષ્ટિથી વિચારતાં યુદ્ધમાં વિજય મેળવનારાં
નાં મનુષ્યો છે, છતાં વ્યવહારે રાજાનો વિજય કહેવાય છે,
વાસ્તવિક રીતે તો કર્મના કરવાવાળા ક્રોધાદિભાવો છે; છતાં
હારથી કર્મનો કર્ત્તા જીવ કહેવાય છે.

વેક દૃષ્ટિઃ—

ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારિક, તેજસ અને કાર્મણ આ પાંચ
ારો, વજ્રઋષભનારાચાદિ શરીરનાં છ સંઘયણો, સમચોરસ
દિ છ શરીરનાં સંસ્થાનો, મનુષ્ય દેવાદિ ચાર ગતિ, એકેન્દ્રિ-
દે પાંચ જાતિ વિગેરે પુદ્ગલના કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલા વિકારો
તે ચેતન્યરૂપ નથી, પણ જડ પુદ્ગલો છે.

મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન, મિશ્ર, અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ, દેશવિરતિ,
મત્ત, અપ્રમત્ત, અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિકરણ, સૂક્ષ્મ સંપરાય,
શાંતમોહ, ક્ષીણમોહ અને સયોગીકેવલી આ તેર ગુણઠાણાં
દ્ગલિક છે અને કર્મપ્રકૃતિની વૃદ્ધિ હાનીથી બનેલાં છે. કર્મની
કૃતિ—ભેદો પૌદ્ગલિક છે. તેથી ઉત્પન્ન થયેલાં ગુણસ્થાનો પણ
દ્ગલિક છે. મિથ્યાત્વાદિ ગુણસ્થાનો કર્મની પ્રકૃતિથી બનેલાં છે,
મકે ગુણસ્થાનની ઉત્પત્તિમાં મોહનીય કર્મ અને મનાદિયોગો
રણ છે, પ્રથમના ચાર ગુણસ્થાને દર્શન મોહનીય કર્મના નિમિ-
થી બનેલા છે પાંચમાથી બારમા ગુણસ્થાન સુધીનાં ગુણસ્થાનો
ારિત્ર મોહનીય કર્મના ઉદયથી બનેલા છે તેરમું ગુણસ્થાન મનાદિ

સ્થાન આધાર છે અને તેનો ધારક જીવ આધેય છે એટલે ગુણ-સ્થાન આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ નથી, તે ગુણસ્થાનનો આત્મા સાથે અભેદ નથી પણ અપેક્ષા એ ભેદ છે-જીવથી ગુણસ્થાન કવચિત ભિન્ન છે. આંહી વિશેષતા એ છે કે આ વંદના જીવને શુભ ઉપયો-ગનું કારણ છે. વંદના કરનારનો શુભ ઉપયોગ તે વખતે હોય છે, અને આ શુભ પરિણામ જીવને વિધવિધ પ્રકારના સંસાર સુખના કારણરૂપ પુન્ય આપે છે.

ચક્રવર્તિ, ઇન્દ્ર, તીર્થંકરપદ આદિની પ્રાપ્તિમાં મુખ્ય કારણ પુન્ય છે. આ પુન્યની પ્રાપ્તિમાં મુખ્ય કારણ શુભ ઉપયોગ છે અને શુભ ઉપયોગનું કારણ આ મુનિને કરાતી વંદના વિગેરે છે. એટલે પ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનોને કરાતી વંદના સાંસારિક કલ્યાણનું કારણ છે. તે નિરર્થક તો નથી જ. પણ તેથી નિરાબાધ સુખ શાંતિવાળા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેને માટે તો શુભાશુભ બન્ને પ્રકારનાં બંધનોનો નાશ કરવો જોઇએ અને શુદ્ધચિદ્રુપ આત્માનું ધ્યાન કરવું જોઇએ. કેવળ ગુણસ્થાનની વંદનાથી જીવને વીતરાગ સ્વસંવેદનતાવાળું સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી, એ કહેવાનો આશય છે.

જેમ મ્યાનનું વર્ણન કરવાથી ખડ્ગનું વર્ણન થતું નથી, થયું મનાતું નથી, તેમ અચેતન દેહની સ્તુતિ કરવાથી જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્માની સ્તુતિ થઇ નજ ગણાય. જેમ ખડ્ગથી ફાડવું ચીરવું કાપવું આદિ કાર્ય થાય છે તે મ્યાનથી થતું નથી, માટેજ મ્યાનથી ખડ્ગ જુદાં છે. તેથી મ્યાનનું વર્ણન કરવાથી ખડ્ગનું વર્ણન થતું નથી. તેની માફક સાત ધાતુવાળું શરીર અચેતન છે, તેના વર્ણનથી આત્માનું વર્ણન થતું નથી. જ્ઞાન લક્ષણવાળો આત્મા ચેતન છે. તે ચેતનનું કામ જડ શરીર કરી શકે નહિં. તેથી દેહની સ્તુતિથી આત્માની સ્તુતિ ન મનાય પણ આત્માની સ્તુતિથી આત્માની જ સ્તુતિ મનાય.

જેની પ્રતીતિ થવા છતાં પણ જે કોઇ વખત પ્રતીત થતું નથી તે તેનાથી સર્વથા ભિન્ન છે. જેમ રસથી રૂપ ભિન્ન છે. શરી-રની પ્રતીતિ થવા છતાં ચૈતન્યની પ્રતીતિ થતી નથી માટે દેહ

શાસ્ત્રોની અંદર કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા ઉદયિક, ઉપશમિક અને ક્ષયોપશમિક ભાવો વિવિધ પ્રકારે વર્ણન કરેલા છે તે બધા ભાવો અપેક્ષાએ અચેતન-જડ છે.

જે ભાવો-લાગણીઓ કર્મના ઉપશમ થવાથી થાય તે ઉપશમિક ભાવ છે. કર્મના ક્ષયથી જે ભાવ પ્રગટે તે ક્ષાયિકભાવ છે. કર્મના ક્ષયોપશમથી જે ભાવ પ્રગટે તે ક્ષયોપશમિક છે. કર્મના ઉદયથી જે ભાવ થાય તે ઉદયિક ભાવ છે. અને જેમાં કર્મનો ઉપશમ, ક્ષય, ક્ષયોપશમ કે ઉદય કારણરૂપ ન હોય અને જે જીવના સ્વભાવથીજ થાય તે પરિણામિકભાવ છે.

જે લાગણીઓ બીજી લાગણીના બળે દબાયેલી રહે, બીજી લાગણી વિદ્યમાન હોય ત્યારે પ્રગટ ન દેખાય તે ઉપશમ છે. જેમ અગ્નિ કે દીવાદિકનો પ્રકાશ. અગ્નિ ઉપર રાખ નાખવાથી કે દીવા ઉપર બીજી કોઇ વાસણ આદિ વસ્તુ ઢાંકી દેવાથી તેનો પ્રકાશ કે ગરમી દબાયેલી રહે છે પણ તેનો નાશ થતો નથી, તેમ અમુક પ્રકારના ઉત્તમ પરિણામના બળે કેટલીક કર્મની પ્રકૃતિઓ તે વખતે ઉદયમાં આવી પોતાનો પ્રભાવ જીવને બતાવી નથી શકતી તે ઉપશમ ભાવ છે. મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિનોજ ઉપશમ ભાવ થાય છે, તેથી ઉપશમસમ્યકૂત્વ અને ઉપશમચારિત્ર પ્રગટે છે. દર્શનમોહ અને ચારિત્રમોહ એ બન્નેને વિશુદ્ધ પરિણામે દબાવી શકાય છે. મનુષ્ય જેમ બીજા કામમાં પ્રવૃત્તિ કરતો હોય અને તેમાં આસક્ત હોય ત્યારે પોતાની સારી કે ખરાબ આદતોને થોડા વખતને માટે જેમ ભૂલી જાય છે, તેમ સારા વિચારો કે સારા સહવાસના કારણે જીવ આ બન્ને પ્રકૃતિઓને દબાવી શકે છે, પણ તેનો ક્ષય થયો ન હોવાથી તેવી પ્રવૃત્તિ કે તેવા નિમિત્તના અભાવે અને તેની વિરોધી પ્રવૃત્તિ કે વિરોધી નિમિત્તો આવી મળતાં પાછી તે પ્રકૃતિઓ સત્તામાંથી બહાર આવીને પોતાનો પ્રભાવ બતાવે છે એટલે આ ઉપશમભાવ પણ કર્મની પ્રકૃતિના અંગે હોવાથી તે ચૈતન્યસ્વરૂપ નથી.

મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાન, ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન અવધિદર્શન, ક્ષયોપશમિક ભાવના દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, વીર્ય, ક્ષયોપ-

ની અંદર કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા ઉદયિક, ઉપશમિક ક્ષયોપશમિક ભાવો વિવિધ પ્રકારે વર્ણન કરેલા છે તે બધા અપેક્ષાએ અચેતન-જડ છે.

જે ભાવો-લાગણીઓ કર્મના ઉપશમ થવાથી થાય તે ઉપક ભાવ છે. કર્મના ક્ષયથી જે ભાવ પ્રગટે તે ક્ષાયિકભાવ છે. ના ક્ષયોપશમથી જે ભાવ પ્રગટે તે ક્ષયોપશમિક છે. કર્મના થી જે ભાવ થાય તે ઉદયિક ભાવ છે. અને જેમાં કર્મનો શમ, ક્ષય, ક્ષયોપશમ કે ઉદય કારણરૂપ ન હોય અને જે જીવના ભાવથીજ થાય તે પરિણામિકભાવ છે.

જે લાગણીઓ બીજી લાગણીના બળે દબાયેલી રહે, બીજી ાણી વિદ્યમાન હોય ત્યારે પ્રગટ ન દેખાય તે ઉપશમ છે. જેમ ને કે દીવાદિકનો પ્રકાશ. અગ્નિ ઉપર રાખ નાખવાથી કે ઉપર બીજી કોઇ વાસણ આદિ વસ્તુ ઢાંકી દેવાથી તેનો પ્રકાશ ારમી દબાયેલી રહે છે પણ તેનો નાશ થતો નથી, તેમ અમુક ારના ઉત્તમ પરિણામના બળે કેટલીક કર્મની પ્રકૃતિઓ તે તે ઉદયમાં આવી પોતાનો પ્રભાવ જીવને બતાવી નથી શકતી ઉપશમ ભાવ છે. મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિનોજ ઉપશમ ભાવ ા છે, તેથી ઉપશમસમ્યકૃત્વ અને ઉપશમચારિત્ર પ્રગટે છે. દર્શનહ અને ચારિત્રમોહ એ બન્નેને વિશુદ્ધ પરિણામે દબાવી શકાય મનુષ્ય જેમ બીજા કામમાં પ્રવૃત્તિ કરતો હોય અને તેમાં આક્ત હોય ત્યારે પોતાની સારી કે ખરાબ આદતોને થોડા વખતને ાટે જેમ ભૂલી જાય છે, તેમ સારા વિચારો કે સારા સહવાસના ારણે જીવ આ બન્ને પ્રકૃતિઓને દબાવી શકે છે, પણ તેનો ક્ષય થયો ન હોવાથી તેવી પ્રવૃત્તિ કે તેવા નિમિત્તના અભાવે અને ની વિરોધી પ્રવૃત્તિ કે વિરોધી નિમિત્તો આવી મળતાં પાછી તે પ્રકૃતિઓ સત્તામાંથી બહાર આવીને પોતાનો પ્રભાવ બતાવે છે એટલે આ ઉપશમભાવ પણ કર્મની પ્રકૃતિના અંગે હોવાથી તે ચેતન્યસ્વરૂપ નથી.

મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાન, ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન ક્ષયોપશમિક ભાવના દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, વીર્ય, ક્ષ

છે. બાકીના બધા ભાવો અચેતન જડ છે. નિમિત્તસંયોગથી સંયોગ સંબંધે આવે છે અને તેનો જીવથી વિયોગ-જુદાપણું પણ થઇ શકે છે માટે તે અજીવ છે.

આ બધી હકીકત જણાવીને કહેવાનો આશય એ છે કે જીવ તત્વથી અજીવ તત્વ સર્વથા ભિન્ન છે એ બરાબર જાણવાની જરૂર છે. આ પ્રકૃતિઓમાં વિવિધ પ્રકારના સુંદર કે અસુંદર વિકારો પરિણામો જણાય છે છતાં તે સર્વ જડ છે, પુદ્દગલના ધર્મ છે, તેને જે બરાબર તેના મૂળસ્વરૂપ સાથે એક કરવા સુધી જાણતો નથી તે વ્યવહારે ચારિત્રવાન હોય છતાં નિર્દોષ શુદ્ધ આત્મા જે પરમાત્મ સ્વરૂપ છે તેને પામી શકતો નથી. આ પ્રકૃતિઓ કેટલીક તો એવી છે કે આત્માના જેવા દેખાવ કરે છે છતાં તે પુદ્દગળોનો જ વિકાર છે, તે બરાબર લક્ષમાં રાખવાથી જડ-ચૈતન્યનું વિવેકજ્ઞાન બરાબર થઇ શકશે.

ઇતિ અજીવ અધિકાર.

આગળ વધવાને બદલે તે પાછો હઠતો જાય છે. કર્મનું
કેલવાને બદલે હવે તે જાળામાં વધારે ને વધારે સપડાતો
ચવાતો જાય છે. બકરાના ટોળામાં રહેલું સિંહનું બચ્ચું
જેમ બકરું માની સાથેના બકરાઓના જેવી પ્રવૃત્તિ કરે છે,
તાની જાત કે બળનું ભાન નથી રહેતું, તેમ આત્મા આ
કે અજ્ઞાનતાના ટોળામાં ભળીને પોતાને પુરૂષ, સ્ત્રી, પશુ,
નાલાયક, અશક્ત વિગેરે માને છે અને એ કર્મની પ્રકૃતિઓ
ઉદયિક ભાવો લાવી આપે છે તેમાં આસક્ત બનીને તદાકાર
રિણમી તેનો અનુભવ લે છે, એ અનુભવ લેવામાં રાગદ્વેષ
, એ પરવસ્તુનો સંગ્રહ કરે છે, તેને પોતાની માને છે, તે
ને લીધે કોઇને આપતો નથી, કોઇ બળાત્કારે લે છે તો
સાથે મરવું કે મારવું તેવી પ્રવૃત્તિ કરે છે. આવા વખતે મોહ
ા મિથ્યાત્વાદિ સુભટો આવીને તેને વિશેષ પ્રકારે કર્મોથી
છે, ભક્ષાભક્ષ ખાવા પીવા માટે લલચાવે છે, ગમ્યાગમ્યમાં
ા કરાવે છે અર્થાત્ દારૂ માંસ અને બીજી અભક્ષ વસ્તુઓ
છે, વેશ્યા પરસ્ત્રી આદિની સાથે ગમન કરે છે, પોતાની સ્ત્રીમાં
ક્તિ ખૂબ રાખે છે, વિષયો મેળવવા જીવોની હિંસા કરે છે,
બોલે છે, ચોરી કરે છે; ધન ધાન્ય જમીન સોનું રૂપું આદિનો
ુ કરે છે. આવા વખતે ક્રોધ માન માયા લોભ આદિ મોહ
ના સુભટો તેને ઘેરી લે છે. પોતે આત્મા છે એ ભાન ભૂલ્યો
ાથી હવે દેહને આત્મા માને છે, જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રાદિ ગુણો
છે તેને બદલે તે ક્રોધી, માની, કપટી, લોભી, રાગી, દ્વેષી
છે; તેને પોતાના ગુણો માને છે. પછી તે શરીર તથા મનને
ૂળ લાગે તેવાં પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે
અને અનુકૂળ હોય તો ખુશી થાય છે, પ્રતિકૂળ હોય તો
ાજ થાય છે, દ્વેષ કરે છે, સ્હેજસાજમાં અભિમાન સ્ફૂરે છે,
ન પાનની હવે તેને બહુજ કિંમત લાગે છે, તેનેજ પોતાનું
ર્સ્વ માને છે, તેવું માન કદાચ પૈસાથી મળતું હોય તો તે
ાને ચુકતો નથી, મહેનતથી મળતું હોય તો તેમ પણ મેળવે.
ર લોભ ગળે વળગે છે. ગમે તે લોગે પૈસા મેળવવાજ છે.
નયામાં ' વસુ વિના નર પશુ ' આ કહેવત તે ખરી માને છે.
સા માટે વિશ્વાસઘાત, લાંચ, રૂશવત, કપટ-પ્રપંચ કરવાને હવે

માર્ગ હાથમાં આવે છે. આ દેહ આદિનો હું માલીક છું, આ વસ્તુઓ મારી માલીકીની છે, ભવિષ્યમાં તેનો માલીક હુંજ રહીશ, આ મિથ્યા ભ્રાંતિ છે. જડ-પર વસ્તુને પોતાની માની ત્યારથીજ આ જીવે અવળી ગતિ પકડી છે. તેના ત્યાગથીજ-સત્ય સમજણ પછીથીજ તેનો માર્ગ સવળો થાય છે, નહિંતર કર્મ આગમનનો આજ માર્ગ છે. આત્માથી જુદાં જે ચેતન કે અચેતન પદાર્થો છે, તેમાં પોતાપણાની બુદ્ધિ કામ કરતી રહે છે ત્યાં સુધી કર્મ માર્ગ અટકાવી શકાતા નથી. પોતાના સ્વરૂપને ભૂલિને પર વસ્તુમાં સત્યતા માની તે માટે પ્રવૃત્તિ કરવી એજ કર્મને આવવાનાં દ્વારો પોતાને હાથે ખુલ્લાં કરી દેવા બરોબર છે. જીવ શુભાશુભ પરિણામો કરે છે, આ પરિણામોનો આશ્રય લઇને-પરિણામોના નિમંત્રણને માન દઇને કર્મો તેના તરફ ધોધ-પ્રવાહરૂપે ચાલ્યાં આવે છે. આ કર્મો સત્તામાં જમે થાય છે. જ્યારે તેનો ઉદય થાય છે એટલે જ્યારે તે કર્મોનું સ્વતંત્ર સામ્રાજ્ય પ્રગટે છે એટલે પોતાની જાતિના કર્મોને તેઓ આમંત્રણ આપીને જીવની ચારે બાજુ તેનોજ વિસ્તાર જમા કરી દે છે, અર્થાત્ જીવને જરા વાર પણ છુટો કે એકલો રહેવા દેતા નથી. જો થોડીવાર પણ જીવ આ કર્મોના તિવ્ર ઉદયથી અલગ થાય તો જરૂર તે પોતાના ખરા સ્વરૂપને સંભારે અને પોતે મહાન્ દુઃખી છે તેનું ભાન થાય, અને આ કર્મોને અલગ કરવા મહેનત કરે, પણ રાજદ્વારી અને તેમાં ખરા મુસદ્દી પુરૂષો જેમ રાજાની આગળ પાછળ પોતાનાં જ માણસો ગોઠવી દે છે અને રાજા બીજા વિરોધી પુરૂષોના સહવાસમાં ન આવે, તે માટે બહુ સાવચેતી રાખે છે; જો બીજું કોઇ મળી જાય તો જરૂર રાજાને ખરી હકીકત માલુમ પડી આવે અને આ મુસદ્દી પુરૂષોની બાજીને તે તોડી નાખે પણ એવો પ્રસંગ રાજાને તેના જીવનમાં ભાગ્યે જ આવે છે, તેમ મોહ રાજાએ પણ આ મિથ્યાત્વ, અનેક પ્રકારની ઇચ્છાઓ, ક્રોધાદિકષાયો અને મન વચન શરીર આદિ પોતાના માણસોને આત્મદેવની-આત્મારૂપી મહારાજાની આસપાસ ગોઠવી દીધાં છે, જાળ બીછાવી છે અને એ જાળમાં આત્માને સપડાવ્યો છે. જો તેને એકલો મૂકવામાં આવે તો જરૂર ધર્મ રાજાના વિવેક, સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, ચારિત્ર, ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા, સંતોષ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય,

કર્મને આવવાનાં કારણો છે આશ્રવ છે. સુખ આત્મામાં છે. સુખનાં કારણો પણ આત્માના પરિણામ છે. શુભ પરિણામે જીવ પુન્ય ઉત્પન્ન કરે છે. જુઓ કે આ પુન્ય પણ આશ્રવ છે. કર્મ છે, છતાં વ્યવહારિક સુખનું મૂળ કારણ આ પુન્યવાળાં શુભ પુદ્ગલો છે, તે હોય તોજ સ્ત્રી, પુત્ર, પતિ, ધન, લાજ, આબરૂ, કુટુંબ વિગેરે સુખનાં કારણ થાય અને તે પુન્ય ન હોય તો જે પોતાની પાસે અનુકૂળ સંયોગો હોય તે ચાલ્યા જાય અથવા પ્રતિકૂળપણે પરિણમે, સુખને બદલે દુઃખદાઇ થાય. તે વસ્તુ બની રહે તો પણ પાપના ઉદયે તેને અશાંતિનુંજ કારણ થાય. આમ બધું પ્રત્યક્ષ અનુભવાય-સમજાય તેવી વાત છે છતાં જીવ આ વાતને સમજતો કે તે પ્રમાણે જરૂરીયાતો માટે પ્રયત્ન કરતો નથી તો પછી એ પુન્ય પણ પરદ્રવ્ય છે, એ પણ દગો દેનાર છે, નાશ પામે તેવું છે, તેનો પણ ત્યાગ કરી કોઇ દિવસ નાશ ન પામે તેવું સ્થાયી પરિણામે સદા શાંતિ આપનાર આત્મિક સુખ તેજ સાચું સુખ છે, તે સમજવા કે મેળવવા સર્વ પરદ્રવ્યનો ત્યાગ કરવા આ જીવ કેમ તૈયાર થઇ શકશે ? અર્થાત્ વ્યવહારમાં પરદ્રવ્ય સુખદુઃખમાં નિમિત્ત કારણ છે પણ ખરી રીતે તો પોતાની લાગણીઓજ સુખદુઃખમાં કારણરૂપ છે તેનેજ સુધારવાની જરૂર છે. એવા શુભાશુભ પરિણામે આત્માએ પરિણમવુંજ બંધ કરવું જોઇએ, તેથીજ આવતા આશ્રવો બંધ થાય તેમ છે. આ આશ્રવો બંધ કરવા માટે જીવને આવા તત્ત્વજ્ઞાનની બહુ જરૂર છે. આ જ્ઞાનના અભાવે પોતાના કે પરના અચેતન દેહમાં પણ ચેતનતાનો આરોપ કરે છે અને તે મેળવવા કે તેનો ઉપભોગ લેવા પ્રવૃત્તિ કરે છે, માટે જ્યાં સુધી પોતાનું કે પારકું, વિનાશી કે અવિનાશી, સુખદાઇ કે દુઃખદાઇ, ચેતન કે અચેતન એના ભેદને આ જીવ જાણતો નથી ત્યાં સુધી તે પરદ્રવ્યમાં પોતાપણાની કે ઇષ્ટાનિષ્ટપણાની બુદ્ધિ કરવાનોજ, અને ત્યાં સુધી આશ્રવનો માર્ગ પણ ખુલ્લોજ રહેવાનો.

ઉપયોગથી કષાયો ઉત્પન્ન થતા નથી અને કષાયોથી ઉપયોગ ઉત્પન્ન થતો નથી. જે મૂર્તિમાન હોય તે અમૂર્તને ઉત્પન્ન કરે નહિ અને જે અમૂર્તિમાન છે તે મૂર્તિમાનને ઉત્પન્ન કરે નહિં, એટલે કષાય અને ઉપયોગનો જન્ય જનકભાવ-ઉત્પન્ન થનાર અને ઉત્પન્ન કરનાર ભાવ થાય નહિ. ઉપયોગ બે પ્રકારના છે.

કર્મને આવવાનાં કારણો છે આશ્રવ છે. સુખ આત્મામાં છે. સુખનાં કારણો પણ આત્માના પરિણામ છે. શુભ પરિણામે જીવ પુન્ય ઉત્પન્ન કરે છે. જુઓ કે આ પુન્ય પણ આશ્રવ છે. કર્મ છે, છતાં વ્યવહારિક સુખનું મૂળ કારણ આ પુન્યવાળાં શુભ પુદ્ગલો છે, તે હોય તોજ સ્ત્રી, પુત્ર, પતિ, ધન, લાજ, આબરૂ, કુટુંબ વિગેરે સુખનાં કારણ થાય અને તે પુન્ય ન હોય તો જે પોતાની પાસે અનુકૂળ સંયોગો હોય તે ચાલ્યા જાય અથવા પ્રતિકૂળપણે પરિણમે, સુખને બદલે દુઃખદાઇ થાય. તે વસ્તુ બની રહે તો પણ પાપના ઉદયે તેને અશાંતિનુંજ કારણ થાય. આમ બધું પ્રત્યક્ષ અનુભવાય-સમજાય તેવી વાત છે છતાં જીવ આ વાતને સમજતો કે તે પ્રમાણે જરૂરીયાતો માટે પ્રયત્ન કરતો નથી તો પછી એ પુન્ય પણ પરદ્રવ્ય છે, એ પણ દગો દેનાર છે, નાશ પામે તેવું છે, તેનો પણ ત્યાગ કરી કોઇ દિવસ નાશ ન પામે તેવું સ્થાયી પરિણમે સદા શાંતિ આપનાર આત્મિક સુખ તેજ સાચું સુખ છે, તે સમજવા કે મેળવવા સર્વ પરદ્રવ્યનો ત્યાગ કરવા આ જીવ કેમ તૈયાર થઇ શકશે ? અર્થાત્ વ્યવહારમાં પરદ્રવ્ય સુખદુઃખમાં નિમિત્ત કારણ છે પણ ખરી રીતે તો પોતાની લાગણીઓજ સુખદુઃખમાં કારણરૂપ છે તેનેજ સુધારવાની જરૂર છે. એવા શુભાશુભ પરિણામે આત્માએ પરિણમવુંજ બંધ કરવું જોઇએ, તેથીજ આવતા આશ્રવો બંધ થાય તેમ છે. આ આશ્રવો બંધ કરવા માટે જીવને આવા તત્ત્વજ્ઞાનની બહુ જરૂર છે. આ જ્ઞાનના અભાવે પોતાના કે પરના અચેતન દેહમાં પણ ચેતનતાનો આરોપ કરે છે અને તે મેળવવા કે તેનો ઉપભોગ લેવા પ્રવૃત્તિ કરે છે, માટે જ્યાં સુધી પોતાનું કે પારકું, વિનાશી કે અવિનાશી, સુખદાઇ કે દુઃખદાઇ, ચેતન કે અચેતન એના ભેદને આ જીવ જાણતો નથી ત્યાં સુધી તે પરદ્રવ્યમાં પોતાપણાની કે ઇષ્ટાનિષ્ટપણાની બુદ્ધિ કરવાનોજ, અને ત્યાં સુધી આશ્રવનો માર્ગ પણ ખુલ્લોજ રહેવાનો.

ઉપયોગથી કષાયો ઉત્પન્ન થતા નથી અને કષાયોથી ઉપયોગ ઉત્પન્ન થતો નથી જે મૂર્તિમાન હોય તે અમૂર્તને ઉત્પન્ન કરે નહિ અને જે અમૂર્તિમાન છે તે મૂર્તિમાનને ઉત્પન્ન કરે નહિં, એટલે કષાય અને ઉપયોગનો જન્ય જનકભાવ-ઉત્પન્ન થનાર અને ઉત્પન્ન કરનાર ભાવ થાય નહિ. ઉપયોગ બે પ્રકારના છે.

પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે. આથી એ નિશ્ચય થાય છે કે નિશ્ચયદ્રષ્ટિએ જીવ પોતાના ગુણોનો કર્ત્તા અને કર્મો પોતાના ગુણોનો કર્તા છે. વ્યવહારે કર્મ, જીવના ગુણોનો કર્ત્તા છે અને જીવ, કર્મના ગુણોનો કર્તા છે. જેમ જીવમાં પુદ્ગલની અપેક્ષાએ રાગદ્વેષાદિ ભાવો ઉત્પન્ન થાય છે તેમ ઉદયિક ભાવોની પણ પુદ્ગલોની અપેક્ષાએ ઉત્પત્તિ થાય છે. કર્મના ઉદયથી જે ભાવ થાય તે ઉદયિકભાવ કહેવાય છે, તે પણ જડપુદ્ગલો જ છે. આ ભાવોને પણ જે મિથ્યાત્વથી મોહિત અંતઃકરણવાળો પોતાના માને છે તે નિરંતર પાપ આશ્રવનું ગ્રહણ કરે છે. પરપદાર્થો મારા છે અને હું તેમનો છું આવી અભેદ એકતાવાળી કલ્પના કરનાર ,પોતાપણાને અને પારકાપણાને જાણતો નથી. આ અજ્ઞાન પણ આશ્રવનું કારણ છે.

જેવી મનોવૃત્તિ, હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન અને ધનાદિના સંચય કરવામાં લાગી હોય-વર્તતી હોય તે અવિરતિ- અચારિત્રિયા વિપરીત વર્તન કરાવનાર કર્મને આવવાનો માર્ગ- કારણ છે. અવિરતિ એટલે ઇચ્છાઓને કાબુમાં ન લેતાં ઇચ્છાનુસાર છુટી મુકવી. વ્રતાદિના નિયમો ઇચ્છાઓ ઉપર અંકુશ મૂકે છે. વધારે ફેલાવો પામતી ઇચ્છાઓને. અટકાવે છે. આવા વ્રતાદિ કરીને ઇચ્છાઓને નિયમમાં રાખવી નહિં તેને અવિરતિ કે મિથ્યાવર્ત્તન કહેવામાં આવે છે. આ અવિરતિ કર્મના શુભાશુભ આશ્રવને આવવાનું કારણ છે, સમ્યક્ ચારિત્ર-પાંચ મહાવ્રતાદિમાં પ્રવૃત્તિ ન કરનાર જીવ રાગદ્વેષને લઇને પરદ્રવ્યમાં શુભાશુભ ભાવ-પરિણામ કરે છે, તે વખતે તે જીવમાં મિથ્યાચારિત્ર-વિપરીતવર્ત્તન હોવાથી તેવા પરિણામ દ્વારા તે પુન્ય અથવા પાપ આશ્રવને ગ્રહણ કરે છે, આ સ્થિતિમાં વર્ત્તતા આત્મામાં સમ્યક્ ચારિત્ર તે વખતે હોતું નથી. આ શુભાશુભ આશ્રવને લઇને તે જીવ નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને સ્વર્ગની ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યાં કર્મથી ઉત્પન્ન થતાં શારીરિક તથા માનસિક સુખ દુઃખનો અનુભવ કરે છે. આ વિષયોથી ઉત્પન્ન થયેલું સુખ દેવગતિમાં મળે છે પણ તે તૃષ્ણા અને મનને સંતાપ દેવાવાળું હોવાથી વસ્તુગતે તે દુઃખ જ છે. જે સુખ અનિત્ય, પીડાકારી, તૃષ્ણાને વધારનારૂં, કર્મબંધનું કારણ, ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થનારૂ અને પરાધિન છે. જ્ઞાનીઓ તે સુખને દુઃખજ કહે છે. આ

એકલા મન વચન શરીરની પ્રવૃત્તિ કરવાથી તેવો કર્મબંધ થતો નથી, એટલે કર્મબંધનમાં મુખ્ય કારણ રાગદ્વેષ છે. જ્યાં સુધી રાગદ્વેષ હોય છે ત્યાં સુધી આ ચારે પ્રકારનો બંધ થાય છે. રાગદ્વેષ જો ન હોય અને મન વચન શરીરની પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો તેથી તેવો બંધ થતો નથી. રાગદ્વેષના પ્રમાણમાં કર્મની સ્થિતિનો બંધ અને રસનો બંધ થાય છે મન વચન કાયાની શક્તિ—પ્રવૃત્તિ દ્વારા પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ થાય છે. આ રાગદ્વેષ અને મનાદિની પ્રવૃત્તિ સાથેની વાત છે, પણ જો એકલા મનાદિ યોગો હોય તો આ મનાદિથી થતો પ્રકૃતિ અને પ્રદેશબંધ તે બંધ છતાં બંધ ન હોય તેવો સામાન્ય થાય છે. રાગદ્વેષથી થતો બંધ જેવો આત્માને હાનીકારક થાય છે તેવો કેવળ મનાદિ યોગોથી થતો બંધ નુકશાનકારક થતો નથી. માટેજ કહ્યું છે કે 'રાગદ્વેષના અભાવમાં કર્મનો બંધ થતો નથી '

જેનું શરીર તેલ ઘી આદિ ચીકાશવાળા પદાર્થોથી ખરડાયેલું નથી હોતું પણ નિર્મળ-શુદ્ધ હોય છે તેવો મનુષ્ય સજીવ નિર્જીવ કે બન્નેની મિશ્રતાવાળી વસ્તુઓનું છેદન-ભેદન કરે, વળી તે વસ્તુઓની અંદર હેરે ફેરે આવ-જાવ કરે છતાં તે મનુષ્ય ધૂળ આદિ રજથી લેપાતો નથી, તેમ રાગદ્વેષ વિનાનો જીવ કોઈ પદાર્થનું છેદન-ભેદન કરે છતાં તે કર્મથી બંધાતો નથી.

અહીં ચીકાશ વિનાનું શરીર હોવાથી તે ધૂળથી ખરડાતું કે મેલું થતું નથી, એ કહેવાનો આશય એ છે કે શરીરને ધૂળ પ્રમુખથી ખરડાવામાં કે મેલું થવામાં મુખ્ય કારણ ચીકાશ છે, તે ન હોવાથી શરીર મેલું થતું નથી. તેમ જીવપણ સજીવ નિર્જીવ કે મિશ્ર પદાર્થોનો નાશ કરવા છતાં રાગદ્વેષ રૂપી ચીકાશ વિનાનો હોવાથી-રાગદ્વેષ કરતો ન હોવાથી પાપથી બંધાતો નથી. પાપકર્મ બાંધવામાં મુખ્ય કારણ રાગદ્વેષ છે, તે સિવાય બંધ થતો નથી.

જેમ ચીકાશવાળા પદાર્થથી ખરડાયેલા શરીરવાળો મનુષ્ય છેદન-ભેદનની પ્રવૃત્તિ પોતે કરતો નથી પણ તેવી પ્રવૃત્તિ જ્યાં થાય છે ત્યાં પોતે બેઠો હોય છે તેથી વિવિધ પ્રકારની રજવડે તેનું શરીર મલીન થાય છે, તેમ ક્રોધાદિથી વ્યાકુળ ચિત્તવાળો મનુષ્ય કોઇપણ

જીવ કોઇને કાંઇ આપતો નથી એ પણ અપેક્ષાએ બરોબર છે. જે કર્મમાંથી આ ફળો પેદા થાય છે તે કર્મો તે જીવે પોતેજ બાંધેલાં છે. તે ઉદય આવતાં તેમાંથી સુખ દુઃખ જીવન મરણ પ્રગટ થાય છે. બીજા જીવો તેમાં નિમિત્ત કારણ થાય છે પણ તાત્વિક દૃષ્ટિએ જો વિચાર કરવામાં આવે તો તે જીવ તેનાં પોતાનાં કરેલાં કર્મોથીજ સુખી અને દુઃખી થાય છે. આ અપેક્ષાએજ કહેવામાં આવે છે કે 'એક જીવ બીજા જીવને મારી કે જીવાડી શક્તો નથી, સુખી કે દુઃખી કરી શકતો નથી.'

આ જીવમાં એટલી બધી અજ્ઞાનતા છે કે જેને લઇને તે માને છે કે હુંજ બીજાને મારીશ, મેંજ બીજાને માર્યો, મેં અમુ-'ને જીવાડ્યો, હું અમુકને જીવાડું છું અથવા જીવાડીશ, હું બી-ાને સુખી કે દુઃખી કરૂં છું, સુખી કે દુઃખી અમુકને મેં કર્યો, ાથવા અમુકને સુખી કે દુઃખી કરીશ. આમ મારવા કે બચાવવાના ામિત્ત પ્રસંગે તે જીવના પરિણામોમાં રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે ાને આ રાગદ્વેષે કરીને દરેક ક્ષણે આ જીવ નવીન કર્મનો બંધ રતો રહે છે.

બીજાને હાથે જીવવાના, મરાવાના કે પીડાવાના અથવા બી-ાને મદદ કરવાના, મારવાના, જીવાડવાના કે દુઃખી કરવાના વેચારો—કે બુદ્ધિ થવી તે જીવને કેવળ મોહથી ઉત્પન્ન થતી કલ્પનાઓજ છે. અથવા તે મોહથી કલ્પેલી છે તાત્વિક નથી.

ઉપકારીનો ઉપકાર અનુભવતાં અથવા ઉપકાર કે અપકારનો બદલો લેતાં દેતાં મોહને લઇને આ જીવ અનેક પ્રકારની મિથ્યા કલ્પનાઓ કર્યા કરે છે, પણ જ્યારે આ જીવને આત્મત્વનું જ્ઞાન થાય છે, તેનો મોહ તેને લઇને દૂર થાય છે, ત્યારે તે એમ પણ સમજવા લાગે છે કે 'હું તો કેવળ ચિદાનંદ સ્વરૂપ છું. મારામાં કે બીજામાં રાગદ્વેષાદિ વિકારો જે ઉત્પન્ન થાય છે તે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોને લઇનેજ છે. અત્યાર સુધીની મારી વિવિધ કલ્પનાઓ કેવળ તાત્વિક સ્વરૂપના અભાવનેજ આભારી હતી. આવી જાગૃતિ આવતાં આત્મા પોતાના નિર્વિકલ્પ સ્વભાવના આનંદમાં સ્થિર થાય છે.

કોઇ કોઇને ઉપકાર કે અપકાર કરતું નથી—

કોઇ પણ જીવ કોઇ જીવને ઉપકાર કે અપકાર કરતું નથી.

નિરાગી બંધાતો નથી—

કાદવમાં રહેવા છતાં પણ શંખ કાળો નથી થાતો, તેમ નિરાગી મનુષ્ય કારણસર દોષવાળો આહાર ગ્રહણ કરે અથવા સચિત્ત આહાર વાપરે તો પણ તે કર્મથી બંધાતો નથી. ભુખ્યો રહેવા છતાં પણ રાગી મનુષ્ય પાપકર્મથી બંધાય છે. જુઓ ! તંદુલીયો મચ્છ પોતે જાતે જીવને મારતો નથી તેમ ખાતો પણ નથી; છતાં કષાયના દોષથી પાપ બાંધીને નરકમાં જાય છે. શુદ્ધ સોનું મેલની સાથે રહેવા છતાં પણ મેલથી લેપાતું નથી, તેમ વિષયોનો સંગ હોવા છતાં, વિષયોના સંગમાં રહેવા છતાં જ્ઞાની વિષયોવડે લેપાતો નથી. જે મુનિ પોતે આહાર કરે છે, પકાવે છે, બીજા પાસે કરાવે છે અને કરનારની અનુમોદના કરે છે તે નિમિત્તે તે બંધાય છે, પણ રાગદ્વેષ નહિં કરનાર નિરાગી મુનિ આહારાદિ કરવા છતાં બંધાતો નથી. સંયમના સાધનરૂપ શરીર ટકાવવા માટે યોગીને આહારાદિ કરવો પડે છે; પરંતુ તે તેમાં નિસ્પૃહ હોવાથી આહારાદિ નિમિત્તે થતી હિંસાનું પાપ તેને લાગતું નથી, પણ જો તે ભોજન આદિમાં તેને રાગ હોય તો અવશ્ય પાપનો બંધ થાય છે. જો પરવસ્તુમાં રહેલા દોષોવડે નિરાગી જીવ બંધાતા હોય તો પછી તે જીવોની ક્યારે કોનાથી કયા સ્થાને શુદ્ધિ થાય ? અર્થાત્ નજ થાય. પણ તેમ નથી. જે મનુષ્ય દોષ કરે છે તે દોષના નિમિત્તે તે બંધાય છે. કર્મ કોઈ કરે અને બીજો બંધાય એમ બનતું નથી. જો તેમ માનવામાં આવે તો કોઈ કાળે કોઇનો મોક્ષ થાય નહિં. માટે નિરાગી આત્મા કર્મોથી બંધાતો નથી એ નિયમ ચોક્કસ છે. નિરાગી યોગી વિષયોને જાણવાથી બંધાતો નથી, જો તેમ ન હોય તો વિશ્વને જાણનાર કેવલીઓ પણ બંધાવા જોઇએ; પણ તે બંધાતા નથી. જ્ઞાની સર્વ દ્રવ્યોને જાણે છે પણ અનુભવતા નથી, અજ્ઞાનીઓ સર્વ દ્રવ્યને જાણતા નથી પણ અનુભવે છે તેથીજ તે બંધાય છે. વસ્તુનું જેવું સ્વરૂપ છે તેવું બરોબર જાણવું તેને જ્ઞાનીઓ જ્ઞાન કહે છે. જાણવું કહે છે અને રાગદ્વેષ મદ ક્રોધાદિ સહિત જાણવું તેને વેદવું-અનુભવવું કહે છે. અર્થાત તે જાણવામાં રાગદ્વેષ કરવો તે વેદવું અનુભવવુ છે

ૂપે પરિણમવાના પરિણામને ત્યાગ કરે છે. કેમકે આ શુભા-
શુભ પરિણામોજ સંસાર અટવીમાં દુ:ખરૂપ વાઘના મોઢામાં
જીવને લઇ જનારા છે. આ પરિણામોને ત્યાગ કરનારાજ કર્મ-
મળરહિત થઇ શુદ્ધ આત્માને પ્રગટ કરી મોક્ષમાં જાય છે.

વિષય સુખથી પાછા હઠવાની આત્મ કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છા-
વાળાઓને ઘણી જરૂર છે, કેમકે વિષય વાસનાથી ચિત્તમાં ચંચ-
ળતા ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યારે પરિણામની નિશ્ચળતા થાય છે ત્યારે આત્મ
સ્વરૂપમાં સ્થિરતા થાય છે, જ્યાં સુધી આત્મામાં નિશ્ચળતા થતી
નથી ત્યાં સુધી વારંવાર જન્મ મરણ આપનાર પુન્ય-પાપની કર્ત્તવ્ય-
પણાની બુદ્ધિને આ જીવ ત્યાગ કરી શકતો નથી. જ્યાં સુધી
પુન્ય-પાપને ત્યાગ કરાતો નથી ત્યાં સુધી કર્મબંધ ચાલુ રહે છે.
અને જ્યાં સુધી કર્મબંધ ચાલુ રહે છે ત્યાં સુધી મહાન્ શાંતિ-
દાયક મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી. માટે મોક્ષની ઇચ્છાવાળા જીવોએ
વિષયો તરફની પ્રવૃત્તિ પ્રથમ બંધ કરવી અને આત્મસ્વરૂપમાં
સ્થિર થવું.

ઇતિ કર્મબંધ અધિકાર સમાપ્ત:

ાથા પાપની ઇચ્છાઓ મૂકી દેવી. લોક વ્યવહાર કે જેમાં ધમ
ાથી પણ ગાડરીયા પ્રવાહની માફક નિશાન બાંધ્યા વિના ચાલવાનું
ડાય તેનો ત્યાગ કરવો, તે તરફ ઉદાસીનતા રાખવી અને વિશુદ્ધ
ર્શન, જ્ઞાન તથા ચારિત્રમય નિર્મળ આત્માનું અંતરાત્માવડે ધ્યાન
કરવું તે કષાયો દૂર કરવાનાં સાધનો છે.

કષાય તથા આરંભમાં પ્રવૃત્તિ કરવી, જડ ચૈતન્યના ભેદનું
જ્ઞાન ન કરવું, પુન્યમાં અભિલાષા રાખવી, લોકવ્યવહારમાં આસક્ત
થવું અને વિશુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન ન કરવું એ સર્વ કષાયોની
વૃદ્ધિ થવાનાં કારણો દૂર કર્યા સિવાય કષાયોનો નાશ નજ કરી શકાય,
માટે ઉપર જણાવેલ કષાય નાશ કરવાનાં સાધનો સેવવાં જોઇએ.

આ પુદ્ગલો વર્ણ ગંધ રસ શબ્દ અને સ્પર્શવાળાં છે, શુભ
અને અશુભ છે, ચેતન અને અચેતન છે, મૂર્તિમાન છે, તેને આ-
ત્માની સાથે સંબંધ ન હોવાથી આત્માને તે સુખ દુઃખ કેવી રીતે
આપી શકે ? અર્થાત્ ન જ આપી શકે; છતાં અજ્ઞાની જીવો તે
પુદ્ગલમાં રાગદ્વેષ કરે છે. કોઇ પણ પુદ્ગલ, આત્માનો નિગ્રહ કરવા
કે આત્માને અનુગ્રહ કરવાને શક્તિમાન્ નથી માટે નિશ્ચય દૃષ્ટિએ
જીવોએ તે પુદ્ગલોને વિષે કોઇ પણ સ્થળે રાગદ્વેષ કરવો યોગ્ય નથી.

જે પુદ્ગલનાં પરમાણુઓ રાગદ્વેષ, ક્રોધ, માન આદિ ભાવ
કર્મરૂપે પરિણમ્યાં છે તે અપેક્ષાએ તે ચેતનરૂપ મનાય છે. રાગ
દ્વેષાદિ પુદ્ગલના પર્યાયો છે છતાં તે આત્માના વિભાવ પરિણામ
કહેવાય છે, આ અપેક્ષાએ પુદ્ગલને અમૂર્તિક કહેલાં છે. નહિતર
પુદ્ગલો મૂર્તિમાન કહેવાય છે અને રાગદ્વેષને અચેતન મનાય છે.

આ પુદ્ગલોથી આત્માનું સ્વરૂપ ભિન્ન છે; છતાં અજ્ઞાનતાને
લીધે ઉત્તમ-સારાં પુદ્ગલાદિકમાં રાગ અને નિંદિત પુદ્ગલમાં દ્વેષ
કરે છે.

રાગદ્વેષ કયાં કરૂં ?—

મારા તરફ ઉપકાર કરનાર કે અપકાર કરનાર તરફ હું જ્યારે
જોઉં છું ત્યારે મને બીજાનું યા તેનું અચેતન શરીર દેખાય છે,
પણ ચેતન-આત્મા દેખાતો નથી, તો તેના કરેલા ઉપકાર કે અપ-
કારમાં કયા રાગ અને કયા દ્વેષ કરૂં ? અર્થાત્ તે શરીર ઉપર

વાસ્તવિક રીતે વચનવડે કોઇ નિંદાતો નથી તેમ સ્તવાતો-સ્તુતિ કરાતો પણ નથી. કેમકે આત્મા વચનાતિત છે.-વચનની પેલી-પાર છે-વચનમાં આવી શકે તેવો નથી; છતાં મોહના સંબંધથી જીવ એમ માની લે છે કે આણે મારી સ્તુતિ કરી અને આણે મારી નિંદા કરી. જો આ વચનો તે ગ્રહણ ન કરે તો તેની અસર જરા પણ તેના મન ઉપર થતી નથી. એક મનુષ્યને કોઇ ગાળો આપે છે છતાં તે સાંભળતો ન હોવાથી તે ગ્રહણ કરતો નથી તો તેની અસર તેના મન ઉપર જરા પણ થતી નથી, તેમ મનુષ્ય સાંભળવા છતાં જો તેની ઉપેક્ષા કરી શકે-તે તરફ ઉદાસીનતા ધારણ કરે-સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરે તો તેની અસર રાગદ્વેષ રૂપે જરા પણ થતી નથી.

અન્યના દોષ કે ગુણ અન્યને આનંદ કે વિષાદ કરી શકતા નથી, કેમકે તેના ગુણ કે દોષ બીજામાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી. છતાં બીજાના ગુણ કે દોષો જોઇને આ જીવ તેમાં રાગ કે દ્વેષ કરે તો પોતાની અસહનશીલતારૂપ ભૂલને લઇને તે જીવ સુખી કે દુઃખી થાય છે. અમુક મનુષ્ય મારૂં ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ ચિંતવે છે એવી બુદ્ધિ કરવી કે એવો વિચાર કરવો તે પણ વૃથા-નકામો છે. કેમકે પારકાના ચિંતન કરવાથી બીજો મનુષ્ય પીડાતો નથી કે રક્ષણ પણ પામતો નથી. બીજો માણસ આપણું બુરૂં ચિંતવે કે આપણું સારૂં ચિંતવે-આપણા તરફ સારી લાગણી રાખે તેથી કાંઇ આપણું બુરૂં થઇ જતું નથી કે સારૂં પણ થઇ જતું નથી. જો તેમજ સારૂં બુરૂં વગર કારણે થયા કરતુંજ હોય તો આ દુનિયામાં કોઇ સુખી ન રહે, અથવા કોઇ દુઃખીજ ન થાય, કેમકે કોઇને કોઇ આપણું સારૂં કે બુરૂં ચિંતવતું તો હશેજને ? પણ ખરી રીતે આપણાં કર્ત્તવ્યોજ સારાં હોય કે નઠારાં હોય તો તેની જોખમદારી આપણા ઉપર આવી પડે છે. તેનાં ફળો આપણને ભોગવવાં પડે છે, પણ અન્યના સારા કે ખોટા વિચારોના આપણે જોખમદાર નથી.

તેવીજ રીતે આપણાં શુભાશુભ કર્મ વિના કોઇના આશીર્વાદથી કે કોઇના શ્રાપથી આપણને કાંઇ પણ વૃદ્ધિ કે હાની થતી નથી. કોઇની સંપત્તિ કે વિપત્તિ વધતી કે ઘટતી નથી. જો બીજાના શ્રાપ

આ પ્રમાણે આત્માની મલીનતાના કારણને સમજીને દુઃખના બીજરૂપ મોહનો જેઓ ત્યાગ કરે છે તે જીવો આવતા કર્મને અટકાવવા રૂપ કર્મનો સંવર કરે છે. જે મનુષ્યો શુભાશુભ પરદ્રવ્યમાં રાગદ્વેષ કરે છે તેઓ ઘણા લાંબા વખત સુધી તપ કરે તો પણ તેઓની શુદ્ધિ કોઈ પણ પ્રકારે થતી નથી. એક માણસ સ્નાન કરીને તરતજ ધૂળમાં-કીચડમાં આળોટે તો તેનું સ્નાન નિષ્ફળ છે, કેમકે સ્નાન કરવાનો ઉદ્દેશ મેલ દૂર કરવાનો છે, તે ધૂળમાં આળોટવાથી નિરૂપયોગી થાય છે, તેમ તપ કરવાનો ઉદ્દેશ કર્મમળને શુષ્ક કરીને નિર્જરી નાખવાનો-દૂર કરવાનો છે, તે રાગ દ્વેષ કરવાથી પાર પડતો નથી, માટે આત્માની વિશુદ્ધિને અર્થે પ્રથમ રાગ દ્વેષનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. જો તેનો ત્યાગ કરવામાં ન આવે તો કર્મનાં ફળ ભોગવતાં દુઃખની પરંપરાના કારણરૂપ આઠ પ્રકારનાં કર્મ બાંધે છે. જેઓ કર્મના સર્વ પાકને-ઉદયને પુદ્ગલ રૂપ સમજીને તેમાં આસકત ન થતાં તેનાથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરે છે તે સર્વ કર્મરહિત શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ થઇ રહે છે. જેઓ શુદ્ધ ઉપયોગમાં રહે છે તેઓ કર્મ ગ્રહણ કરતા નથી અને પૂર્વે ગ્રહણ કરેલ કર્મનો ત્યાગ કરે છે. જેઓ મિથ્યા જ્ઞાનથી મલીન છે, શુભાશુભ ઉપયોગે પરિણમી રહ્યા છે તેઓ કર્મ ગ્રહણ કરે છે અને મૂકયા કરે છે.

પ્રતિક્રમણથી સંવરઃ—

જેઓ ભક્તિ પૂર્વક સામાયિક, ચૈત્યસ્તવ, ગુરૂવંદન, પ્રતિક્રમણ, કાયોત્સર્ગ અને પચ્ચખાણમાં વર્તે છે તેમને સંવર થાય છે. આત્મતત્ત્વમાં સ્થિર થઇને સર્વ દ્રવ્યના સમૂહમાંથી-સર્વ પદાર્થોમાંથી રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરે છે તે સમભાવની સ્થિતિને સામાયિક કહે છે. સમય એટલે આત્મા તે આત્મામાં રહેવું તે સામાયિક. તે અવસ્થામાં રાગદ્વેષ ન હોવાથી સંવર થાય છે. આવતાં કર્મ અટકાવવાં તે સંવર છે. આ સંવરની સાથે કર્મની નિર્જરાપણ હોય છે. છતાં અહીં સંવરની મુખ્યતા છે. ૧

જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ રત્નત્રય સ્વરૂપ-શુદ્ધ ચૈતન્યમય-કર્મ ઉપાધિથી રહિત આત્માની જેઓ નિરંતર સ્તુતિ કરે છે તેને જ્ઞાનીઓ સ્તુતિ કહે છે. કોઇપણ દેહની સ્તુતિ નહિં પણ વિશદ

આ પ્રમાણે આત્માની મલીનતાના કારણને સમજીને દુઃખના બીજરૂપ મોહનો જેઓ ત્યાગ કરે છે તે જીવો આવતા કર્મને અટકાવવા રૂપ કર્મનો સંવર કરે છે. જે મનુષ્યો શુભાશુભ પરદ્રવ્યમાં રાગદ્વેષ કરે છે તેઓ ઘણા લાંબા વખત સુધી તપ કરે તો પણ તેઓની શુદ્ધિ કોઈ પણ પ્રકારે થતી નથી. એક માણસ સ્નાન કરીને તરતજ ધૂળમાં-કીચડમાં આળોટે તો તેનું સ્નાન નિષ્ફળ છે, કેમકે સ્નાન કરવાનો ઉદ્દેશ મેલ દૂર કરવાનો છે, તે ધૂળમાં આળોટવાથી નિરૂપયોગી થાય છે, તેમ તપ કરવાનો ઉદ્દેશ કર્મમળને શુષ્ક કરીને નિર્જરી નાખવાનો-દૂર કરવાનો છે, તે રાગ દ્વેષ કરવાથી પાર પડતો નથી, માટે આત્માની વિશુદ્ધિને અર્થે પ્રથમ રાગ દ્વેષનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. જો તેનો ત્યાગ કરવામાં ન આવે તો કર્મનાં ફળ ભોગવતાં દુઃખની પરંપરાના કારણરૂપ આઠ પ્રકારનાં કર્મ બાંધે છે. જેઓ કર્મના સર્વ પાકને-ઉદયને પુદ્દગલ રૂપ સમજીને તેમાં આસકત ન થતાં તેનાથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરે છે તે સર્વ કર્મરહિત શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ થઇ રહે છે. જેઓ શુદ્ધ ઉપયોગમાં રહે છે તેઓ કર્મ ગ્રહણ કરતા નથી અને પૂર્વે ગ્રહણ કરેલ કર્મનો ત્યાગ કરે છે. જેઓ મિથ્યા જ્ઞાનથી મલીન છે, શુભાશુભ ઉપયોગે પરિણમી રહ્યા છે તેઓ કર્મ ગ્રહણ કરે છે અને મૂકયા કરે છે.

પ્રતિક્રમણથી સંવરઃ—

જેઓ ભક્તિ પૂર્વક સામાયિક, ચૈત્યસ્તવ, ગુરૂવંદન, પ્રતિક્રમણ, કાયોત્સર્ગ અને પચ્ચકખાણમાં વર્તે છે તેમને સંવર થાય છે. આત્મતત્ત્વમાં સ્થિર થઇને સર્વ દ્રવ્યના સમૂહમાંથી-સર્વ પદાર્થોમાંથી રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરે છે તે સમભાવની સ્થિતિને સામાયિક કહે છે. સમય એટલે આત્મા તે આત્મામાં રહેવું તે સામાયિક. તે અવસ્થામાં રાગદ્વેષ ન હોવાથી સંવર થાય છે. આવતાં કર્મ અટકાવવાં તે સંવર છે. આ સંવરની સાથે કર્મની નિર્જરાપણ હોય છે. છતાં અહીં સંવરની મુખ્યતા છે. ૧

જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ રત્નત્રય સ્વરૂપ-શુદ્ધ ચૈતન્યમય-કર્મ ઉપાધિથી રહિત આત્માની જેઓ નિરંતર સ્તુતિ કરે છે તેને જ્ઞાનીઓ સ્તુતિ કહે છે. કોઇપણ દેહની સ્તુતિ નહિં પણ વિશુદ્ધ

ધર્મધ્યાનમાં આત્મજાગૃતિ કરી પ્રવૃત્તિ કરે છે તેને કાયોત્સર્ગ કહે છે. કાયાનો ઉત્સર્ગ એટલે ત્યાગ. કાયામાંથી ઉપયોગ ખેંચી લઇ આત્મામાં ઉપયોગ રાખવો-આત્માકારે ઉપયોગ પરિણમાવવો તે કાયોત્સર્ગ છે. ૫

કર્મથી આત્માને ભિન્ન જોનાર મનુષ્ય જ્યારે ભવિષ્યમાં થનારા બંધનના નિમિત્તરૂપ રાગદ્વેષાદિ ભાવોનો ત્યાગ કરે છે તેને પ્રત્યાખ્યાન કહે છે. પ્રત્યાખ્યાન એટલે ત્યાગ, જે જે લાગણીઓથી-પરિણામોથી ભવભ્રમણ કરાવનાર કર્મો આવે છે તે તે ભાવોનો-લાગણીઓનો ત્યાગ કરવો તે પ્રત્યાખ્યાન છે. ૬

જે યોગી આળસનો ત્યાગ કરી, આત્મતત્ત્વમાં લક્ષ રાખીને આ છ આવશ્યક કરે છે તેનાં કર્મોનો સંવર થાય છે. મિથ્યાજ્ઞાનનો ત્યાગ કરનાર, આત્મ અનાત્મનો વિવેક કરી સમ્યક્જ્ઞાનમાં લીન થાય છે તેજ આવતાં કર્મોનો નિરોધ કરી શકે છે.

દ્રવ્ય ભાવ ભોક્તાઃ—

જ્ઞાની દ્રવ્યથી-વ્યવહારે વિષયો ભોગવે છે પણ ભાવથી ભોગવતો નથી, ત્યારે અજ્ઞાની જીવ, દ્રવ્યથી-વ્યવહારે વિષયો ભોગવતો નથી પણ ભાવથી ભોગવે છે. જ્ઞાની પુરૂષ આત્મ અનાત્મનો-જડ ચૈતન્યનો ભેદ જાણતો હોવા છતાં કર્મની પ્રબળતાને લઇ તેનો ત્યાગ કરવાની પોતાની અસમર્થતાને લીધે દ્રવ્યથી-દેખવા માત્ર વ્યવહારથી પાંચ ઇન્દ્રિયોના ખાવા પીવાદિ વિષયો ભોગવે છે, પણ તેમાં તેની આસકિત ન હોવાથી ભાવથી તે તેનો ભોક્તા નથી. ભાવથી ભોક્તા નથી એટલે તે કર્મબંધ કરતો નથી. બીજો અજ્ઞાની મનુષ્ય અજ્ઞાનતાને લીધે પોતાનું હિત અહિત જાણતો નથી; છતાં દ્રવ્યથી-વ્યવહારે ઉપવાસાદિ કરીને ખાન-પાનાદિ ભોગોનો ત્યાગ કરે છે તોપણ તેની તે તે વિષયોમાં આસકિત ગયેલી ન હોવાને લીધે દ્રવ્યથી તે ભોગો ન ભોગવવા છતાં ભાવથી તે તે વસ્તુઓનો ભોક્તા થાય છે. થોડા વખત માટે થોડા ભોગોનો ત્યાગ કરી ભવિષ્યમા લાંબા વખત માટે વધારે ભોગો મેળવવા પ્રયત્ન કરવા તે પણ અંદરની આસકિત સૂચવે છે એટલે પરિણામ અનુસારે કર્મનો બંધ થાય છે. એકલા બહારના વર્તન ઉપર કર્મ

થઇ કર્મોનો સંવર કરી નિત્ય ધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેજ કર્મની નિર્જરા કરે છે. સંવર કર્યા વિના સાધુને પણ સકામ નિર્જરા થતી નથી, ખરી વાત છે કે નવું પાણી આવ્યાજ કરતું હોય તો સરોવર ક્યાંથી ખાલી થાય? જે સરોવરમાં નાળાં દ્વારા પાણી આવ્યા કરતું હોય તે સરોવર ખાલી થઇ શકતું નથી, તેમ જ્યાં સુધી કષાયાદિ દ્વારા જીવરૂપ સરોવરમાં કર્મરૂપ પાણી આવ્યા કરતું હોય ત્યાં સુધી જીવ-આત્મારૂપી સરોવર કેવી રીતે ખાલી થઇ શકે? અર્થાત્ નજ થઇ શકે. અર્થાત્ આવતાં કર્મને અટકાવવારૂપ સંવર કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી સકામ નિર્જરા થતી નથી.

આત્માનાં સ્વભાવરૂપ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનું એકાગ્રતાપૂર્વક ધ્યાન કરવાથી કર્મનો ક્ષય થાય છે. ધ્યાનમાં મનની મુખ્યતા છે, તે મન જડ માયામાં વારંવાર દોડાદોડ કરે છે, ત્યાંથી પાછું ખેંચી લાવીને આત્મામાં એકાગ્ર કરવાથી-આત્માના જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર-ગુણમાં જોડી દેવાથી કર્મની નિર્જરા થાય છે.

બાહ્ય પરિગ્રહ ધન ધાન્ય સ્ત્રી પુત્રાદિ, અભ્યંતર પરિગ્રહ રાગદ્વેષાદિ. આ બન્ને પ્રકારની ગ્રંથીનો ત્યાગ કરનાર, લોકાચારથી પરાઙ્મુખ થનાર-લોકાચારની દરકાર ન કરનાર, ઇન્દ્રિયોને વશ કરનાર અને મનને સંકલ્પ વિકલ્પના વ્યાપાર રહિત બનાવનાર મનુષ્ય સર્વ કર્મોને ધોઇ નાખે છે.

શુભ અશુભ અને શુદ્ધ એમ ત્રણ પ્રકારના ભાવ-લાગણીઓ છે, તેમાંથી જે મનુષ્ય પ્રથમની શુભાશુભ બે લાગણીઓનો ત્યાગ કરી છેલ્લી શુદ્ધ લાગણી ધારણ કરે તેનાં કર્મ ક્ષય થાય છે શુભ ભાવથી પુન્યબંધ, અશુભ ભાવથી-પરિણામથી પાપનો બંધ અને વિશુદ્ધ પરિણામથી નિર્મળતા થાય છે. જેઓનાં પરિણામ શુભાશુભ હોય છે તે પુન્ય-પાપ ઉપાર્જન કરી ચાર ગતિમાં ભ્રમણ કર્યા કરે છે, પણ વિશુદ્ધ ભાવથી કર્મની નિર્જરા કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે.

શુદ્ધ આત્મતત્ત્વને જાણ્યા વિના બાહ્ય તપ કરવાથી કે અભ્યંતર તપ કરવાથી કર્મની નિર્જરા થતી નથી. શુદ્ધ આત્મતત્ત્વને જાણ્યા પછી જ બાહ્ય કે અભ્યંતર તપ કરવાથી કર્મોની નિર્જરા થાય છે. તેજ તપ જો અજ્ઞાનપૂર્વક કરવામાં આવે તો પુન્ય કર્મનો

સાધુઓનાં નેત્રો છે. એકેન્દ્રિયાદિને ઇન્દ્રિયો તેજ ચક્ષુ છે. દેવોને અવધિજ્ઞાન રૂપ નેત્રો છે અને નિર્વાણ પામેલાને કેવલજ્ઞાનરૂપ નેત્રો છે. એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને ઇન્દ્રિ નેત્રની ગરજ સારે છે. સિદ્ધાંતરૂપ નેત્રોદ્વારા સાધુઓ જુએ છે અને તે દ્વારા જાગૃતિ મેળવી આત્મજ્ઞાનમાં આગળ વધે છે. દેવો અવધિ જ્ઞાનવડે પોતાનું હિત-અહિત જાણે છે. અને સિદ્ધના જીવો સર્વ નેત્રવાળા છે-કેવળજ્ઞાનવડે વિશ્વને જુએ છે. માટે આગમમાં કહેલાં અનુષ્ઠાન કરવાં તે નિર્જરાનું કારણ થાય છે.

અજ્ઞાની બંધાય છે ત્યાં જ્ઞાની મુક્ત થાય છેઃ—

ઇન્દ્રિયોના વિષયો સેવતાં જ્યાં અજ્ઞાનીઓ બંધાય છે, ત્યાંજ જ્ઞાનીઓ કર્મોથી મુક્ત થાય છે. આ કાંઇ જેવું તેવું આશ્ચર્ય નથી! શુભાશુભ વિકલ્પોવડે શુભાશુભ કર્મ આવે છે પણ બેમાંથી એકે જાતનો વિકલ્પ ન કરનાર સર્વ દ્રવ્ય ભોગવવા છતાં નિર્જરા કરે છે, પદાર્થને સારા કે ખોટા માનવાથી રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે. રાગદ્વેષ વડે કર્મબંધ થાય છે. અજ્ઞાની પદાર્થનો ભોગ ઉપભોગ કરતાં તેમાં રાગદ્વેષ કરતો હોવાથી બંધાય છે. જ્ઞાની તે પદાર્થના ભોગોપભોગ વખતે મધ્યસ્થ રહે છે.-ઉદાસીન રહે છે-રાગદ્વેષના વિકલ્પો કરતો નથી, તેથી તે બંધ પણ પામતો નથી અને કર્મ તેણે ભોગવ્યાં તે પૂર્વનાં કર્મ ભોગવીને નિર્જરા કરે છે, આત્માને ઉજ્જ્વળ કરે છે.

જ્ઞાનીની માન્યતાઃ—

'હું કોઇનો નથી અને મારૂં અન્ય કોઇ નથી, પદાર્થો બધા મારાથી પર છે. આ પ્રમાણે દૃઢમાન્યતાવાળો ત્યાગી-યોગી બધાં કર્મોને મૂકાવે છે. મારાતારાપણાના વિકલ્પો દૂર થતાં આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં આવી રહે છે. એ સ્વરૂપ સ્થિરતાની પ્રખર ઉષ્માથી-ગરમીથી કર્મનો રસ શોષાઇ જાય છે. રસ દૂર થતાં પવનના ઝપાટાથી સુકાં પાંદડાઓ જેમ મૂળ ઉડી નીચાં ખરી પડે છે, તેમ કર્મો નિર્જરી જાય છે-આત્માંથી અલગ થાય છે અને તેમ થતાં આત્મા ઉજ્જ્વળ થાય છે.

શુદ્ધ આત્માની ઉપાસના કરોઃ—

શુદ્ધ નિર્મળ આત્માને મળીને મોક્ષને માટે જેઓ અન્ય

જાય છે, કર્મના બંધનોમાં બંધાવાનું કારણ કષાયો છે. તેને દૂર કરવા પુરૂષાર્થ કરવાની જરૂર છે. જીવ પોતાનાં અવળાં કર્ત્તવ્યોથી બંધાય છે અને પોતાનાંજ સવળાં કર્ત્તવ્યોથી બંધનોમાંથી છૂટે છે.

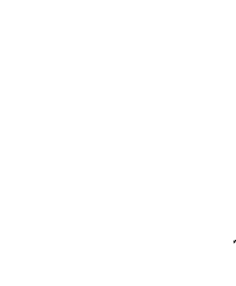
પ્રમાદથી જીવ બંધાય છેઃ—

પોતાનામાં પ્રમાદને રહેવાની જગ્યા આપનાર જીવ જગતમાં સર્વત્ર પાપોવડે બંધાય છે તેજ પ્રમાદને પોતાની બહાર કાઢ્યાથી-પ્રમાદના દોષથી મુક્ત થતાં જીવ બંધનથી મુક્ત થાય છે. મદ અથવા મદ્ય-દારૂ, પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો, ચાર કષાય, નિદ્રા અને વિકથા-સ્ત્રી, દેશ, ભોજન અને રાજની કથા કરવા રૂપ વિકથા એ પ્રમાદ કહેવાય છે. આ પ્રમાદમાં જીવન પસાર કરનાર જીવ જ્યાં જાય છે, ત્યાં કર્મોથી બંધાય છે. તેજ જીવ જ્યારે પ્રમાદના ત્યાગ કરી તે પ્રમાદની વિરોધી અપ્રમત્ત દશાને-આત્માની જાગૃત દશાને પોતાના નિવાસનું સ્થાન બનાવે છે-સદા આત્માની જાગૃત દશા-અપ્રમત્ત દશામાં રહે છે, ત્યારે જીવ જે જે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે સર્વ પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિના રૂપમાં પલટાઇને કર્મનાં બંધનો તોડી નાખે છે.

આત્મતીર્થમાં સ્નાન કરોઃ—

આત્મારૂપી નિર્મળ પવિત્ર તીર્થને મૂકીને જે જીવો આત્માની દ્ધિને માટે અન્ય જળાશયાદિ તીર્થોમાં સ્નાન કરે છે, હું માનું કે તે મલીન મનુષ્ય સરોવરનો ત્યાગ કરીને કાદવવાળા ખાબો-ચાનો આશ્રય લે છે. નદીઓ અને સમુદ્રો એ કાંઇ તાત્ત્વિક તીર્થ થી, જે તારે તે તીર્થ. આત્માને આત્મા સિવાય કોઇ તારનાર નથી, ટે આત્માજ તાત્ત્વિક સુખરૂપ અને નજીકના તીર્થને મૂકીને ાત્મશુદ્ધિ માટે જેઓ નદીઓ આદિ તીર્થોવડે આત્માની શુદ્ધિ રવા પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ સત્યમાર્ગના અજાણ છે.

નદીનાં જળો શરીરની શુદ્ધિ કરશે, ગરમીની ઉષ્માને શાંત રશે, પાણીની તૃષા મટાડશે, પણ આત્મજાગૃતિ તો તે નહિ જ આપે, ક્રોધાદિની ગરમી શાંત નહિ કરે, મનને નિર્મળ નહિ કરે, ોધાદિને શાંત કરનાર તો સંયમરૂપ પાણીથી ભરેલી આત્મારૂપી દી જ છે.

સ કર્મમાંથી સુખ કે દુઃખ જે વખતે જે ઉદય આવે તે સમભાવે
કુન કરતા રહેવું. અમુક વસ્તુનો આગ્રહ બાંધવો કે અમુક વિના
જ ચાલે તેવી લાગણીઓ આર્ત્તધ્યાનરૂપ અશુભ ધ્યાન ઉત્પન્ન
રનારી છે. આર્ત્તધ્યાનથી જીવ ઘણાં નવીન અશુભ કર્મ બાંધે છે,
ાટે જે વખતે જે જે વસ્તુ વિગેરે મળી આવે તેમાં સંતોષ માનતાં
ાને તેથી ચલાવી લેતાં ટેવાવું જોઇએ.

આત્મજ્ઞાનથી શુદ્ધિ થાય છેઃ—

વિપરીત દ્રષ્ટિવાળા ઘણા જીવો બીજા ઉપાયોથી શુદ્ધિ પ્રાપ્ત
ારવાની ઇચ્છા રાખે છે અને તે માટે પ્રયત્નો પણ કરે છે; છતાં
આ તો જ્ઞાનીઓનો નિશ્ચયજ છે કે આત્માના જ્ઞાનવડેજ આત્માની
શુદ્ધિ થાય છે. આત્મા સિવાય અન્ય પદાર્થ જે જડ પુદ્ગલ-માયા
રૂપ છે યા અજીવ છે, તે પદાર્થોનું તો આત્માની આડે આવરણજ
છે. આ આવરણ એ જ અશુદ્ધ છે, તે પદાર્થથી આત્માની શુદ્ધિ
થઇ શકેજ નહિ, તેના ત્યાગથી જ શુદ્ધિ થાય, અથવા આવરણના
વિરોધી તત્ત્વથી આવરણ જાય-શુદ્ધિ થાય. જેમ તાપથી ટાઢ જાય
છે તેમ આ જડ માયાનો વિરોધી ચૈતન્યભાવ છે, તે ચૈતન્યનો
જ્ઞાન એ ગુણ છે. જો અજ્ઞાનતાથી કર્મો આવે છે, તો તેના
વિરોધીભાવરૂપ જ્ઞાનદષ્ટિથી કર્મો આવતાં અટકી શકે છે અને
ર્વના બાંધેલાં કર્મો ચાલ્યાં જાય છે, એટલે આત્મજ્ઞાનવડે આ-
ાની શુદ્ધિ થઇ શકે છે, પણ બીજા કોઇ પદાર્થથી આત્માની
દ્ધિ થતી નથી.

આત્મા પરદ્રવ્યોથી તદ્દન જુદો છે. એટલે ગમે તેવાં સારાં
ારદ્રવ્યો વડે સર્વ પ્રકારે પ્રયત્ન કરો છતાં આત્મા શુદ્ધ થવાનો
ાથી, તેમજ તે પરદ્રવ્યો આત્માનો સ્પર્શ પણ કરી શકવાના
નથી. પરદ્રવ્યરૂપે જે શુભાશુભ કર્મો તેને આત્માથી અલગ કરવાં
હોય તો આત્મસ્વરૂપની ભાવના કરવી, હું આત્મસ્વરૂપ છું તે
હકીકતનું અખંડ સ્મરણ કર્યા કરવું, આત્મસ્વરૂપનો વિચાર
નહિ કરનાર પરદ્રવ્યનો ત્યાગ કરી શકતો નથી.

આત્માના દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયનો વિચાર કરવો, હું આત્મા છું
એવી પ્રબળ ભાવના વધારવી આત્માની અનંત શકિતનો તેમજ
તેના જ્ઞાતા દ્રષ્ટાપણાના ગુણનો વિચાર કરવો, આત્માના દરેક

ભ કર્મમાંથી સુખ કે દુઃખ જે વખતે જે ઉદય આવે તે સમભાવે
હુન કરતા રહેવું. અમુક વસ્તુનો આગ્રહ બાંધવો કે અમુક વિના
જ ચાલે તેવી લાગણીઓ આર્ત્તધ્યાનરૂપ અશુભ ધ્યાન ઉત્પન્ન
રનારી છે. આર્ત્તધ્યાનથી જીવ ઘણાં નવીન અશુભ કર્મ બાંધે છે,
ાટે જે વખતે જે જે વસ્તુ વિગેરે મળી આવે તેમાં સંતોષ માનતાં
અને તેથી ચલાવી લેતાં ટેવાવું જોઇએ.

આત્મજ્ઞાનથી શુદ્ધિ થાય છેઃ—

વિપરીત દ્રષ્ટિવાળા ઘણા જીવો બીજા ઉપાયોથી શુદ્ધિ પ્રાપ્ત
કરવાની ઇચ્છા રાખે છે અને તે માટે પ્રયત્નો પણ કરે છે; છતાં
આ તો જ્ઞાનીઓનો નિશ્ચયજ છે કે આત્માના જ્ઞાનવડેજ આત્માની
શુદ્ધિ થાય છે. આત્મા સિવાય અન્ય પદાર્થ જે જડ પુદ્ગલ-માયા
રૂપ છે યા અજીવ છે, તે પદાર્થોનું તો આત્માની આડે આવરણજ
છે. આ આવરણ એ જ અશુદ્ધ છે, તે પદાર્થથી આત્માની શુદ્ધિ
થઇ શકેજ નહિ, તેના ત્યાગથીજ શુદ્ધિ થાય, અથવા આવરણના
વિરોધી તત્ત્વથી આવરણ જાય-શુદ્ધિ થાય. જેમ તાપથી ટાઢ જાય
કે તેમ આ જડ માયાનો વિરોધી ચૈતન્યભાવ છે, તે ચૈતન્યનો
જ્ઞાન એ ગુણ છે. જો અજ્ઞાનતાથી કર્મો આવે છે, તો તેના
વિરોધીભાવરૂપ જ્ઞાનદશાથી કર્મો આવતાં અટકી શકે છે અને
પૂર્વના બાંધેલાં કર્મો ચાલ્યાં જાય છે, એટલે આત્મજ્ઞાનવડે આ-
ત્માની શુદ્ધિ થઇ શકે છે, પણ બીજા કોઇ પદાર્થથી આત્માની
શુદ્ધિ થતી નથી.

આત્મા પરદ્રવ્યોથી તદ્દન જુદો છે. એટલે ગમે તેવાં સારાં
પરદ્રવ્યો વડે સર્વ પ્રકારે પ્રયત્ન કરો છતાં આત્મા શુદ્ધ થવાનો
નથી, તેમજ તે પરદ્રવ્યો આત્માનો સ્પર્શ પણ કરી શકવાના
નથી. પરદ્રવ્યરૂપે જે શુભાશુભ કર્મો તેને આત્માથી અલગ કરવાં
હોય તો આત્મસ્વરૂપની ભાવના કરવી, હું આત્મસ્વરૂપ છું તે
હકીકતનું અખંડ સ્મરણ કર્યા કરવું, આત્મસ્વરૂપનો વિચાર
નહિ કરનાર પરદ્રવ્યનો ત્યાગ કરી શકતો નથી.

આત્માના દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયનો વિચાર કરવો, હું આત્મા છું
એવી પ્રબળ ભાવના વધારવી આત્માની અનંત શક્તિનો તેમજ
તેના જ્ઞાતા દ્રષ્ટાપણાના ગુણનો વિચાર કરવો, આત્માના દરેક

જે પાસે હોય તે અપાયઃ—

જે મનુષ્ય જ્ઞાનની આરાધના કરે છે, તેને જ્ઞાન, જ્ઞાન આપે છે. જે અજ્ઞાનની આરાધના કરે છે તેને અજ્ઞાન, અજ્ઞાન આપે છે. વાત ખરી છે કે જે પોતાની પાસે વિદ્યમાન-હૈયાત હોય તેજ આપી શકાય છે.

જ્ઞાન અને જ્ઞાનીમાં ભેદ નથીઃ—

જ્ઞાન અને જ્ઞાનીમાં ભેદ બીલકુલ નથી, કેમકે જ્ઞાનને જાણવાથીજ જ્ઞાની કહેવાય છે. વ્યવહાર દ્રષ્ટિએ જ્ઞાન ગુણ ને જ્ઞાની ગુણી-એ ભેદ કહેવાય છે, પણ તાત્વિક દ્રષ્ટિએ વિચાર કરતાં જ્ઞાન તેજ જ્ઞાની છે અને જ્ઞાની તેજ જ્ઞાન છે. કેમકે ગુણ અને ગુણીનો અભેદ સંબંધ છે, તે જુદાં પડતાં નથી, એટલે જ્ઞાનનું જ્ઞાન થતાં ઞાની આત્માનું જ્ઞાન અવશ્ય થાય છે.

પોતામાં—આત્મામાં જ્ઞાન છે એ બધા પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે. જે જ્ઞાનના અનુભવ વિનાના છે તેને પદાર્થનું જ્ઞાન થતું નથી. જ્ઞાન અમૂર્ત્ત આત્માનો ગુણ હોવાથી અમૂર્ત્ત છે. ઇન્દ્રિયોથી પ્રત્યક્ષ તેનો અનુભવ થતો નથી, છતાં 'હું જાણું છું' ઇત્યાદિ પોતાના અનુભવથી તે બરોબર અનુભવાય છે. જેને જ્ઞાનનો અનુભવ હોય છે તેજ જ્ઞાનદ્વારા અન્ય પદાર્થોને જાણી શકે છે.

કેટલા એક સંપ્રદાયવાળા જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ નથી માનતા, પણ પરોક્ષ માને છે. તેઓએ જાણવું જોઇએ કે ભલે તમે જ્ઞાનને પરોક્ષ માનો; પણ જો તે પરોક્ષ જ્ઞાનવડે વિષયોનો બોધ તમને થાય છે તો તે પરોક્ષ જ્ઞાનવડે આત્માનો બોધ શા માટે ન થઇ શકે? અર્થાત્ તે પરોક્ષ જ્ઞાનવડે તે જ્ઞાનની પણ પ્રતીતિ શા માટે ન થાય? થવીજ જોઇએ. જે જ્ઞાનવડે પદાર્થ જાણી શકાય તે જ્ઞાનવડે જ્ઞાની-જ્ઞાનવાન્ શા માટે ન જાણી શકાય? જે દીવાવડે ઘટ-પટાદિ પદાર્થો પ્રકાશીત થાય છે તે દીવાવડે તે બરોબર શામાટે ન દેખાય? દેખાવોજ જોઇએ.

જે મનુષ્ય જાણવા યોગ્યને જાણે છે તે જાણવાવાળાને બહારનાં બીજા કોઇ બધનો નથી કે કેદ બાંધનાર પણ કેમ ન જાણે?

ઉપાધી આવવાથી-તેના સંગથી આત્મામાં મોહ દેખાઈ આવે છે. વાસ્તવિક રીતે આત્મામાં તેવું કાંઇ નથી અને મોહ એ આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ પણ નથી, તેતો દર્પણમાં પડેલા પ્રતિબિંબની માફક આગંતુક છે-બહારથી આવેલ છે, જે આવે છે તે જઇ પણ શકે છે.

વાસના તેવું ફળઃ—

જો આ જીવને ધર્મવડે વાસિત કરવામાં આવશે તો જીવ ધર્મ-માં પ્રવૃત્તિ કરશે, પાપમાં પ્રવૃત્તિ નહિં કરે, પણ જો તેને પાપવડે વાસિત કરવામાં આવશે તો તે નિરંતર પાપમાં પ્રવૃત્તિ કરશે, પણ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ નહિં કરે, તેમ જ્ઞાનવડે વાસિત-ભાવિત થયેલ જીવ જ્ઞાનમાં પ્રવૃત્તિ કરશે. અજ્ઞાનમાં પ્રવૃત્તિ નહિં કરે. જો આ-મજ છે તો પછી આત્માની વિશુદ્ધિ કરવાની ઇચ્છાવાળા જીવોએ પોતાની બધી પ્રવૃત્તિ જ્ઞાનમયજ કરવી જોઇએ; શુદ્ધ કરેલું સુવર્ણ જેમ કોઇ પણ પ્રકારે ફરીને મલિન થતું નથી તેમ નિર્મળતાને પામેલો જ્ઞાની પછી અજ્ઞાનતાનો સ્વીકાર કરતો નથી.

વિદ્વાનોને શિખામણઃ--

હે વિદ્વાનો ! તમે એવો અભ્યાસ કરો, એવું ધ્યાન કરો, એવું ભણો, એવી રીતે મનને સ્થિર કરો, એવી આરાધના કરો, એવું બીજાને પૂછો, એવું બીજા પાસેથી સાંભળો, એવું જાણો, એવું બીજાને કહો, એવી પ્રાર્થના કરો, એવું જુઓ, એવું પ્રાપ્ત કરો, એવું વશીકરણ કરો અને એવું કાંઇ પણ સ્પર્શો કે જેનાથી તમને નિરંતર-કાયમને માટે આત્માની સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય.

આ પ્રમાણે પરદ્રવ્યના પ્રસંગને દૂર કરનાર યોગી, ઇન્દ્રિયોના સમૂહને અત્યંત ચપળ જાણીને, અંતર્મુખ દષ્ટિ કરી, નિર્મળ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર સ્વભાવવાળા આત્માનું ધ્યાન કરો, કર્મોની નિર્જરા કરી, નિત્ય જ્યોતિસ્વરૂપ નિરૂપમ પદને પ્રાપ્ત થાય છે.

ઇતિ નિર્જરા અધિકાર સમાપ્તઃ

થઇ જાય છે, માટે મોક્ષના અર્થી જીવોએ કર્મો દૂર કરવા શુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન કરવું તે યોગ્ય માર્ગ છે. જેમ વ્યાધિવાળા મનુષ્યનો અસાધ્ય જેવો પણ વ્યાધિ ઔષધોવડે દૂર થતાં તેને જે આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, તેવો પણ તાત્વિક આનંદ, મહાન્ ક્લેશકારી અને દુઃખે દૂર કરી શકાય તેવી કર્મની અસાધ્ય જેવી જણાતી વ્યાધિને શુદ્ધ ધ્યાનરૂપ ઔષધવડે દૂર કરવાથી આ યોગીને પ્રાપ્ત થાય છે.

આ કેવલજ્ઞાની કેવલજ્ઞાનરૂપ નેત્રોવડે ઇન્દ્રિયાતીત પદાર્થોને સાક્ષાત્ જોઇને જીવોની યોગ્યતાનુસાર ધર્મોપદેશ આપવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેઓ મહાન પુન્યવાન હોવાથી દેવો આઠ મહા પ્રાતિહાર્ય તેમની સેવા અર્થે બનાવે છે; તેમની દેશના અમોઘ હોય છે, એટલે તેમના ઉપદેશની અસર જીવો ઉપર થયા વિના રહેતી નથી.

તીર્થંકરો જ્યારે ધર્મનો બોધ આપે છે ત્યારે દેવો તેમના સમવસરણમાં દેશના દેવાનાં સ્થાને એક અશોકવૃક્ષ બનાવે છે, તેની છાયામાં આવેલા જીવોને તેટલા વખત માટે કોઇ પણ પ્રકારનો શોક કે ઉદ્વેગ રહેતો નથી. આ અશોક વૃક્ષ આખા સમવસરણના સ્થાન ઉપર લંબાયેલો–પથરાયેલો–ઘેરાયેલો દેખાય છે ૧ દેવો સુંદર સુગંધી પુષ્પોની વૃષ્ટિ જાનુપ્રમાણ સમવસરણમાં કરે છે. ૨ આનંદદાયક પ્રભુની દેશનાની ધ્વનિ સાથે દેવો સુર પૂરે છે. ૩ બન્ને બાજુ દેવો ચામર વિંજે છે. ૪ પ્રભુને દેશના દેતી વખતે બેસવા માટે દેવો સિંહાસન સ્થાપે છે, ૫ ભગવાનના પાછળના ભાગમાં ભામંડલ મૂકવામાં આવે છે. ૬ દેવો દેવદુંદુભી (દિવ્ય વાજીંત્ર) વજાડે છે, ભગવાનના મસ્તક ઉપર દેવો છત્ર ધરે છે. ૮ પુન્યની પ્રબળતાથી આ આઠ પ્રાતિહાર્યો હોય છે. તીર્થંકરની દેશનાથી આત્મજાગૃતિ વધે તેવો ઉત્તમ લાભ થાય છે, ને પ્રભુની વાણી મનુષ્યો, દેવો અને પશુઓ પણ પોતપોતાની ભાષામાં સમજે છે.

જેમ અગ્નિનો સ્વભાવ ઉષ્ણ છે. વાયુનો સ્વભાવ ચપળ છે અને ચંદ્રનો સ્વભાવ શીતળ છે, તેમ આત્માનો સ્વભાવ–સ્વરૂપ તે જ્ઞાન છે. આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવવડે વિશ્વને જાણે છે. આત્માનું

થઇ જાય છે, માટે મોક્ષના અર્થી જીવોએ કર્મો દૂર કરવા શુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન કરવું તે યોગ્ય માર્ગ છે. જેમ વ્યાધિવાળા મનુષ્યનો અસાધ્ય જેવો પણ વ્યાધિ ઔષધોવડે દૂર થતાં તેને જે આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, તેવો પણ તાત્વિક આનંદ, મહાન્ કલેશકારી અને દુઃખે દૂર કરી શકાય તેવી કર્મની અસાધ્ય જેવી જણાતી વ્યાધિને શુદ્ધ ધ્યાનરૂપ ઔષધવડે દૂર કરવાથી આ યોગીને પ્રાપ્ત થાય છે.

આ કેવલજ્ઞાની કેવલજ્ઞાનરૂપ નેત્રોવડે ઇન્દ્રિયાતીત પદાર્થોને સાક્ષાત્ જોઇને જીવોની યોગ્યતાનુસાર ધર્મોપદેશ આપવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેઓ મહાન પુન્યવાન હોવાથી દેવો આઠ મહા પ્રાતિહાર્ય તેમની સેવા અર્થે બનાવે છે; તેમની દેશના અમોઘ હોય છે, એટલે તેમના ઉપદેશની અસર જીવો ઉપર થયા વિના રહેતી નથી.

તીર્થંકરો જ્યારે ધર્મનો બોધ આપે છે ત્યારે દેવો તેમના સમવસરણમાં દેશના દેવાનાં સ્થાને એક અશોકવૃક્ષ બનાવે છે, તેની છાયામાં આવેલા જીવોને તેટલા વખત માટે કોઇ પણ પ્રકારનો શોક કે ઉદ્વેગ રહેતો નથી. આ અશોક વૃક્ષ આખા સમવસરણના સ્થાન ઉપર લંબાયેલો–પથરાયેલો–ઘેરાયેલો દેખાય છે ૧ દેવો સુંદર સુગંધી પુષ્પોની વૃષ્ટિ જાનુપ્રમાણ સમવસરણમાં કરે છે. ૨ આનંદદાયક પ્રભુની દેશનાની ધ્વનિ સાથે દેવો સુર પૂરે છે. ૩ બન્ને બાજુ દેવો ચામર વિંજે છે. ૪ પ્રભુને દેશના દેતી વખતે બેસવા માટે દેવો સિંહાસન સ્થાપે છે, ૫ ભગવાનના પાછળના ભાગમાં ભામંડલ મૂકવામાં આવે છે. ૬ દેવો દેવદુંદુભી (દિવ્ય વાજીંત્ર) વજાડે છે, ભગવાનના મસ્તક ઉપર દેવો છત્ર ધરે છે. ૮ પુન્યની પ્રબળતાથી આ આઠ પ્રાતિહાર્યો હોય છે. તીર્થંકરની દેશનાથી આત્મજાગૃતિ વધે તેવો ઉત્તમ લાભ થાય છે, ને પ્રભુની વાણી મનુષ્યો, દેવો અને પશુઓ પણ પોતપોતાની ભાષામાં સમજે છે.

જેમ અગ્નિનો સ્વભાવ ઉષ્ણ છે. વાયુનો સ્વભાવ ચપળ છે અને ચંદ્રનો સ્વભાવ શીતળ છે, તેમ આત્માનો સ્વભાવ–સ્વરૂપ તે જ્ઞાન છે. આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવવડે વિશ્વને જાણે છે. આત્માનું

સ્વરૂપ ચૈતન્ય છે, તે ચૈતન્ય જ્ઞાનમય છે, જ્યાંસુધી જ્ઞાનના સામર્થ્યને અટકાવનાર-પ્રતિબંધકનું સામર્થ્ય પ્રબળ હોય છે, ત્યાંસુધી જ્ઞાન પોતાના વિશ્વ દ્રષ્ટાપણાના કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકતું નથી. આત્મામાં અનંત સામર્થ્ય છે, અનંત જ્ઞાન વિદ્યમાન છે; છતાં તે શક્તિને અટકાવનાર જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મની હૈયાતિ હોય છે ત્યાં સુધી જ્ઞાન પોતાનું વિશ્વજ્ઞાતાપણાનું સામર્થ્ય પ્રગટ કરી શકતું કે વાપરી શકતું નથી. જ્ઞાનાવરણ દૂર થતાં આત્મા લોકાલોક પ્રકાશકપણાની પોતાની શક્તિ પ્રગટ કરી તેનો અનુભવ લે છે.

જેમ અગ્નિના સ્વભાવને અટકાવનાર ચંદ્રકાન્તમણિ અથવા મંત્રાદિ પ્રતિબંધકરૂપ ન હોય તો અગ્નિ બાળવા યોગ્ય પદાર્થને બાળ્યા સિવાય રહેતો નથી તેમ જ્ઞાનીને જ્ઞાનનું પ્રતિબંધક જ્ઞાનાવરણ કર્મ ન હોય તો તે પોતાની ક્ષાયક શક્તિથી જ્ઞેયને-જાણવા યોગ્ય પદાર્થને જાણ્યા વિના અજ્ઞ રહી શકતો નથી.

આત્મજ્ઞાનને દેશકાળાદિનો પ્રતિબંધ નથી:—

જેમ સૂર્યને પ્રકાશવામાં દેશ કાળ કે સ્વભાવ પ્રતિબંધકરૂપ નથી તેમ આત્માને પણ દૂર પ્રદેશ આદિનો પ્રતિબંધ નથી એ પ્રગટ અનુભવસિદ્ધ છે.

મેરૂપર્વત એ દેશ-ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દૂર પ્રદેશ છે. રામ લક્ષ્મણાદિ ઘણા વખત પહેલાં થઇ ગયા તે કાળની અપેક્ષાએ દૂર છે. પરમાણું એ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી સ્વભાવની અપેક્ષાએ દૂર મનાય છે. આમ દેશની અપેક્ષાએ સૂર્ય દૂર હોવા છતાં પદાર્થોને પ્રકાશવાનું કાર્ય સૂર્યને માટે અશક્ય નથી, કેમકે સૂર્યનો સ્વભાવ સદા પ્રકાશવાનોજ છે. આજ દૃષ્ટાંતે દેશકાળાદિની અપેક્ષાએ પદાર્થો દૂર હોવા છતાં જ્ઞાન સર્વ પદાર્થોને સ્પષ્ટપણે જાણે છે. મેરૂપર્વત, રામ લક્ષ્મણ અને પરમાણુ આદિ દેશ કાળ અને ભાવથી વિપ્રકૃષ્ટ-દૂર હોવા છતાં તેને જાણવામાં જ્ઞાનને જરાપણ અડચણ કે મુશ્કેલી પડતી નથી. સૂર્ય જે સ્થાને રહ્યો છે તે સ્થાનથી દૂર આવેલા પદાર્થને પ્રકાશવાનું કાર્ય સૂર્યને જેટલું સ્હેલું છે, શક્ય છે તેટલુંજ દેશ કાળાદિથી દૂર આવેલા પદાર્થો હોવા છતાં તે સર્વ પદાર્થોનું જ્ઞાન કરવાનું કામ આત્માને માટે સ્હેલું અને શક્ય છે. દેશ કાળાદિ વિપ્રકૃષ્ટ-દૂર હોવા છતાં તે જ્ઞાનને

જાણવામાં પ્રતિબંધક નથી એ સ્વાનુભવ પ્રત્યક્ષ છે. વિશેષ એટલો છે કે આ વાત કેવલજ્ઞાનની અપેક્ષાએ સમજવાની છે. આ પૂર્ણ જ્ઞાન જે કેવળજ્ઞાન તેને દેશકાળાદિ કોઇ પ્રતિબંધક નથી, પણ જે દેશ-થોડું પ્રત્યક્ષ એવાં મતિજ્ઞાનાદિ છે, તેમાં તો દેશાદિથી વિપ્રકર્ષ-દૂર પદાર્થો તેનું જ્ઞાન થવામાં જ્ઞાનાવરણ પ્રતિબંધક છે. આ ઉપરથી એ નિશ્ચય થયો કે જેમ સૂર્યને પ્રકાશ કરવામાં પ્રતિબંધકરૂપે વાદળોનો સમૂહ છે પણ દેશકાળાદિ પ્રતિબંધક નથી, તેમ વિશ્વના સર્વ પદાર્થોને આત્મા જાણી શકે છે, તેમાં દેશકાળાદિ પ્રતિબંધક નથી, પણ જ્ઞાનાવરણ કર્મ છે, તેજ પ્રતિબંધક છે.

જ્ઞાન વિશેષ પદાર્થોને પણ જાણી શકે છેઃ—

જેમ સામાન્ય પદાર્થનો સ્વભાવ જ્ઞાનના વિષય થવા રૂપ છે, તેમ વિશેષ પદાર્થનો પણ સ્વભાવ જ્ઞાનના વિષય થવા રૂપ છે, એટલે વિશેષ પદાર્થનું પણ જ્ઞાન થઇ શકે છે. સાક્ષાત્ જ્ઞાન જે કેવલજ્ઞાન વિના પદાર્થના વિશેષ (પૂર્ણ) સ્વભાવનું જ્ઞાન થઇ શકતું નથી. આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવરૂપ હોવાથી તે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે, જો આત્માને સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી માનવામાં ન આવે તો તેનામાં જ્ઞાન સ્વભાવતા સંભવી શકે નહિ.

પદાર્થમાં બે પ્રકાર છે. એક સામાન્ય, બીજો વિશેષ. ઘડો કહેવાથી સામાન્ય રીતે બધા ઘડાનું જ્ઞાન થાય છે, પણ પીળો ઘડો કહેવાથી તે એક પીળા ઘડાનુંજ જ્ઞાન થાય છે. ઘડો એ સામાન્ય જ્ઞાન છે અને પીળો ઘડો એ વિશેષ જ્ઞાન છે, જુઓ કે સામાન્ય રીતે એક ઘડો દેખવાથી બધા ઘડા આવા હોય છે એમ બધા ઘડાનું જ્ઞાન થાય છે પણ આ ઘડો પીળો છે, શરદઋતુમાં બનાવેલો છે, પાણી ઠરવાના ગુણવાળો છે, એ વાત તો કોઇ વિશેષ જ્ઞાનથીજ જાણી શકાય છે.

આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવી હોવાથી તે બધા પદાર્થોને જાણશે અને દર્શન સ્વભાવે બધા પદાર્થને જોશે. જે બધા પદાર્થને જાણે અને દેખે તે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી કહેવાય જો મેરૂ આદિ પદાર્થોના સામાન્ય વિશેષ સ્વભાવને આત્મા ન જાણે તો આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવી કહેવાયજ નહિ. તેથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે આત્મા

જ્ઞાન સ્વભાવી હોવાથી સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે. બધું જાણે અને બધું દેખે છે. સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હોવાથી આત્માને કેવળ જ્ઞાન છે. તે કેવળ જ્ઞાનથી સામાન્ય પદાર્થની માફક આત્મા ભૂતકાળમાં થઇ ગયેલા, વર્તમાનકાળમાં ગમે તેટલા દૂર પદાર્થ હોય-યા સૂક્ષ્મ હોય અને ભવિષ્યમાં તે પદાર્થોના પર્યાયોમાં જે વિશેષ ફેરફાર થવાનો છે તે સર્વ વિશેષને પણ જાણે છે. એટલે દેશ, કાળ અને ભાવથી જે જે પદાર્થો-દ્રવ્યો દૂર કે નજીક રહેલા હોય તેનું પણ સ્પષ્ટતાથી વિશેષ જ્ઞાન આત્માને થાય છે.

અઘાતિ કર્મના ક્ષયથી મોક્ષ:—

આ કેવલજ્ઞાની શુક્લ ધ્યાનરૂપ શસ્ત્રવડે વેદની, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્રકર્મ એ ચારે કર્મને એકી સાથે છેદીને નિર્વાણ પામે છે.

જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય અને અંતરાય એ ચાર ઘાતિકર્મ કહેવાય છે, કેમકે તે કર્મો આત્માના ગુણનો ઘાત કરનારાં-દબાવી રાખનારાં છે, તે ચાર કર્મનો ક્ષય થતાં કેવલજ્ઞાન, કેવલ દર્શન, અનંત આનંદ અને અનંત શક્તિ પ્રગટે છે. આ ચાર ગુણવાળી શક્તિ જેને પ્રગટ થાય છે; તેનેજ જીવન્મુક્ત કહેવામાં આવે છે. આવી સ્થિતિએ પહોંચેલ આત્મા જીવતાં છતાં મુક્ત આત્માનો આનંદ અનુભવે છે. તે દેહમાં રહેવા છતાં મુક્ત થવા બરાબર છે. કેમકે આત્માની શક્તિનો ઘાત કરનાર કર્મો નાશ પામેલાં હોવાથી તેને હવે તે કર્મો બંધનમાં નાંખી શકતા નથી. પાછળનાં વેદની, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર એ ચાર કર્મને અઘાતિ કર્મ કહે છે, તે કર્મો વિદ્યમાન હોય છે છતાં આત્માને વિશેષ નુકશાન કરવાની તાકાત તેમનામાં રહી નથી. જેમ સર્પના મુખમાંથી ઝેરની કોથળી કાઢી લેવામાં આવ્યા પછી સર્પ, સર્પના આકારે તો રહે છે પણ સર્પપણાનો ઝેરી ભાવ ભજવી શકતો નથી, તેમ આ કર્મો પણ હવે નવીન કર્મના બંધન કરવાવાળાં થતાં તેની હયાતિ જ્યાં સુધી હોય છે ત્યાંસુધી આ દેહનો સર્વથા ત્યાગ આત્મા કરી શકતો નથી. તેમ છતાં આ સ્થિતિમાં તે કેવલજ્ઞાની મહાત્મા પોતાની અમોઘ દેશનાના બળે અનેક જીવોને આત્મભાવમાં જાગૃત કરી મોક્ષના માર્ગની સન્મુખ ચાલનારા-મોક્ષ માર્ગના પથિક બનાવે છે. તે ચાર કર્મો પૂર્ણ થતાં શુક્લ ધ્યાનના

ત્રીજા અને ચોથા ભેદવડે આત્મપ્રદેશથી કર્મના બધા પ્રદેશોને દૂર કરી પરમ શાંતિમય, સ્વભાવ રમણતા રૂપ મોક્ષસ્થાનમાં જઇને રહે છે.. આ આઠે કર્મો આત્મ પ્રદેશથી સદાને માટે છૂટા થાય તેને મોક્ષ કહે છે.

વ્યવહાર દૃષ્ટિએ શુક્લધ્યાન કર્મોનો નાશ કરે છે, કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે અને મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત કરાવે છે એમ કહેવાય છે. નિશ્ચય દૃષ્ટિએ તો આત્માને કર્મ લાગતાંજ નથી, એટલે નવીન મોક્ષ પ્રાપ્ત થતું નથી. આત્મા સ્વયં મોક્ષ સ્વરૂપજ છે એટલે કર્મોનો નાશ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આ કથન અપેક્ષાએ યોગ્ય છે.

કર્મો દૂર થવા પછી રાગદ્વેષાદિની ઉત્પત્તિ થતી નથી તેથી કર્મો જવા પછી આત્મા શુદ્ધજ બન્યો રહે છે. કર્મોનો સંગ અને રાગદ્વેષાદિ, આત્માની સાથે નિત્યપણે જોડાયેલાં નથી. અર્થાત્ આત્મા અને કર્મનો અભેદ સંબંધ નથી પણ સંયોગ સંબંધ છે અને તેથીજ કર્મો આત્માથી દૂર થઇ શકે છે.

મુક્તાત્મા સંસારમાં આવતો નથી:—

મોક્ષ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલ અને અવ્યાબાધ (કદી નાશ ન પામે તેવાં અને બાધા પીડા વિનાના સુખમાં મગ્ન થયેલો આત્મા ફરીને સંસારમાં આવતો નથી, ખરી વાત છે કે સદા સુખદાઇ સ્થાનનો-પદનો ત્યાગ કરીને દુઃખદાઇ સ્થિતિનો કોણ સ્વીકાર કરે?

અર્થાત્ કોઇજ નહિ. શરીરના કારણભૂત કર્મો નાશ પામવા પછી તે સિદ્ધ આત્મા ફરીને શરીર ગ્રહણ કરતો નથી. કારણનો નાશ થવા પછી કોઇપણ સ્થળે કાર્ય ઉત્પન્ન થતું નથી.

કોઇ સંપ્રદાયવાળા જ્ઞાનને પ્રકૃતિનો ધર્મ માને છે. તેને ઉદ્દેશીને જણાવવામાં આવે છે કે બુદ્ધિમાનો ! જ્ઞાન એ પ્રકૃતિનો ધર્મ નથી, કેમકે પ્રકૃતિ એ અચેતન છે. અચેતન પ્રકૃતિમાં કોઇ પણ સ્થળે કોઇપણ કાળે જ્ઞાન રહેલું દેખાતું નથી. જ્ઞાન ચેતન રૂપે છે, તે જડ પ્રકૃતિનો વિકાર હોઇ શકેજ નહિ

કોઇ સંપ્રદાયવાળા મોક્ષમાં જ્ઞાન હોતું નથી પણ જ્ઞાન નાશ પામે છે એમ માનનારાઓએ વિચારવુ જોઇએ કે જ્ઞાનનો મેલ

નાશ થવાથી કાંઇ સોનાપણાનો નાશ થતો નથી, તેમ નિ
પામેલા આત્માના ઉપરથી પુન્ય-પાપરૂપ કર્મના આવર
નાશ પામે છે પણ તેથી કાંઇ જ્ઞાનનો નાશ થતો નથી.
જ્ઞાનાદિ ગુણો મોક્ષમાં ગયેલ આત્મામાં નજ હોય તો આત્મ
વ્યવસ્થાજ રહી શકતી નથી. કેમકે વસ્તુનું લક્ષણ દૂર થતાં લ
કોઇપણ સ્થળે નિરાધાર રહી શકતું નથી. જ્ઞાન એ આત્મા
લક્ષણ છે તે નાશ પામતાં લક્ષ્યરૂપ આત્મા રહી શકેજ નહિ
માટે મોક્ષ અવસ્થામાં કર્મોની માફક જ્ઞાનગુણનો નાશ થતો ન
હા એટલી વાત સત્ય છે કે પ્રકૃતિના વિકારવાળા રાગ દ્વેષ
મલીન જ્ઞાન જેને અજ્ઞાનરૂપે આગળ વર્ણવામાં આવ્યાં છે,
તથા ક્ષયોપશમજન્ય જ્ઞાન એ મોક્ષમાં હોતાં નથી, પણ આ
શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ જ્ઞાનની હયાતિ તો મોક્ષમાં હોયજ છે. તે જ્ઞા
ન હોય તો આત્મા પણ નજ હોય.

પ્રયત્ન વિના મુક્ત ન થવાય:—

જેમ કેદખાનામાં પડેલો અપરાધી મનુષ્ય પુરૂષાર્થરૂપ ઉપા
કર્યા વિના મુકત થતો નથી તેમ વિવિધ પ્રકારના જડ ચૈતન્યન
બંધ મોક્ષના જ્ઞાનને જાણવા છતાં તેના નિવારણ માટે શાસ્ત્રમાં કહ
પ્રમાણે વર્તન કરવા રૂપ ઉપાય કર્યા વિના કર્મથી બંધાયે
આત્મા મુક્ત થઇ શકતો નથી. પણ જે મનુષ્ય આત્મા અ
કર્મના ભિન્નભિન્ન લક્ષણોવડે બન્નેના ભેદોને સમજીને શુ
આત્મતત્ત્વમાં સ્થિરતા કરવારૂપ સદ્‌ઉપાય કરે છે, તે આત
કર્મોથી મુક્ત થાય છે. આ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ કરી બતા
કે કર્મોથી મુક્ત થવાનો ઉપાય કેવળ જ્ઞાનજ નથી, પણ તે જ્ઞાન
સાથે આત્મા સ્વરૂપે-આત્માકારે પરિણમી રહેવા રૂપ ક્રિયા કે
બંધનથી મુક્ત થવાનો ઉત્તમોત્તમ ઉપાય છે તે પણ સાથે ક
વાની જરૂર છે.

સોનું એક જાતનું હોવા છતાં જેમ વ્યવહારી લોકો તેને શુ
અશુદ્ધની અપેક્ષાએ બે પ્રકારનું કહે છે કે આ સોનું શુદ્ધ
આ સોનું અશુદ્ધ છે. તેમ આત્મા તો તેનો તે એક હોવા છ
આ શુદ્ધ આત્મા છે, આ અશુદ્ધ આત્મા છે, એમ શુદ્ધ અશુદ્ધ
અપેક્ષાએ આત્માને બે પ્રકારનો લોકો કહે છે.

શુદ્ધ નયની અપેક્ષાએ આત્મામાં ભેદ નથી છતાં વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ કર્મના સંબંધવાળા આત્માને અશુદ્ધ અને સંસારી આત્મા કહેવામાં આવે છે અને કર્મરહિત આત્માને શુદ્ધ અને મુક્ત આત્મા કહેવામાં આવે છે. સંસારી આત્મા કર્મયુક્ત છે અને મુક્ત આત્મા કર્મ વિયુક્ત છે, સંસારી આત્મા અશુદ્ધ છે. મુક્ત આત્મા શુદ્ધ છે. આત્મા અને અન્ય જે કર્મ તેનો સંયોગ થવો, આ સંયોગને ભવ (સંસાર) કહેવામાં આવે છે. અને આ ભવનો અભાવ તેને કર્મનો વિયોગ કહે છે. આ ભવનો વિયોગ કે કર્મનો વિયોગ થવા પછી ફરીથી જન્મ થતો નથી.

મુક્ત આત્માની સ્થિતિઃ—

મુક્તપણાની સ્થિતિમાં આત્માને પર પદાર્થનો સંયોગ હોતો નથી. તે આત્મા પોતાના સ્વભાવમાં પરિણમી રહે છે. તેને લઇને તેને કોઇપણ પ્રકારની ઉત્સુકતા હોતી નથી. મેરૂની માફક સ્વભાવે અડોલ એટલે સ્થિર હોય છે, વિભાવમાં પરિણમવાપણું ન હોવાથી ત્યાં કોઇપણ પ્રકારનો કલેશ નથી. તેમજ સ્વસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થયેલ હોવાથી તે કૃતાર્થ થયેલ છે, એટલે હવે તેને કાંઇપણ કરવાપણું રહેતું નથી. કર્મરૂપ મળ ન હોવાથી તેનાથી ઉત્પન્ન થનારી બાધા-પીડા પણ તેમને નથી, તે સિદ્ધ આત્મા નિરંતર આત્માની આનંદમય સ્થિતિમાં રહે છે.

ધ્યાનનું ફળઃ—

પૂર્ણ પરમાત્મ સ્વરૂપની-પરબ્રહ્મની પ્રાપ્ત થવી તે ધ્યાનનું મુખ્ય ફળ છે. આ ફળ એકાંતિક છે તેમાં અપવાદ નથી, તેમજ તે અનુભવગમ્ય-આત્મગમ્ય છે. અને તે અનુત્તર ફળ છે, તેનાથી આગળ બીજું ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય કોઇ નથી, માટે બુદ્ધિમાનોએ વાદ-પ્રતિવાદ આદિ વાસનાઓનો ત્યાગ કરી આ પરબ્રહ્મરૂપ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે આંહીજ પ્રબળ પુરૂષાર્થ કરવો. વાદ-વિવાદ કરવાથી વસ્તુતત્ત્વની પ્રાપ્તિ થતી નથી; પણ કામ કરવાનો ખરો વખત નકામો ચાલ્યો જાય છે માટે આંહીજ આ ભવમાજ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટ કરવાને જેટલો બને તેટલો પ્રયત્ન કર્યાંજ કરવો.

મહાત્માઓનો હિતોપદેશઃ—

ધ્યાન માર્ગના જાણકાર અને ધ્યાન વડે કર્મનો ક્ષય કર
યોગીઓ, ભાવી યોગીઓના હિત અર્થે અંધકારમાં દીપક સ
આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે. કે-જેમ ચાલવામાં પ્રતિવાદ કે અ
કરનાર મનુષ્ય માર્ગનો પાર પામી શકતો નથી, તેમ ચોક્કસ નિ
ઉપર આવવાની ઇચ્છા વિનાના વાદ અને પ્રતિવાદ કરનારા
જ્ઞાનનો પાર પામી શકતા નથી. જેમ ચાલવામાં પ્રમાદ
કરનાર પોતાના અખંડ પ્રયાણવડે ધારેલે સ્થાને પહોંચે છે,
શુદ્ધ ચૈતન્યનું ઉપયોગની અખંડ અને નિશ્ચળ જાગૃતિ પૂર્વક
કરનાર કર્મનો ક્ષય કરી આ ભવસમુદ્રને ઓળંઘીને પોતાની
ફરી પૂર્ણ કરી પરમ શાંતિ પામે છે. ધ્યાન એજ કર્મક્ષયનો
મોક્ષપ્રાપ્તિનો ઉપાય છે, એમ જ્ઞાનીઓએ જાણ્યું અને અનુભવ્યુ
જેમ મંત્ર ભણવાથી મંત્ર ઘોર વિષનો નાશ કરે છે તેમ આત્મા
ધ્યાન કરવાવડે અનેક ભવનાં ઉપાર્જન કરેલાં કર્મોનો નાશ ક

ચિંતામણિ ચિંતવેલું આપે છે, કલ્પવૃક્ષ કલ્પેલું આપે
પણ શુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન તો ચિંતવી ન શકાય અને સં
પણ ન શકાય તેવી આત્માની અનંત શક્તિ આપે છે.
આત્માના ધ્યાનવડે દુઃખે દૂર કરી શકાય તેવા જન્મ, મરણ
વૃદ્ધાવસ્થારૂપ રોગોનો સહેલાઇથી નાશ કરી શકાય છે, તે
આત્માને કામદેવનો-કામવાસનાનો પરાજય કરવામાં કે નાશ
વામાં જરાપણ પ્રયાસ કરવો પડતો નથી. અર્થાત્ આત્મધ્યા
કામને પણ સહેલાઇથી જીતી શકાય છે. માટે હે મહાનુભા
વાદવિવાદને મૂકીને અધ્યાત્મનું ચિંતન કરો. આત્મ ઉપયોગ
કરો, વારંવાર વિભાવ દશામાં ઉપયોગ ચલિત થઇ જાય છે,
સ્વસ્વભાવે રમાવો, અજ્ઞાન-અંધકારને દૂર કર્યા વિના જ્ઞાન અ
જ્ઞેયને વિષય કરી શકતું નથી, જોવા-જાણવા લાયક પદાર્થને પ્ર
શકતું નથી. ઉપાયથી ઉપેયની-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્યની પ્રાપ્તિ થા
ઓ બુદ્ધિમાનો ! તમે સદ્ઉપાયમાં મહાન્ આદર રાખો. અ
ચિંતન કરવા જેવો બીજો કોઇ સારો ઉપાય નથી, પણ આ ઉ
મોહના પાશમાં સપડાયેલા જીવોને પ્રાપ્ત થવો મુશ્કેલ છે.

આત્મસિદ્ધિનાં બાહ્યસાધનો—

ઉત્સાહ, નિશ્ચય, ધૈર્ય, સંતોષ, તત્ત્વદર્શન અને એકાંત

આ બાહ્ય સાધનો આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવામાં ઉપયોગી છે. શુદ્ધ આત્મધ્યાન એ અંતરંગ સાધન છે.

આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવા ઇચ્છતા સાધકનો ઉત્સાહ એટલો બધો પ્રબળ હોવો જોઇએ કે-' કાંતો કાર્યસિદ્ધ કરૂં છું અને કાંતો દેહનો નાશ કરૂં છું. મતલબ કે દેહનો નાશ થાય તો પણ પોતાના ઉત્સાહને નબળો પડવા ન દે. તેનો નિશ્ચય પણ તેટલોજ દૃઢ હોય છે કે સર્વસ્વના ભોગે પણ તે કાર્ય સિદ્ધ કરવા પુરૂષાર્થ કરે છે. ધારેલ કાર્ય સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી તે બીજું કાર્ય હાથ ધરતો નથી, અને જંપીને નિરાંતે સુતો પણ નથી. સેંકડો વર્ષો વીતી જાય પણ કાર્યસિદ્ધ કરવાની તેની ધીરજ ખુટતી નથી. અનેકવાર નિરાશા મળે છતાં તે કાર્યને છોડતો નથી, પણ જરૂરીયાતવાળાં સાધનોનો સંગ્રહ કરીને ફરી પાછો પુરૂષાર્થ શરૂ કરે છે. જ્યાં જ્યાં પોતાની ન્યૂનતા જણાય ત્યાં ત્યાં તે તે ન્યૂનતા પૂરી કરીને કાર્ય સિદ્ધ કર્યા વિના રહેતો નથી. ફળ ન જણાય તો પણ તેની ધીરજ ખૂટતી નથી, તે નાસીપાસ થતો નથી, અનેક ભવોને આંતરે પણ છેવટે પોતાની ધીરજના બળે તે સિદ્ધ થાય છે. તેનો સંતોષ પણ અગાધ હોય છે. સ્હેજસાજ ગુણની પ્રાપ્તિ થતાં આ વિશ્વના મનુષ્યો અભિમાની વૃત્તિના અંગે સંતોષ પકડે છે, આગળ વધતાં અટકે છે, આ કાંઇ સંતોષ નથી પણ આળસ છે. જે કાર્યનો પ્રારંભ કર્યો છે તે કાર્યની સિદ્ધિ થતાં સુધી વચમાં ન અટકતાં પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી પુરૂષાર્થ કરે છે, છતાં સંતોષ રાખે છે. કહેવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે જેમ સામાન્ય મનુષ્યો કાર્ય સિદ્ધ થવામાં વિલંબ લાગતાં હતાશ અને નિરાશ થઇ બીજાની આગળ રોદડાં રોયા કરે છે કે ' શું કરીએ ભાઇ ! પાંચમો આરો, દુષમકાળ છેવટનું સંઘયણ, સારાં નિમિત્તોનો અભાવ ઈત્યાદિ કારણોને લીધે આવા કાળમાં તે આત્મજ્ઞાન કયાંથી પ્રગટે ? ધ્યાન તે કેમ બની શકે ?' આવાં રોદડાં રોનારો તે ન હોય પણ આવા કાળમાં પણ પોતાના અનિવાર્ય પુરૂષાર્થને અંગે જે પ્રાપ્ત થયું હોય તેમાં સંતોષ માને અને તે પૂર્ણ કરવા અથાગ પુરૂષાર્થ કરે, આને સંતોષ કહે છે. આવો પુરૂષાર્થ કરવા માટે પરિચિત દેશ અને પરિચિત મનુષ્યોના સંગનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. કેમકે પરિચયવાળા મનુષ્યોના સંસર્ગથી અભ્યાસ આગળ વધી શકતો નથી, અભ્યાસ માટે તેઓ

પ્રકરણ ૮ મું.

ચારિત્ર અધિકાર—

આ સાત અથવા પુન્ય પાપને જૂદાં ગણવામાં આવે તો નવ તત્વ થાય છે. આ તત્વના જ્ઞાનથી જાણવા, ગ્રહણ કરવા અને ત્યાગ કરવા યોગ્ય વસ્તુતત્વનો નિશ્ચય થાય છે કે, જીવ અને અજીવ જાણવા યોગ્ય છે. આશ્રવ અને બંધ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે અને સંવર, નિર્જરા તથા મોક્ષ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. આ બધો નિશ્ચય કર્યા પછી આવતાં કર્મો કેવીરીતે અટકાવવાં અને પૂર્વનાં કર્મો કેવી રીતે કાઢી નાખવાં તે માટેનો પ્રયત્ન કરવો એ બાકી રહે છે. તેને માટે ચારિત્ર ગ્રહણ કરવાની જરૂર છે. એટલે આ અધિકારમાં ચારિત્ર સંબંધી હકીકત આપવામાં આવશે. દેશકાળનો વિચાર કરી, પોતાની સબળતા કે નિર્બળતા તપાસી, પોતાની શકિતને કોઇપણ રીતે ન છૂપાવતાં આત્માર્થી જીવોએ ચારિત્રના માર્ગમ પુરૂષાર્થ કરવો.

ઇચ્છા ઘણી પ્રબળ હોવા છતાં, જે શરીર દ્વારા સ્થિરતા અ પુરૂષાર્થ કરવાનો છે, તે તો શરીરના પ્રમાણમાં થઇ શકે છે. મનુ ઘણો બળવાન હોય છતાં તેને વાપરવાનાં-કામ કરવાનાં હથીયાં મજબૂત અને ટકાઉ ન હોય તો તેનો પુરૂષાર્થ તેટલો ઉપયો થતો નથી અર્થાત હથીયારના પ્રમાણમાં પુરૂષાર્થ થઇ શકે છે. હ યાર નબળાં હોય અને જોર વધારે વાપરવામાં આવે તો હથીય તૂટી જાય છે, તેમ શરીર રૂપ હથીયાર નિર્માલ્ય-નિર્બળ હોવ તેના માપ પ્રમાણે તે સહન કરી શકે તેટલો પુરૂષાર્થ કરવા આવે તો તે સફળ થાય છે. જો વધારે પડતા પ્રમાણમાં મહે કરવામાં આવે તો શરીર કામ કરતું અટકી જાય છે, અને આગળ જઇ પાછા પડવા જેવું પરિણામ આવે છે, માટેજ જ્ઞાન કહે છે કે વજ્રરૂષભ નારાચ સંઘયણ-વજ્ર જેવી મજબૂતાઇ શરીર દ્વારાએજ છે. તેના અભાવે

વૃદ્ધાવસ્થા, જન્મ, મરણ અને શોકાદિ ઉપદ્રવવાળા ભીષણ સંસાર તરફ ઓ મનુષ્યો ! જરા નજર તો કરો, એ સંસાર કેટલાં કેટલાં દુઃખોથી ભરપૂર છે, છતાં પણ હે મોહાધિન જીવો ! તમે તેનાથી કેમ ઉદ્વેગ નથી પામતા ? તમને વૈરાગ્ય પ્રગટતો નથી એ મહાન ખેદની વાત છે.

પામા—ખંસના રોગવાળા મનુષ્યો ખરજ ખણવામાં સુખ માને છે પણ પરિણામે અશાંતિ વધે છે, તેમ કેટલાએક મનુષ્યો કર્ત્તવ્યને અકર્ત્તવ્યરૂપે, અકર્ત્તવ્યને કર્ત્તવ્યરૂપે તેમજ દુઃખને સુખરૂપે અને સુખને દુઃખરૂપે માને છે, પણ પરિણામે તે વિપરિત પ્રવૃત્તિ તેમને દુઃખદાઇ નિવડે છે.

ખારા પાણીને દૂર કરી મીઠા પાણીનો યોગ કરવાથી બીજ જેવીરીતે ઉગી નીકળે છે તેમ તત્ત્વજ્ઞાન સાંભળવાથી, તત્ત્વજ્ઞાન રૂપ મીઠા પાણીના સીંચનથી ધ્યાનરૂપ મીઠાં ફળોનો ઉદય વૃદ્ધિ પામે છે. ખારા પાણી સરખી ભોગબુદ્ધિનો—વિષયો તરફની લાગણીનો નિરંતર ત્યાગ કરવો અને મધુર પાણી સમાન તત્ત્વજ્ઞાનનું શ્રવણ કરવારૂપ સિંચન કરવું, એટલે બોધિબીજ વૃદ્ધિ પામી મોક્ષ રૂપ ફળ આપશે. આજ આપણું છેવટનું ધ્યેય અને પ્રાપ્તવ્ય છે. કુતર્કો અને વિતર્કો એ મનના વ્યાધિ છે, ધ્યાનના તે શત્રુ છે, જ્ઞાનને અટકાવનાર છે, શાંતિના વિરોધી છે, શ્રદ્ધાનો નાશ કરનાર છે, અભિમાનને પોષણ આપનાર છે, માટે મોક્ષની ઇચ્છાવાળા જીવોએ કુતર્કો અને વિતર્કોમાં મિથ્યા અભિનિવેશ—કદાગ્રહ રાખવો યોગ્ય નથી. પણ મોક્ષ મહેલમાં પ્રવેશ કરાવનાર આત્મતત્ત્વ તરફ સદ્ભાવ રાખવો યોગ્ય છે.

જેઓ પરમ શુદ્ધ અને બુદ્ધ આશયવાળા જીવો આદર પૂર્વક નિરંતર આ પ્રમાણે શુદ્ધ ચૈતન્યનું ચિંતન કરે છે, તેઓ દુઃખના સ્થાનરૂપ કર્મનો અને ભવનો ત્યાગ કરીને નિરૂપમ, અખંડ, અનંત, અતીંદ્રિય અને અવિનાશી આત્મિકસુખ પામી સદા આનંદમય સ્થિતિ પામે છે.

ઇતિ મોક્ષાધિકાર સમાપ્ત.

પ્રકરણ ૮ મું.

ચારિત્ર અધિકાર—

આ સાત અથવા પુન્ય પાપને જૂદાં ગણવામાં આવે તો નવ તત્વ થાય છે. આ તત્વના જ્ઞાનથી જાણવા, ગ્રહણ કરવા અને ત્યાગ કરવા યોગ્ય વસ્તુતત્વનો નિશ્ચય થાય છે કે, જીવ અને અજીવ જાણવા યોગ્ય છે. આશ્રવ અને બંધ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે અને સંવર, નિર્જરા તથા મોક્ષ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. આ બધો નિશ્ચય કર્યા પછી આવતાં કર્મો કેવીરીતે અટકાવવાં અને પૂર્વનાં કર્મો કેવી રીતે કાઢી નાખવાં તે માટેનો પ્રયત્ન કરવો એ બાકી રહે છે. તેને માટે ચારિત્ર ગ્રહણ કરવાની જરૂર છે. એટલે આ અધિકારમાં ચારિત્ર સંબંધી હકીકત આપવામાં આવશે. દેશકાળનો વિચાર કરી, પોતાની સબળતા કે નિર્બળતા તપાસી, પોતાની શકિતને કોઇપણ રીતે ન છૂપાવતાં આત્માર્થી જીવોએ ચારિત્રના માર્ગમં પુરૂષાર્થ કરવો.

ઇચ્છા ઘણી પ્રબળ હોવા છતાં, જે શરીર દ્વારા સ્થિરતાનો પુરૂષાર્થ કરવાનો છે, તે તો શરીરના પ્રમાણમાં થઇ શકે છે. મનુષ્ય ઘણો બળવાન હોય છતાં તેને વાપરવાનાં-કામ કરવાનાં હથીયાર મજબુત અને ટકાઉ ન હોય તો તેનો પુરૂષાર્થ તેટલો ઉપયોગી થતો નથી અર્થાત્ હથીયારના પ્રમાણમાં પુરૂષાર્થ થઇ શકે છે. હથીયાર નબળાં હોય અને જોર વધારે વાપરવામાં આવે તો હથીયાર તૂટી જાય છે, તેમ શરીર રૂપ હથીયાર નિર્માલ્ય-નિર્બળ હોવાથી તેના માપ પ્રમાણે તે સહન કરી શકે તેટલો પુરૂષાર્થ કરવામાં આવે તો તે સફળ થાય છે. જો વધારે પડતા પ્રમાણમાં મહેનત કરવામાં આવે તો શરીર કામ કરતું અટકી જાય છે, અને અંતે આગળ જઇ પાછા પડ્વા જેવું પરિણામ આવે છે, માટેજ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે વજ્રરૂષભ નારાચ સંઘયણ-વજ્ર જેવી મજબૂતાઇ વાળા શરીર દ્વારાએજ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. તેના અભાવે બીજા

સંઘયણોવાળા શરીરવડે મોક્ષ મળતું નથી. એ ઉપરથી કહેવાનો આશય એ છે કે જેમ મોક્ષ મેળવવામાં બીજાં સાધનો ઉપયોગી છે, તેમ શરીર પણ તેટલુંજ ઉપયોગી સાધન છે, છતાં મનુષ્યોએ હિમ્મત હારવાનું કાંઇ કારણ નથી. આ શરીર દ્વારા મોક્ષ પ્રાપ્ત ન થાય તો પણ એક ભવ કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય તેવું એકાવતારી પણું અત્યારે મેળવી શકાય છે, છેવટે બે, પાંચ, દશ કે પંદર ભવે પણ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, માટે છેવટના સંઘયણવાળા શરીર વડે પણ પુરૂષાર્થ કરવામાં કચાશ ન રાખવી. કોઇ મનુષ્ય ઉતાવળો ચાલે અને કોઇ ધીમો ચાલે, કોઇ સીધે-સરલ રસ્તે થઇને જાય અને કોઇ વાંકા ચકરાવાવાળા રસ્તે થઇને જાય. આમ ગતિ અને માર્ગમાં ફેર હોવા છતાં-ભિન્નતા હોવા છતાં પણ પહોંચવાનું સ્થાન તો એકજ છે-કરવાનું કાર્ય તો એકજ છે. અને તે સર્વ શુભાશુભ કર્મનો ક્ષય કરીને નિર્વાણ સ્થાન-મોક્ષપદ પામવું તે છે, આ પદની પ્રાપ્તિનો માર્ગ તે સમ્યક્‌ચારિત્ર છે. જ્ઞાનથી વસ્તુનો બોધ-કર્તવ્યનું ભાન થાય છે. તે પછી દર્શન દ્વારા તે બાબતમાં દૃઢ શ્રદ્ધાવાન બન્યા પછી તે પ્રમાણે વર્તન કરવું અને નિશાનવાળું સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવું એ સમ્યક્‌ચારિત્ર દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે, ચારિત્ર એટલે વર્તન, ચારિત્ર એટલે આઠ કર્મનો જે સંચય થયેલો છે, તેને કાઢી નાખવો તે. તેનું ફળ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્ત થવી, આત્માની દબાયેલી અનંત શકિતઓને પ્રગટ કરવી તે છે. ચારિત્ર ગ્રહણ કરનાર જીવોનો ઉત્સાહ અને શારીરિક તથા માનસિક બળના પ્રમાણમાં ચારિત્રના અનેક ભેદો છે, તે અપેક્ષાએ સ્થવિરકલ્પી, જિનકલ્પી, સ્વયંબુધ્ધ અને પ્રત્યેકબુદ્ધ એમ ચાર પ્રકારના ચારિત્ર ધારણ કરનાર જીવોના ભેદ છે.

કોઇ પણ જીવની હિંસા પોતે કરવી નહિ, બીજા પાસે કરાવવી નહિં અને હિંસા કરનારને અનુમોદન આપવું નહિં. આ હિંસા મન વચન અને શરીરવડે કરવી નહિં, કરાવવી નહીં અને કરનારની અનુમોદના કરવી નહિં. એમ નવભેદે પ્રથમ મહાવ્રત પાલન કરવું.

બીજા મહાવ્રતમાં મન વચન શરીરવડે અસત્ય બોલવું નહિં.

બીજા પાસે અસત્ય બોલાવવું નહિં અને અસત્ય બોલનારને અનુમોદન આપવું નહિં એ પ્રમાણે બીજું મહાવ્રત પાલન કરવું.

ત્રીજા મહાવ્રતમાં મન વચન શરીરે કરી નાનીમોટી ચોરી કરવી નહિં, કરાવવી નહિં અને ચોરી કરનારની પ્રશંસા પણ ન કરવી અને ધણીની-વસ્તુના માલીકની આજ્ઞાથી પોતાને ખપી શકે તેવી વસ્તુ ગુર્વાદિની આજ્ઞાએ ગ્રહણ કરવી, એ ત્રીજું મહાવ્રત છે

ચોથા મહાવ્રતમાં મન વચન શરીરવડે દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચ સંબંધી મૈથુન સેવવું નહિં, સેવરાવવું નહિં અને સેવ નારાની પ્રશંસા કરવી નહિં એ ચોથું મહાવ્રત છે.

પાંચમા મહાવ્રતમાં ધન્ય ધાન્યાદિ નવ પ્રકારનો પરિગ્રહ મન વચન શરીરવડે રાખવાનો, રખાવવાનો અને અનુમોદન કરવાનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે ચારે પ્રકારના સાધુઓને પાંચ મહાવ્રતો પાલન કરવાનું હોય છે. વિશેષમાં ધર્મોપકરણ સંયમમાં સહાયક, વસ્ત્ર પાત્ર ઓછાં વધતાં રાખવાં કે ન રાખવાના સંબંધમાં તેઓ વચ્ચે તફાવત હોય છે.

સ્થવિરકલ્પી સાધુઓમાં બાળ, ગ્લાન, વૃદ્ધ, તપસ્વી, રાજ કુમારાદિ અનેકનો સમાવેશ થાય છે, તેઓની શારીરિક સંપત્તિ નબળી હોવાના કારણે વસ્ત્ર-પાત્રાદિની જરૂર રહે છે. આ કલ્પમાં આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તક, સ્થવિર, ગણાવચ્છેદક આદિની પદ વીઓના અધિકાર હોય છે. બધા સમુદાયના ઉપરીને ગચ્છાધિ પતિ, આચાર્ય, ગણી વિગેરે કહેવામાં આવે છે. તેઓ શિષ્યોને સૂત્રના અર્થ ભણાવે છે. તેની સાર સંભાળ રાખે છે, ધર્મ માર્ગમાં પ્રેરણા કરે છે, આડે માર્ગે જતા હોય તો વારે છે, વારંવાર પ્રેરણા કરી આગળ વધારે છે. ઉપાધ્યાયજી સૂત્રનો પાઠ આપે છે. પ્રવર્તક ધર્મ ક્રિયામાં પ્રવર્તાવે છે. સ્થવિર જ્ઞાનમાં અને ક્રિયામાં તથા વર્ષોમાં વૃદ્ધ હોય છે, ચારિત્રના માર્ગમાં સિદાતા-ઉત્સાહ ભંગ થતા શિષ્યોને તે ઉત્સાહિત કરે છે, ચારિત્રમાં સ્થિર કરે છે. ગણાવચ્છેદક ગચ્છના સમુદાયને વસ્ત્ર પાત્રાદિની બધી સગવડ કરી આપે છે આ સર્વ સ્થવિરકલ્પમાં હોય છે. સાધ્વીઓમાં પ

ખ્ય આગેવાનને પ્રવર્તની કહે છે. તેના નાશ્રાએ બીજી બધી સાધ્વીઓ તેની આજ્ઞામાં રહે છે. આ પ્રવર્તની સૂત્રાર્થની જાણકાર હાય છે. જ્ઞાન અને ઉમરમાં પણ વૃદ્ધ–ઠરેલ હોય છે, બધી સાધ્વીઓને યથાયોગ્યપણે સાધ્વીના માર્ગમાં પ્રવર્તાવે છે, સૂત્રાર્થ ભણાવે છે, ચારિત્રમાં અસ્થિરને સ્થિર કરે છે, એને મહત્તરા પણ કહે છે. આ સ્થવિર કલ્પમાં રજોહરણ અને મુહપત્તિ એ બન્ને તો અવશ્ય હોય છે. ઉપરાંતમાં વસ્ત્રો રાખવામાં આવે છે, એક ગરમ ઉનનું વસ્ત્ર, બે સુતરનાં ઓઢવાનાં વસ્ત્રો, એક ચોલપટ્ટો–નીચે પહેરવાનું, સંથારો પાથરવાનું સુવા માટે, અને તેના ઉપર પાથરવાને ઉત્તર પટ્ટો, આટલાં વસ્ત્રો તેઓ ઓછામાં ઓછાં રાખે છે. ખાવાને માટે પાત્ર રાખવામાં આવે છે, અને પાત્ર રાખવાને ઝોળી પ્રમુખ પાત્રને ઉપયોગી ઉપકરણો હોય છે, આ સિવાય જરૂર પડતાં પુસ્તકો ગૃહસ્થો પાસેથી તેઓ વાંચવા–ભણવા લે છે અને જરૂર ન હોય ત્યારે તે પાછાં આપી દે છે.

સાધુ કરતાં સાધ્વીઓને અડચણાદિ કારણે થોડાં વિશેષ ઉપકરણો હોય છે, તે સાધુ સાધ્વીઓ આઠ મહીના જુદા જુદા સ્થળે વિચરે છે, અને ચોમાસાના ચાર માસ એક સ્થળે રહે છે. એમ આંઠ અને એક ચોમાસાનો મળી નવકલ્પી વિહાર કહેવામાં આવે છે. છુટા કાળમાં એટલે ચોમાસા સિવાય સાધુઓને એક સ્થળે એક મહીનાથી વધારે વખત રહેવાની આજ્ઞા હોતી નથી, જરૂર પ્રસંગે મહીનાની અંદર પણ વિહાર કરી જાય. જ્યાં તેમણે એક વર્ષ ચોમાસું કર્યું હોય ત્યાં ઓછામાં ઓછા બે વર્ષના આંતરા સિવાય ચોમાસું કરવાની મનાઇ હોય છે, એકી સાથે બે ચોમાસાં કરવાની આજ્ઞા હોતી નથી અને જ્યાં એક મહીનો રહ્યા હોય ત્યાં પણ બે મહિનાના આંતરા સિવાય ફરીને માસકલ્પ કરવાનો અધિકાર નથી, કોઇ રોગાદિ કારણે રહેવાની જરૂર પડે તો પણ તે ગામમાં બીજું મુકામ હોય ત્યાં સુધી તે મુકામમાં રહે નહિં અને તેજ મુકામમાં રહેવાની જરૂર પડે તો જે સ્થળે માસકલ્પ કર્યો હોય તેથી બીજા ભાગ કે ખુણા ઉપર જઇને રહે પણ છતી શક્તિએ વધારે વખત ત્યાં રહે નહિં. શરીર ચાલી ન શકે તેમ હોય અથવા કોઇ અપૂર્વ જ્ઞાન કે વિદ્યામાં વધારો થતો હોય કે તેવો સમાગમ બીજે ન હોય તો વધારે વખત પૂર્વે કહેલી

કલ્પની મર્યાદા સાચવીને રહી શકે. ઓછામાં ઓછા બે સાધુએ વિચરે. તેમાં પણ એક ગીતાર્થ હોવો જોઇએ, એટલે સૂત્ર અર્થ રહસ્યનો જાણકાર હોય તેની નિશ્રાએ અનેક સાધુઓ વિચરી શકે છે.

સાધુઓ પહેલે પહોરે નવું ભણે, બીજે પહોરે તેનો અર્થ વિચારે. સશકત સાધુ દિવસમાં એકવાર ભોજન કરે, ગ્લાન, બાલ વૃદ્ધ અને વધારે અભ્યાસ કરનાર એકથી વધારે વાર પણ દિવસે આહારાદિ કરી શકે છે. ઉનાળા કરતાં શિયાળામાં અને શિયાળા કરતાં ચોમાસામાં વિશેષ પ્રકારે તપશ્ચર્યા કરવી જોઇએ. ચોમાસામાં મજબુત બાંધાવાળા સાધુઓએ ઘી દુધ આદિ વિકૃતિનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. બે વખત પ્રતિક્રમણ નિત્ય કરવું અને રાત્રે સ્વાધ્યાય કરી ધ્યાન કરવું જોઇએ. આપસઆપસમાં ભણવું અને ભણાવવું, દિવસ રાત્રિનો મોટો ભાગ નવીન જ્ઞાનનો અભ્યાસ, સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનમાં નિર્ગમન કરવો જોઇએ.

સાધુ અને સાધ્વીઓનો આચાર પ્રાયે સરખો છે. વિશેષમાં સાધ્વીઓને સાધુ કરતાં થોડાં વધારે વસ્ત્રો રાખવાં પડે છે. એક માસ કલ્પને બદલે બબ્બે મહીનાનો તેમને માસકલ્પ હોય છે. બે મહીના પછી તેમણે અવશ્ય વિહાર કરવો જોઇએ. જ્યાં સુધી ચાલવાની શકિત હોય ત્યાં સુધી એક સ્થળે બીજું ચોમાસું ન કરવું. ત્રણ સાધ્વીથી ઓછી સાધ્વીઓએ વિહાર ન કરવો. સાધ્વીઓએ સારા મનુષ્યની વસ્તીવાળા ભાગમાં રહેવું જોઇએ. સાધુઓ તો જંગલમાં પણ રહી શકે છે. વૃક્ષોની નીચે પણ રાત્રીવાસો કરી શકે છે. નવીન શિષ્યો ગુરૂની પરીક્ષામાં પસાર થયા પછી કરવા. તેમાં પણ તેના માબાપો અને સ્ત્રીની રજા મળ્યા પછી દીક્ષા આપવી. સ્ત્રી દીક્ષા લેનારને તેના પતિની મુખ્ય આજ્ઞા જોઇએ. પતિના અભાવે તેના પાલક માતાપિતા શ્વસુર વર્ગ અને પુત્રાદિની આજ્ઞા મેળવી દીક્ષા આપવી.

આ સર્વ સ્થવિરકલ્પી સાધુ સાધ્વીઓનો આચાર છે. આ પ્રમાણે આચારમાં દ્રઢ થયેલ મુનિ ભવિષ્યમાં વધારે ક્લિષ્ટ કર્મ ખપાવવા સમુદાયથી અલગ થઇ જિનકલ્પનો માર્ગ આદરે છે. આ માર્ગ ઘણો કઠણ છે. પૂર્વે બતાવેલા આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તક, સ્થવિર અને ગણાવચ્છેદક વિગેરે આ માર્ગમાં પ્રાયે વિશેષતાએ જોડાય છે.

જિનનો કલ્પ-આચાર તે જિનકલ્પ. જિનેશ્વરની માફક મહાન્ શૂરવીરતાવાળી-નિરપેક્ષતાવાળી-નિરાધારતાવાળી, સ્વાવલંબી પ્રવૃત્તિ આ માર્ગમાં હોય છે. આજિનકલ્પીઓ કોઇ વસ્ત્ર પાત્ર રાખે છે અને કોઇ નથી પણ રાખતા, હસ્ત પાત્રની લબ્ધિવાળાઓ પાત્ર રાખતા નથી, તેમજ વસ્ત્ર વિના રહી શકનારા વસ્ત્રનો પણ ત્યાગ કરે છે. રજોહરણ અને મુહપત્તિ તો હોય છે. આ માર્ગ સ્વીકારવા પહેલાં સ્થવિર કલ્પમાં રહીને તેઓ પ્રથમ જિનકલ્પ પ્રમાણે ચાલવાની તૈયારીઓ-તુલનાઓ કરે છે.

પ્રથમ તપની તુલના કરે છે, એટલે વિશેષ તપ કરવાની ટેવ પાડે છે. કેમકે કોઇપણ દેવાદિકના ઉપસર્ગ પ્રસંગે ક્ષુધા-ભુખ તેમને પોતાના નિયમિત નિયમોથી ચલાયમાન ન કરી શકે માટે એક ઉપવાસથી લઇ છ મહીનાના ઉપવાસ થાય ત્યાં સુધી ક્ષુધાથી ચલાયમાન ન થાય તેટલી તૈયારી રાખે છે. ૧

બીજી સત્વભાવનાની તુલના કરે છે. આ તુલનામાં તેઓ ભય તથા નિદ્રા ઉપર કાબુ મેળવે છે. આ માટે પ્રથમ પોતે રહેતો હોય તે મુકામમાં ઉભા ઉભા કાયોત્સર્ગ કરે છે. પછી ઉપાશ્રય બહાર ધ્યાનસ્થિતિમાં ઉભા રહે છે. પછી ચારમાર્ગવાળા ચોકમાં ઉભા રહી કાયોત્સર્ગ મુદ્રામાં ધ્યાન કરે છે. ત્યાર પછી નિર્જન પ્રદેશવાળા શુન્ય ઘરોમાં કાયોત્સર્ગ કરે છે અને છેવટે સ્મશાનઆદિ ભયવાળી ભૂમિમાં નિર્ભયપણે કાયોત્સર્ગમાં રહી ધ્યાન કરે છે. આ પ્રમાણે નિદ્રાનો જય અને પોતાના સત્વને ઉત્તેજીત કરનારી સત્વ ભાવનાની તુલના કરે છે અને પોતાને એમ લાગે કે હવે નિદ્રા કે ભય હેરાન કરે તેમ નથી ત્યાર પછી તેઓ જંગલમાં રહેવાની શરૂઆત કરે છે. ૨

ત્રીજી તેઓ સૂત્ર ભાવનાને કેળવે છે. સૂત્રનું-સિદ્ધાંતનું જ્ઞાન તે એટલું બધું દ્રઢ કરે છે કે લાંબો વખત ગણવામાં ન આવે તો પણ પોતાના નામની માફક તે ભૂલતા નથી. સૂત્રનું જ્યારે તેઓ પરાવર્તન કરે છે-ગણે છે ત્યારે તે ઉપરથી કાળનું માપ કાઢી શકે છે કે આટલું ગણતાં આટલા કલાકો થાય છે અને તે પ્રમાણેજ વખત થયો હોય છે. હવે તેમની પાસે પુસ્તકો હોતાં નથી તેથી બધું જ્ઞાન તેમને મોઢેજ હોય છે. ૩

આપે છે, જો પૂર્વનું જ્ઞાન ન હોય અને નવું ભણવાનું હોય છે તો ગુરૂની પાસે જાય છે અને ગુરૂ તેને વેશ આપે છે. સાધુના વેશમાં રજોહરણ, મુહપત્તિ, એક ઉનનું અને બે સુતરનાં કપડાં અને પાત્ર આટલું હોય છે. તેઓ એકલા પણ રહે છે અને સાધુઓના સમુદાયમાં નવીન જ્ઞાન ભણવા માટે અથવા પોતાની ઇચ્છાથી પણ રહે છે. પૂર્વજન્મનું જ્ઞાન હોવાથી ધર્મ કર્મના ફળોનો અનુભવ તેમને પ્રત્યક્ષ થયેલો હોય છે એટલે જ્ઞાન ધ્યાનમાં આગળ વધી આત્માને ઉજ્વળ કરવાનો–આત્માની બધી શક્તિઓ પ્રગટ કરવાનો પ્રબળ પુરૂષાર્થ અપ્રમત્તપણે રહીને તેઓ કરે છે.

પ્રત્યેકબુદ્ધ:—

બહારનું કોઇ પણ કારણ દેખીને તે ઉપરથી સંસારની અનિત્યતા જાણીને બોધ પામે તેને પ્રત્યેકબુદ્ધ કહે છે. જેમ કરકંડુ રાજાએ પ્રથમ બહુજ સુંદર અને બળવાન વૃષભને જોયો હતો. તેજ વૃષભને લાંબા દિવસે જરાથી જર્જરીત રૂપવિહીન ગળી ગયેલ શરીરવાળો જોઇને પ્રતિબોધ પામ્યા, પોતાના શરીરની પણ ભાવી એવીજ સ્થિતિ સમજી જાગૃત થઇ સાધુ જીવન સ્વીકાર્યું, આજ પ્રમાણે કોઇ વાદળાંને વિખરાઇ જતાં જોઇને, કોઇ સૂર્ય-ચંદ્રને થયેલ રાહુનું ગ્રહણ જોઇને, તો કોઇ થોડાજ વખતમાં નવપલ્લવિત આમ્રવૃક્ષને ઠુંઠા જેવું નામશેષ રહેલું જોઇને બોધ પામ્યા જાગૃત થયા. તે સર્વે પ્રત્યેકબુદ્ધ કહેવાય છે. આ પ્રત્યેકબુદ્ધોને જાતિસ્મરણથી પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાન પણ હોય છે. ઓછામાં ઓછું અગીયાર અંગના જ્ઞાનથી લઇ દશ પૂર્વમાં કાંઇક ન્યૂન એટલું શ્રુત જ્ઞાન હોય છે. આ સર્વ પૂર્વ જન્મમાં ભણેલું જ્ઞાન હોય છે અને એવા પૂર્વના અભ્યાસને લઇનેજ તેઓ એકાદ આવા ગંભીર બનાવને જોઇને એકદમ જાગૃત થઇ જાય છે. નહિંતર તેથી પણ વિશેષ અનેક બનાવો નજરે જોવા છતાં, નથી ઉપજતો વૈરાગ્ય કે નથી થતું જાતિસ્મરણ જ્ઞાન. આવા પ્રત્યેકબુદ્ધને દેવો-શાસન દેવો સાધુનો વેશ આપે છે. રજોહરણ અને મુહપત્તિ એ વ… સાધુના ચિન્હ તરીકે તેમની પાસે હોય છે. કોઇ વખતે … સાધુનું ચિન્હ પણ તેમની પાસે હોતું નથી, છતાં તેઓનું વ… બહુજ વિશુદ્ધ અને આત્મજાગૃતિથી ભરપૂર હોય છે. આ પ્ર…

બીજાની પાસે સેવા પણ તેઓ કરાવતા નથી. વિહાર કરવો હોય તો પણ ત્રીજી પોરસીએ બપોર પછી કરે છે. ગામની નજીક એક રાત્રી રહે છે, શહેર નજીક પાંચ રાત્રી રહે છે. પરીષહ અને ઉપસર્ગો સહન કરે છે. ઘણી વખત એકાકી વિચરે છે. ઘણે ભાગે મૌનપણેજ ફરે છે. કોઇ પ્રસંગે ધર્મોપદેશ પણ આપે છે. જમીન ઉપર ઉત્કટિક આસને બેસે છે. સુવાને માટે જમીન અને ઓઢવાને માટે આકાશ હોય છે; જો કોઇ વાઘ સિંહ પ્રમુખ હિંસક પ્રાણી સન્મુખ આવતું હોય તો તેઓ તેના ભયથી ઉન્માર્ગે ચાલતા નથી. પણ એક ખરા વીરને છાજે તેમ સિદ્ધા તેની સામાજ ચાલ્યા જાય છે. જ્યાં દિવસ આથમે ત્યાંજ કાયોત્સર્ગ "ધ્યાન પરાયણ" થાય છે. તેના જીવનનો મોટો ભાગ ક્લિષ્ટ કર્મો ખપાવવાં, જે જે મુશ્કેલીઓ આવે તે સહન કરવી, સમભાવ રાખવો, ક્રોધાદિને અવકાશ ન આપવો અને ધ્યાન પરાયણ રહી આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવું તેમાં વ્યતીત કરે છે. તેએ સ્વાવલંબી હોય છે, બીજાના ઉપર આધાર રાખતાજ નથી, બીજાની મદદ લેતાજ નથી. ઉદય આવેલ કર્મ સહન કરે છે. ઉદીરણા કરીને સત્તામાં પડેલાં કર્મોને બહાર લાવી સમભાવે ભોગવીને નિર્જરી નાંખે છે. તેઓનું જ્ઞાન નવથી દશપૂર્વ સુધીનું હોય છે. અપ્રમત્ત દશા પ્રશંસા કરવા જેવી હોય છે; તેઓનું શરીર પ્રથમ સંઘયણવાળું વજ્રના જેવું મજબૂત હોય છે. આ માર્ગને જિનકલ્પીનો માર્ગ કહે છે.

સ્વયંબુદ્ધ.—

પોતાની મેળે બોધ પામેલા, આત્મામાં જાગૃત થયેલા, સત્યને સમજેલા તેને સ્વયંબુદ્ધ કહે છે. જોકે પાછલા જન્મોમાં તો તેમને પણ ગુરૂ હોય છે પણ આ વાત તો આ ચાલુ ભવ આશ્રયી છે કે, આ ભવમાં તેને કોઇએ બોધ આપેલો હોતો નથી, પણ જાતિસ્મરણ થવાથી-પાછલા જન્મનું જ્ઞાન થવાથી તેઓ પોતાની મેળે આ માર્ગે ચાલેલા હોય છે માટે તેમને સ્વયંબુદ્ધ કહે છે. જે સ્વયંબુદ્ધ થાય છે તે સર્વને પાછલા જન્મનું જ્ઞાન હોય છે જ; અને તેથી તેમને સમ્યક્ દર્શન પણ પ્રગટેલું હોય છે. જો તેઓને પાછલા જન્મનું પૂર્વનું ભણેલું જ્ઞાન હોય છે તો તેને દેવો સાધુનો વેશ રજોહરણ મુહપત્તિ આદિ

આપે છે, જો પૂર્વનું જ્ઞાન ન હોય અને નવું ભણવાનું હોય છે તો ગુરૂની પાસે જાય છે અને ગુરૂ તેને વેશ આપે છે. સાધુના વેશમાં રજોહરણ, મુહપત્તિ, એક ઉનનું અને બે સુતરનાં કપડાં અને પાત્ર આટલું હોય છે. તેઓ એકલા પણ રહે છે અને સાધુઓના સમુદાયમાં નવીન જ્ઞાન ભણવા માટે અથવા પોતાની ઇચ્છાથી પણ રહે છે. પૂર્વજન્મનું જ્ઞાન હોવાથી ધર્મ કર્મના ફળોનો અનુભવ તેમને પ્રત્યક્ષ થયેલો હોય છે એટલે જ્ઞાન ધ્યાનમાં આગળ વધી આત્માને ઉજ્વળ કરવાનો-આત્માની બધી શક્તિઓ પ્રગટ કરવાનો પ્રબળ પુરૂષાર્થ અપ્રમત્તપણે રહીને તેઓ કરે છે.

પ્રત્યેકબુદ્ધઃ—

બહારનું કોઇ પણ કારણ દેખીને તે ઉપરથી સંસારની અનિત્યતા જાણીને બોધ પામે તેને પ્રત્યેકબુદ્ધ કહે છે. જેમ કરકંડુ રાજાએ પ્રથમ બહુજ સુંદર અને બળવાન વૃષભને જોયો હતો. તેજ વૃષભને લાંબા દિવસે જરાથી જર્જરીત રૂપવિહીન ગળી ગયેલ શરીરવાળો જોઇને પ્રતિબોધ પામ્યા, પોતાના શરીરની પણ ભાવી એવીજ સ્થિતિ સમજી જાગૃત થઇ સાધુ જીવન સ્વીકાર્યું, આજ પ્રમાણે કોઇ વાદળાંને વિખરાઇ જતાં જોઇને, કોઇ સૂર્ય-ચંદ્રને થયેલ રાહુનું ગ્રહણ જોઇને, તો કોઇ થોડાજ વખતમાં નવપલ્લવિત આમ્રવૃક્ષને ઠુંઠા જેવું નામશેષ રહેલું જોઇને બોધ પામ્યા, જાગૃત થયા. તે સર્વે પ્રત્યેકબુદ્ધ કહેવાય છે. આ પ્રત્યેકબુદ્ધોને જાતિસ્મરણથી પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાન પણ હોય છે. ઓછામાં ઓછું અગીયાર અંગના જ્ઞાનથી લઇ દશ પૂર્વમાં કાંઇક ન્યૂન એટલું શ્રુત જ્ઞાન હોય છે. આ સર્વ પૂર્વ જન્મમાં ભણેલું જ્ઞાન હોય છે અને એવા પૂર્વના અભ્યાસને લઇનેજ તેઓ એકાદ આવા ગંભીર બનાવને જોઇને એકદમ જાગૃત થઇ જાય છે. નહિંતર તેથી પણ વિશેષ અનેક બનાવો નજરે જોવા છતાં, નથી ઉપજતો વૈરાગ્ય કે નથી થતું જાતિસ્મરણ જ્ઞાન. આવા પ્રત્યેકબુદ્ધને દેવો-શાસન દેવો સાધુનો વેશ આપે છે. રજોહરણ અને મુહપત્તિ એ વસ્તુ સાધુના ચિન્હ તરીકે તેમની પાસે હોય છે. કોઇ વખતે આ સાધુનું ચિન્હ પણ તેમની પાસે હોતું નથી, છતાં તેઓનું વર્તન બહુજ વિશુદ્ધ અને આત્મજાગૃતિથી ભરપૂર હોય છે. આ પ્રત્યેક-

તત્વજ્ઞાન અને ઉત્તમ ચારિત્રમાં પ્રવૃત્તિવાળા ગુણવાન ગુરૂની પાસે આત્મ કલ્યાણના ઈચ્છક જીવોએ સંસારથી પાર પામવા માટે ચારિત્ર ગ્રહણ કરવું અને તેમની પાસે-તેમની નિશ્રાએ રહેવું.

પાંચ મહાવ્રતો પાળવા સાથે પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનું પાલન કરવું. રસ્તે ચાલતાં વનસ્પતિ કે ત્રસ આદિ કોઇ જીવની હિંસા કે તેને દુઃખ ન થાય તેની સંભાળ રાખવી, તેવા જીવોવાળી જમીનથી પડખે થઇને ચાલવું, ચાલતાં સાડાત્રણ હાથ જમીન ઉપર દષ્ટિ પડે તેવી રીતે નીચી દૃષ્ટિ કરીને ચાલવું, ૧ બોલવામાં બહુજ સાવચેતી રાખવી, બની શકે ત્યાં સુધી વગર કારણે ન બોલવું, બોલવું પડે તો પ્રિય, સામાને હિતકારી અને સત્ય બોલવું તે સિવાય મૌન રહેવું. ૨ ગૃહસ્થે પોતાને માટે ભોજન તૈયાર કર્યું હોય તેમાંથી સાત્વિક આહાર બેંતાલીશ દોષ રહિત, દેહ ટકાવવા અર્થે લેવો. ૩ કાંઈ વસ્ત્રપાત્રાદિ લેવું મૂકવું પડે તે લેતાં મૂકતાં કોઈપણ જીવને દુઃખ ન થાય-જીવની વિરાધના ન થાય તેવી સાવચેતી રાખવી. ૪ મૂત્ર મળાદિ ત્યાગ કરવાં પડે તે પણ જીવ વિનાની નિર્દોષ જમીન ઉપર ત્યાગવાં, કોઇ જીવને આપણા નિમિત્તે દુઃખ ન થાય તેની સંભાળ રાખવી. ૫.

મનમાં કોઇ અશુભ સંકલ્પ ઉઠવા ન દેવો, ઉઠે તો તરત બંધ કરવો, અથવા તે વિચારથી વિરોધી વિચારવડે તેને બદલાવી નાખવો. સારા વિચારો કરવા અથવા કોઇ પણ સંકલ્પ વિકલ્પ ન ઉઠે તેવી રીતે આત્મ ઉપયોગમાં રહેવું આ મનગુપ્તિ છે. ૧. અમુક વખત સુધી સર્વથા મૌનપણું રાખવું અને બોલવું પડે તો સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે પ્રિય, પથ્ય અને સત્ય બોલવું, આ વચન ગુપ્તિ અને વચન સમિતિ છે. ૨. કાયોત્સર્ગમાં કાયાને સ્થિર રાખવી, ધ્યાનાદિમાં અડોલ સ્થિરતા વધારવી, વગર કારણે ફર્યા-ફર ન કરવું પણ અંગોપાંગ સંકોચી સ્થિર થઇને બેસવું. આ શરીરની સ્થિરતા, ધ્યાનાદિમાં મનની સ્થિરતા થવામાં ઉપયોગી સાધન છે એને કાયગુપ્તિ કહે છે. ૩.

આ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ એ આઠ પ્રવચન માતા કહેવાય છે. માતા જેમ પુત્રનું પાલન કરે છે તેમ સાધુ જીવનનું રક્ષણ કરનારી આ આઠ માતાઓ છે.

બે વખત આવશ્યક ક્રિયા કરવી. પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્ત, ઇન્દ્રિય, કષાય વિગેરેમાં જે જે ગુરૂદેવની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ પ્રવર્તાયું હોય, આજ્ઞાનુસાર પ્રવૃત્તિ ન થઇ હોય તે માટે દિવસમાં સવાર-સાંજ બે વખત તેની તપાસ કરીજવારૂપ આવશ્યક ક્રિયા છે, દોષ લાગ્યો હોય તો તેની માફી માગી, પ્રાયશ્ચિત્ત લઇ પોતાની ભૂલો સુધારવી, શુદ્ધ થવું, તુટેલા ભાગને સાંધી દેવો અને ફરીને તેમાં દોષ લાગવારૂપ છિદ્ર ન પડે તેની સાવચેતી રાખવી.

ભૂમિ ઉપર સુવું, એક વખત ભોજન કરવું સ્નાનાદિ શુશ્રૂષા ન કરવી, આ સર્વ આચારો પાળવા, પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો, દરક્ષણે આત્મભાન ન ભૂલાય તેની સાવચેતી રાખવી, આત્મભાન ભૂલાય તો જાગૃતિ વધારતા રહેવું, આત્મજાગૃતિ વધે તેવો અભ્યાસ વધારવો, તેવા નિમિત્તો સેવવાં, જ્ઞાન વધારવું, ભણેલું યાદ કરવા રૂપ સ્વાધ્યાય કરવો, જડ-ચેતનની ભિન્નતા કરવા નવીન જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો, બધા પ્રતિબંધો તોડીને ઉગ્ર વિહારે વિચરવું, શરીરની છતી શકિતએ એક સ્થળે વધારે ન રહેવું, આઠ માસ વિહાર કરવો. ચોમાસાના ચાર મહિના એકસ્થળે રહેવું, શકિત અનુસાર તપ કરવો, વિકાર ઉત્પન્ન કરનાર દુધ ઘી આદિનો ત્યાગ કરવો, જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમાં વૃદ્ધિ કરતા રહેવું, સત્ય સમજ્યા પછીજ બીજાને ઉપદેશ આપવો, સ્યાદ્વાદ માર્ગ બરાબર ન સમજાય ત્યાં સુધી મૌન રહીને અભ્યાસમાં વધારો કરવો, સત્ય સમજ્યા વિના ઉલટા લોકોને ઉન્માર્ગે ચડાવી દેવાથી સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે. અને તે લોકોને સારે માર્ગે ચડાવવા, છતાં તેવું જ્ઞાન ન હોય તો મૌન રહેવું તે સારૂં છે પણ લોકોને ઉન્માર્ગે ચડાવવા તે ઠીક નથી.

ચારિત્રમાં મદદગાર ઉપકરણો, રહેવાના મુકામરૂપ સ્થાનરૂપ વસતી, સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકારૂપ સંઘ, નવકલ્પી વિહાર, દેહ ટકાવવા માટે આહાર, પાણી અને સામાન્ય મનુષ્યો, આ સર્વમાંથી જે કોઇ બંધનના કારણરૂપ પ્રતિબંધ હોય તે દૂર કરવો. તેમને જોઇતી જ્ઞાનાદિની મદદ આપવી. તેમનામાં સુતી પડેલી આત્માની મહાન્ શક્તિ જાગૃત કરાવવી તેમાં જરાપણ હરકત નથી પણ તેમના વિના નજ ચાલે, તે જોઇએજ, તેમના સુખ દુઃખથી હર્ષ શોક થાય એ રૂપ પ્રતિબંધ કે જે બંધનકર્ત્તા છે, તેનો ત્યાગ કરવો.

તત્વજ્ઞાન અને ઉત્તમ ચારિત્રમાં પ્રવૃત્તિવાળા ગુણવાન ગુરૂની પાસે આત્મ કલ્યાણના ઈચ્છક જીવોએ સંસારથી પાર પામવા માટે ચારિત્ર ગ્રહણ કરવું અને તેમની પાસે-તેમની નિશ્રાએ રહેવું.

પાંચ મહાવ્રતો પાળવા સાથે પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનું પાલન કરવું. રસ્તે ચાલતાં વનસ્પતિ કે ત્રસ આદિ કોઇ જીવની હિંસા કે તેને દુઃખ ન થાય તેની સંભાળ રાખવી, તેવા જીવોવાળી જમીનથી પડખે થઇને ચાલવું, ચાલતાં સાડાત્રણ હાથ જમીન ઉપર દૃષ્ટિ પડે તેવી રીતે નીચી દૃષ્ટિ કરીને ચાલવું, ૧ બોલવામાં બહુજ સાવચેતી રાખવી, બની શકે ત્યાં સુધી વગર કારણે ન બોલવું, બોલવું પડે તો પ્રિય, સામાને હિતકારી અને સત્ય બોલવું તે સિવાય મૌન રહેવું. ૨ ગૃહસ્થે પોતાને માટે ભોજન તૈયાર કર્યું હોય તેમાંથી સાત્વિક આહાર બેંતાલીશ દોષ રહિત, દેહ ટકાવવા અર્થે લેવો. ૩ કાંઈ વસ્ત્રપાત્રાદિ લેવું મૂકવું પડે તે લેતાં મૂકતાં કોઈપણ જીવને દુઃખ ન થાય-જીવની વિરાધના ન થાય તેવી સાવચેતી રાખવી. ૪ મૂત્ર મળાદિ ત્યાગ કરવાં પડે તે પણ જીવ વિનાની નિર્દોષ જમીન ઉપર ત્યાગવાં, કોઇ જીવને આપણા નિમિત્તે દુઃખ ન થાય તેની સંભાળ રાખવી. ૫.

મનમાં કોઇ અશુભ સંકલ્પ ઉઠવા ન દેવો, ઉઠે તો તરત બંધ કરવો, અથવા તે વિચારથી વિરોધી વિચારવડે તેને બદલાવી નાખવો. સારા વિચારો કરવા અથવા કોઇ પણ સંકલ્પ વિકલ્પ ન ઉઠે તેવી રીતે આત્મ ઉપયોગમાં રહેવું આ મનગુપ્તિ છે. ૧. અમુક વખત સુધી સર્વથા મૌનપણું રાખવું અને બોલવું પડે તો સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે પ્રિય, પથ્ય અને સત્ય બોલવું, આ વચન ગુપ્તિ અને વચન સમિતિ છે. ૨. કાયોત્સર્ગમાં કાયાને સ્થિર રાખવી, ધ્યાનાદિમાં અડોલ સ્થિરતા વધારવી, વગર કારણે ફર્યા-ફર ન કરવું પણ અંગોપાંગ સંકોચી સ્થિર થઇને બેસવું. આ શરીરની સ્થિરતા, ધ્યાનાદિમાં મનની સ્થિરતા થવામાં ઉપયોગી સાધન છે એને કાયગુપ્તિ કહે છે. ૩.

આ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ એ આઠ પ્રવચન માતા કહેવાય છે. માતા જેમ પુત્રનું પાલન કરે છે તેમ સાધુ જીવનનું રક્ષણ કરનારી આ આઠ માતાઓ છે.

વાસનાઓ ભરીને, મલિનતા રાખીને લોકોને આરાધવા-અનુકૂલ કરવા, કે પોતાને ઉપયોગી થાય એટલા માટે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે તેનું નામજ લોકપંક્તિ છે લોકપંક્તિનું ફળ લૌકિકજ આવે છે.

આવીજ ક્રિયા પણ જેઓ આત્મજાગૃતિ પૂર્વક આત્માની વિશુદ્ધિરૂપ ધર્મને અર્થે કરે છે તેને તે ક્રિયા કલ્યાણના સાધનરૂપ થાય છે. પણ લોકોને માટે ધર્મ કરવો તે તો અકલ્યાણને માટેજ થાય છે. આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવા માટેની બધી પ્રવૃત્તિઓ કર્મની શુદ્ધિનું કારણ બને છે, જેઓ પરમશાંતિની નજીકની ભૂમિકાસુધી પહોંચેલા હોય છે, તેવાઓ જ મોક્ષને અર્થે પ્રવૃત્તિ કરે છે. પણ સંસારની વાસનાવાળા જીવો તે તરફ પ્રવૃત્તિ કરી શકતા નથી. ભોગ અને તેનાં સાધનોનો ત્યાગ કરનારનાં આવતાં પાપો અટકે છે અને પ્રથમનાં પાપોનો ક્ષય થાય છે. અને તેથી તેની મુક્તિ થાય છે, આ મુક્તિ તરફ તે ભવાભિનંદી જીવોને દ્વેષ હોય છે. આજ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવનાર ભવબીજ છે. મુક્તિ ઉપર દ્વેષરૂપ ભવબીજનો વિયોગ થવાથીજ જીવ પોતાના મોક્ષ સંબંધી પ્રયાણમાં આગળ વધી શકે છે, જેઓને મોક્ષ ઉપર દ્વેષ નથી તે-ઓને પણ ધન્ય છે. તે મહાત્માઓ અવશ્ય કલ્યાણરૂપ ફળના ભોગી થાય છે.

સમ્યક્‌જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ મોક્ષનો જે ઉપાય જિનેશ્વર દેવે બતાવ્યો છે-બતાવ્યો છે તેના તરફ પ્રવૃત્તિ કરવી તો દૂર રહો, પણ પાપી જીવો તો ઉલટા તે સદ્‌ઉપાયને મલીન કરવાની-વખો-ડવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. તે સમ્યક્‌ જ્ઞાનાદિની આરાધના કરવાનું જેમ મહાન્ ફળ કહેલું છે તેમજ તેની વિરાધના કરનારને મહાન્ અ-નર્થની પ્રાપ્તિ પણ કહેલી છે. જેમ ઉંચા સ્થાન ઉપરથી પડવું અને વિષવાળા અન્નથી તૃપ્તિ કરવી તે દુઃખરૂપ થાય છે તેમ જ્ઞાનાદિ મોક્ષમાર્ગને મલીન કરવાથી-તેની નિંદા કરવાથી-તે તરફ દ્વેષ રાખવાથી અનર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પ્રમાદઃ—

જીવો મરશે કે પીડા પામશે તેની દરકાર રાખ્યા વિના અ-યતનાએ પ્રવૃત્તિ કરતાં, જીવો મરે કે ના મરે છતા પ્રમાદી જીવને તે હિંસા લાગે જ છે. પણ જેઓ નીચી દષ્ટિ રાખી ઉપયોગની

ખાવામાં, પીવામાં, બેસવામાં, ઉઠવામાં, રહેવામાં, જવામાં, આવવામાં એ સર્વ સ્થાને આત્મઉપયોગ જાગૃત રાખવો, લક્ષ ન ચૂકવું, સાધ્ય ન ભૂલવું એની બરોબર સાવચેતી રાખવી, બીજા જીવોની હિંસા ન થાય તે તરફ પૂરતું ધ્યાન આપવું, પ્રમાદ પૂર્વક જવું આવવું કરનાર સાધુને પણ સંસારની વૃદ્ધિ કરનાર હિંસા લાગે છે.

જ્વરવાળા મનુષ્યને ઘી ખવરાવવાથી રોગની વૃદ્ધિ થવા સાથે તેના દુઃખમાં વધારો થાય છે. તેજ ઘી તાવ વિનાના મનુષ્યને પુષ્ટિને માટે સુખદાયી થાય છે; તેમજ યતનાપૂર્વક ઉપયોગપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરનારને આહાર વિહારાદિ ગુણકારી થાય છે, તેજ આહાર વિહારાદિ યતના વિના-ઉપયોગ વિના પ્રમાદી જીવોને કર્મબંધ રૂપ દોષ માટે થાય છે.

પોતે જ્ઞાનવાન હોઇને પણ જો તે પરને પીડા કરતા હોય તો ખરેખર તેનું ચારિત્ર મલિન થાય છે, દીવો પ્રકાશવાળો હોય છે, છતાં વધારે ગરમીવાળો-તાપવાળો થવાથી મલિન કાજળ ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ સાધુ જ્ઞાનના પ્રકાશવાળો હોવા છતાં બીજાને પીડા કરવાથી પાપરૂપ મળ ઉત્પન્ન કરીને પોતાનું ચારિત્ર મલિન કરે છે.

ભવાભિનંદીઃ—

સંસારથી વિરક્ત થયેલા જીવો માટેજ ચારિત્ર છે, પણ જેઓ આ માયિક વિષયોમાં તથા સંસારમાં આનંદ માનનારા છે-વિષયોમાંજ સુખ છે એમ માનનારા છે અને તેનેજ ઇચ્છનારા છે તે જીવોને ભવાભિનંદી કહેવામાં આવે છે. તેઓએ કદાચ સાધુનો વેશ લીધો હોય છતાં તેઓમાં ચારિત્ર ગુણ આવી શકતો નથી. તેઓનું ચારિત્ર કે ધર્માચરણ બહારથી દેખાય એટલુંજ હોય છે, પણ તેની અંદરની લાગણીઓ કેવળ લોકોને ખુશી કરવાની અને વ્યવહારમાં સુખી થવા માટેની હોય છે.

અજ્ઞાનદશા, લોભ પરાયણતા, ભીરૂતા, ઈર્ષાળુતા અને શઠતા ઇત્યાદિ ભવાભિનંદી જીવોમાં સ્વાભાવિક લક્ષણો મળી આવે છે. તેઓએ આરંભેલાં સત્યકાર્યો નિષ્ફળ નિવડે છે. આ દોષોને લીધે તેઓ આગળ વધી શક્તા નથી. ખરૂં નિશાન બાંધ્યા વિના-આત્મદૃષ્ટિ જાગૃત થયા સિવાય જે જીવો અંતરમાં અનેક પ્રકારની

વાસનાઓ ભરીને, મલિનતા રાખીને લોકોને આરાધવા-અનુકૂલ કરવા, કે પોતાને ઉપયોગી થાય એટલા માટે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે તેનું નામજ લોકપંક્તિ છે લોકપંક્તિનું ફળ લૌકિકજ આવે છે.

આવીજ ક્રિયા પણ જેઓ આત્મજાગૃતિ પૂર્વક આત્માની વિશુદ્ધિરૂપ ધર્મને અર્થે કરે છે તેને તે ક્રિયા કલ્યાણના સાધનરૂપ થાય છે. પણ લોકોને માટે ધર્મ કરવો તે તો અકલ્યાણને માટેજ થાય છે. આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવા માટેની બધી પ્રવૃત્તિઓ કર્મની શુદ્ધિનું કારણ બને છે, જેઓ પરમશાંતિની નજીકની ભૂમિકાસુધી પહોંચેલા હોય છે, તેવાઓ જ મોક્ષને અર્થે પ્રવૃત્તિ કરે છે. પણ સંસારની વાસનાવાળા જીવો તે તરફ પ્રવૃત્તિ કરી શકતા નથી. ભોગ અને તેનાં સાધનોનો ત્યાગ કરનારનાં આવતાં પાપો અટકે છે અને પ્રથમનાં પાપોનો ક્ષય થાય છે. અને તેથી તેની મુક્તિ થાય છે, આ મુક્તિ તરફ તે ભવાભિનંદી જીવોને દ્વેષ હોય છે. આજ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવનાર ભવબીજ છે. મુક્તિ ઉપર દ્વેષરૂપ ભવબીજનો વિયોગ થવાથીજ જીવ પોતાના મોક્ષ સંબંધી પ્રયાણમાં આગળ વધી શકે છે, જેઓને મોક્ષ ઉપર દ્વેષ નથી તેઓને પણ ધન્ય છે. તે મહાત્માઓ અવશ્ય કલ્યાણરૂપ ફળના ભોગી થાય છે.

સમ્યક્જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ મોક્ષનો જે ઉપાય જિનેશ્વર દેવે દર્શાવ્યો છે-બતાવ્યો છે તેના તરફ પ્રવૃત્તિ કરવી તો દૂર રહો, પણ પાપી જીવો તો ઉલટા તે સદ્ઉપાયને મલીન કરવાની-વખોડવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. તે સમ્યક્ જ્ઞાનાદિની આરાધના કરવાનું જેમ મહાન્ ફળ કહેલું છે તેમજ તેની વિરાધના કરનારને મહાન્ અનર્થની પ્રાપ્તિ પણ કહેલી છે. જેમ ઉંચા સ્થાન ઉપરથી પડવું અને વિષવાળા અન્નથી તૃપ્તિ કરવી તે દુઃખરૂપ થાય છે તેમ જ્ઞાનાદિ મોક્ષમાર્ગને મલીન કરવાથી-તેની નિંદા કરવાથી-તે તરફ દ્વેષ રાખવાથી અનર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પ્રમાદઃ—

જીવો મરશે કે પીડા પામશે તેની દરકાર રાખ્યા વિના અયતનાએ પ્રવૃત્તિ કરતાં, જીવો મરે કે ના મરે છતાં પ્રમાદી જીવને તે હિંસા લાગે જ છે. પણ જેઓ નીચી દૃષ્ટિ રાખી ઉપયોગની

જાગૃતિ પૂર્વક ચાલે છે છતાં શરીરના અસ્થિરતાને લઈને જીવની
વિરાધના થઇ જાય તો પણ યતના પૂર્વક ચાલનારાને-પ્રવૃત્તિ
કરનારાને કર્મનો બંધ થતો નથી, કેમકે તે પોતાની જાગૃતિનો
ઉપયોગ બીજાને નુકશાન ન થાય તેવી લાગણીપૂર્વક કરી રહ્યો છે.
જેમ આસક્તિ વિનાનાને વસ્તુનો સંગ્રહ કર્મ બંધનું કારણ થતો
નથી, તેમ પ્રમાદનો ત્યાગ કરનારને મારવાની લાગણી વિના કર્મનો
બંધ થતો નથી.

સર્પ જેમ કાંચળીનો ત્યાગ કરે છે પણ વિષનો ત્યાગ કરતો
નથી, તેમ પ્રમાદી મનુષ્ય ઉપરથી બહારનો પરિગ્રહ ત્યાગી દે
પણ રાગદ્વેષાદિ અંતર્ગ્રંથીનો ત્યાગ કરતો નથી તેથી તેનો બહા
રનો ત્યાગ કર્મની નિર્જરા અર્થે થતો નથી. અંતરની શુદ્ધિ ક
વિના બહારની શુદ્ધિ વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી. અંતરની શુદ્
હોય તોજ બહારની શુદ્ધિની કિંમત છે. બહારથી બગલાં ઘણ
ધોળાં હોય છે, પણ અંતરની મલિનતાને લીધે અનેક માછલાંઓ
મારે છે, આ તેનું મલીન ધ્યાન તેના નાશનું-અધોગતિનું કાર
થાય છે. જે યોગી છ જીવનીકાયના જીવોના રક્ષણ કરવા
પ્રમાદી બને છે તે યોગી તેના પ્રમાદને લીધે બંધાય છે. કમ
જેમ પાણીમાં રહેવા છતાં નિર્લેપ રહી શકે છે તેમ અપ્રમ
યોગી-અપ્રમાદી જીવ ઉપયોગની જાગૃતિને લીધે બંધાતો-લેપા
નથી. જેને આલોકની કે પરલોકના સુખની કાંઇ અપેક્ષા નથી-
ટલે હું જે આ ધર્મ પરાયણ થઇને અનેક પ્રકારના વ્રત, તપ, જ
જ્ઞાન ધ્યાનાદિ કરૂં છું તેના ફળ તરીકે આ લોકમાં મનુષ્યો
બહુ માન આપે, મારી પ્રશંસા કરે અને પરલોકમાં કોઇ
તરિકે કે રાજાપણે ઉત્પન્ન થાઉં, મારા ઈષ્ટ મનુષ્યોનો મેળાપ થ
કે મારી ધારણા પ્રમાણે અનુકૂળ સંયોગોની પ્રાપ્તિ થાય એ
એવી કાંઇ પણ ઇચ્છા, વાસના કે તૃષ્ણા નથી, પણ આ સર્વ ધ
ક્રિયાથી મારૂં આત્મસ્વરૂપ જ પ્રગટ થાય એવી જેની લાગણી
તથા જેના આહાર વિહારાદિ સાત્વિક અને આત્માની ઉન્નતિને
નુકૂળ છે તે સમભાવવાળો શ્રમણ નવાં કર્મ બાંધતો નથી. આ
યોગીઓ ક્રોધાદિ કષાયોને નિર્બળ બનાવે છે, સ્ત્રીની કથા, દેશ
કથા, ભોજનની કથા અને રાજ ખટપટની કથાનો ત્યાગ કરે
નિદ્રાનો જય કરે છે, રાગને બદલે વૈરાગ્ય ધારણ કરે છે, ઇન્દ્રિયો

વિજય કરે છે, જીવન મરણના બન્ને પ્રસંગોને સરખા અનુભવે છે, શત્રુ અને મિત્રમાં સમાન દૃષ્ટિ ધરાવે છે, તેને સુખ દુઃખ સમાન ભાસે છે, આહારાદિની ગવેષણા કરતાં પણ જેઓ નિરંતર આત્માની શુદ્ધિ કરે છે, પોતાની શરીરની શક્તિને ન છૂપાવતાં તપશ્ચર્યા કરે છે, આત્માની શુદ્ધિ કરવામાં દેહની પણ દરકાર કરતા નથી, તેઓ કર્મની નિર્જરા કરીને આત્માને ઉજ્વળ કરે છે.

જેઓ આહાર માટે સંયમ માર્ગમાં ઉપયોગી ઉપકરણો માટે, રહેવાના સ્થાન માટે, દેશ, કાળ, બળ, પરિશ્રમ, લાભાલાભનો વિચાર કરીને વર્તે છે તેઓને કર્મનો બંધ ઘણોજ અલ્પ થાય છે અર્થાત્ નથી થતો. જે કામ કરવાથી સંયમને ધક્કો પહોંચે, લોકો વિરોધી થાય અને પોતાને પરિણામે કલેશ થાય તેવું કાર્ય પ્રભુ માર્ગના પ્રવાસીઓએ કરવું નહિં.

આગમ જ્ઞાનઃ—

જ્યાં સુધી પ્રત્યક્ષજ્ઞાન-કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થતું નથી ત્યાં સુધી પદાર્થોનો નિશ્ચય આગમથી-શાસ્ત્રોથી થાય છે, માટે મુનિઓએ આગમ તરફ આદરભાવ રાખવો. પરલોક સંબંધી ઘણી હકીકત જાણવામાં પ્રાયે કરી શાસ્ત્ર ઉપયોગી છે, એટલે શાસ્ત્ર આધારભૂત છે. માટે નજીકભવી-હળુ કર્મી જીવોને તેમાં પરમ આદર હોય છે. પૈસા મેળવવા અને કામવાસના તૃપ્ત કરવા જીવો ઉપદેશ આપ્યા વિના પણ પ્રાયે કરીને પ્રવૃત્તિ કરે છે. પણ ધર્મ માર્ગમાં ઉપદેશ આપ્યા વિના પ્રવૃત્તિ નથી કરતા. આ ઉપદેશ કેવળજ્ઞાનીઓના પરોક્ષ કાળમાં તેમનાં કહેલાં શાસ્ત્રોથી મળે છે, માટે શાસ્ત્ર તરફ પૂજ્યભાવ રાખવો તે હિતકારી છે. જો અર્થ અને કામમાં પ્રવૃત્તિ કરવામાં ન આવે તો મનુષ્યને બંનેની પ્રાપ્તિ થતી નથી, પણ જો ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવામાં ન આવે તો અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને વિશેષમાં અનર્થની-દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે ધર્મના અર્થી જીવોએ શાસ્ત્ર ભણવામાં તથા શ્રવણ કરવામાં નિરંતર પ્રયત્ન રાખવો. આ મોહથી અંધકારરૂપ બનેલા જગતમાં શાસ્ત્રો પ્રકાશ કરનારાં છે. આત્મભાન જાગૃત કરનારાં છે. માયારૂપ રોગને શાંત કરવામાં શાસ્ત્ર ઔષધ તુલ્ય છે. દ્રવ્યનું કારણ પણ શાસ્ત્ર છે, શાસ્ત્ર સર્વોત્તમ ચક્ષુ કળીકાળમાં છે. અને સર્વ અર્થનું સાધક શાસ્ત્ર

છે. જે મનુષ્યોને આ શાસ્ત્ર તરફ ભક્તિ નથી તેની સર્વ ધર્મ ક્રિયા અંધની ક્રિયાની માફક કર્મના દોષને લઇને નિષ્ફળ થાય છે. પાણીવડે જેમ મલીન વસ્ત્રની શુદ્ધિ કરાય છે તેમ રાગાદિ દોષ મલીન થયેલા મનની શુદ્ધિ શાસ્ત્રવડે કરાય છે. જે મનુષ્યની બુદ્ધિ શાસ્ત્રમાં બહુજ તિવ્ર, સૂક્ષ્મ બાબતોનો વિષય કરનારી અને શ્રદ્ધાળુ છે તે બુદ્ધિ ખરેખર મોક્ષરૂપી સ્ત્રીનો મેળાપ કરાવી આપનાર દૂતી સમાન છે, માટે ભવભીરૂ જીવોએ શાસ્ત્ર તરફ ભક્તિ લાગણી રાખવી. જેમ દુઃખે પ્રવેશ કરી શકાય તેવી અટવીમાં ભૂલો પડેલો મુસાફર, ખાડા પ્રમુખથી દૂર રહીને-ખાડા ટેકરા, જાળાં, ઝાંખરાંને વટાવીને-ઉલ્લંઘીને પોતાના ઇચ્છિત સ્થાને પહોંચવાનો માર્ગ પોતાની મેળે પામી શકતો નથી, તેમ આ ભવરૂપ અટવીમાં ભૂલો પડેલો મનુષ્ય અજ્ઞાનરૂપ ઉન્માર્ગને ઉલ્લંઘીને, શાસ્ત્રજ્ઞાનરૂપ ભોમિયાની મદદ વિના મોક્ષમાં પહોંચી શકાય તેવો માર્ગ પામી શકતો નથી.

પરિણામ પ્રમાણે ફળઃ—

ખેતીમાં પાણી મીઠું હોય, મોળું હોય, ખારું હોય, થોડું હોય તેના પ્રમાણમાં તેના ફળમાં તફાવત પડે છે, તેમ અનેક મનુષ્યોની ક્રિયાઓ એક સરખી દેખાતી હોય છતાં તેના પરિણામના પ્રમાણમાં ફળો સારાં, ખોટાં, થોડાં, ઘણાં એમ તફાવતવાળાં આવે છે. મનુષ્યો કર્મનાં ફળો અનેક પ્રકારે ભોગવે છે, છતાં તે ફળ ભોગવનાર મનુષ્યોની બુદ્ધિ જ્ઞાનસંમોહ આદિમાં ભેદવાળી હોવાથી-રાગદ્વેષ સમતા આદિમાં તરતમતા યાને વિવિધતાવાળી હોવાથી તેનાં ફળોમાં પણ તરતમતાવાળી વિવિધતા અનુભવવામાં આવે છે.

. દરેક મનુષ્યોના અભિપ્રાયો બુદ્ધિ, જ્ઞાન અને અસંમોહરૂપે ત્રણ પ્રકારના હોય છે. તેના ભેદને લઇને મનુષ્યોનાં બધાં કર્મોમાં ભેદ પડે છે. ઇન્દ્રિયોના આશ્રયવાળી બુદ્ધિ કહેવાય છે, આગમના આશ્રયવાળું જ્ઞાન કહેવાય છે અને આત્મજાગૃતિવાળું સદ્અનુષ્ઠાન સહિત જ્ઞાન તે અસંમોહ કહેવાય છે.

જે મનુષ્યો ઇન્દ્રિયોના આશ્રયવાળી બુદ્ધિ પૂર્વક જેટલાં કર્મ કાંડ-અનુષ્ઠાન કરે છે તેનો વિપાક વિરસ-ખરાબ આવતો હોવાથી

તે કર્મો સંસારફળને આપે છે. તેનાં તેજ કર્મો પણ જ્ઞાનપૂર્વક કરવામાં આવે તો કાળાંતરે મોક્ષના હેતુરૂપ થાય છે. કેમકે તે અનુષ્ઠાનમાં શ્રુતજ્ઞાનની શકિત દાખલ થાય છે તેથી તેનું ભાવી પરિણામ સુખરૂપ આવે છે. ત્રીજું અસંમોહરૂપ જે કાર્ય કરાય છે તે અત્યંત શુદ્ધ હોવાથી પ્રભુના માર્ગના પ્રવાસીને મોક્ષસુખ દેવાવાળું થાય છે.

કર્મથી ઉત્પન્ન થતા સુખ દુઃખાદિ ભાવોમાં જેનું મન રાગદ્વેષાદિ પરિણામે પરિણમતું નથી પણ શાંત અને પ્રવૃત્તિ વિનાનું રહી શકે છે, તેવા ભાવ તથા ભોગોથી વિરકત જીવો મોક્ષમાર્ગના ખરેખરા અધિકારી છે. દશાભેદને લીધે જુદી જુદી ભૂમિકામાં જુદી જુદી અવસ્થાને લીધે ભેદ તો પડે છે, છતાં દરેક જીવ પરત્વે સામાન્ય ધર્મ જેમ એક હોય છે, તેમ સમ્યક્દૃષ્ટિવાળા સર્વ જીવોનો માર્ગ સદા એકજ હોય છે. દૂર, નજીક, અતિનજીક એ ભેદો હોવા છતાં તે પ્રભુ માર્ગના સર્વ પથિકો-મુસાફરોજ છે, મોક્ષનો માર્ગ એક છે છતાં કોઇ ઉપશમ ભાવવાળા, કોઇ ક્ષયોપશમવાળા તો કોઇ ક્ષાયિક ભાવના માર્ગે પ્રયાણ કરી રહ્યા છે, એ દશાની અપેક્ષાએ ભેદ કહેવાય છે છતાં એકજ સાધ્ય હોવાથી સર્વની ગતિ છેવટે એકજ છે.

નિશ્ચય દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં સંસારની પેલી પારનું નિર્વાણ નામનું તત્વ છે, તે શબ્દના ભેદે જૂદું લાગે છે, પણ ખરીરીતે એકજ છે, કોઇ તેને મુક્તિ, નિવૃત્તિ, સિદ્ધ, પરબ્રહ્મ, અશવ અને શિવ વિગેરે શબ્દોથી સંબોધે છે, છતાં એ બધા શબ્દો સમાન અર્થના-એકજ અર્થના વાચક હોવાથી તેમાં તાત્વિક ભેદ નથી.

મોક્ષના લક્ષણમાં કોઇ પ્રકારનો વિસંવાદ નથી તો પછી તેને કોઇ નિરાબાધ કહે, કોઇ કર્મોથી રહિત કહે, અને જન્મ મરણનો વિયોગ તેમાં હોવાથી કોઇ તેને કાર્ય કારણથી પર કહે તેમાં કાંઇ વાંધો નથી. ભ્રાંતિ રહિતપણે નિશ્ચય દૃષ્ટિએ નિર્વાણ તત્વને જાણવા પછી તેને ગમે તેવા નામથી બોલાવો તે માટે મુમુક્ષુ જીવોને કાંઇ વિવાદ કરવાનું કારણ નથી. મુક્તિનો માર્ગ સર્વજ્ઞોએ દેખ્યો છે, અને તે સીધો ને સરલ માર્ગ છે તેમાં કોઇ વખત ભેદ પડતો નથી. જ્યાં વૈદ્યો જેમ વ્યાધિને અનુસારે ઔષધ આપે છે તેમ આચાર્યો

પણ તે જીવોની યોગ્યતા પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારે દેશના-ઉપદે
આપે છે અને કર્મરોગ મટાડે છે.

આંહી જે આ ચારિત્રનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે
વ્યવહાર દૃષ્ટિએ મોક્ષનું કારણ છે પણ પરમાર્થ દૃષ્ટિએ-નિશ્ચ
દૃષ્ટિએ તો શુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન કરવું તેજ મોક્ષનો માર્ગ
વ્યવહાર ચારિત્ર કારણ રૂપે છે અને તેમાંથી નિશ્ચય ચારિત્ર
કાર્ય ઉત્પન્ન કરવાનું છે. વ્યવહાર ચારિત્ર તેની યોગ્યતામાં સુધા
કરીને તેના સાધ્ય તરફ લઇ જાય છે.

વ્યવહારનો માર્ગ બે પ્રકારનો છે, એક મોક્ષને અનુકુ
અને બીજો સંસારને અનુકુળ છે; મોક્ષને અનુકુળ વ્યવહાર મા
આત્મજાગૃતિ પૂર્વક જિનેશ્વરોએ કથન કરેલો ચારિત્રમાર્ગ
અને સંસારને અનુકુળ વ્યવહાર માર્ગ તે આત્મદૃષ્ટિ સિવાય
અસમ્યક્ ચારિત્રની પ્રવૃત્તિ કરવી તે છે.

સમ્યક્ચારિત્રનું આચરણ કરતાં કષાય તથા ઇંદ્રિયોને
થાય છે. કષાય તથા ઇન્દ્રિયોના જયથી સ્વાધ્યાયમાં વૃદ્ધિ થાય
સ્વાધ્યાય કરવાથી ધ્યાન પ્રગટે છે, ધ્યાન છેવટે મોક્ષની પ્રા
કરાવે છે.

આત્મજાગૃતિ પૂર્વક આ ચારિત્રનું આરાધન કરવા
શુભ ધ્યાનના જે જે વિરોધી તત્વો છે તેનો વિરોધ થાય છે.
ધ્યાન સિવાય અનંત શકિતવાન શુદ્ધ આત્માને મેળવવાને
પણ જીવ શકિતવાન થતો નથી.

જે બુદ્ધિવાન જીવો લોકપ્રવાહની અપેક્ષા રાખ્યા વિના
દ્વેષ, પ્રપંચ, શ્રમ, મદ, કામ, ક્રોધ અને લોભાદિથી રહિત
[illegible] અને નિત્ય અનુભવગમ્ય કર્મમળ રહિત
[illegible] ન કરે છે તે કર્મશત્રુના સમૂહનો
[illegible] સિદ્ધિરૂપ મહેલમાં પ્રવેશ ક
[illegible]
સહિત ૨ [illegible]

જે મનુષ્યો ઇન્દ્રિયો [illegible] ર સમાપ્ત.
કાંઇ-અનુષ્ઠાન કરે છે તેનો [illegible]

પ્રકરણ ૯ મું.

સર્વ તત્ત્વ રહસ્યઃ—

મુક્ત થએલ આત્મા જ્ઞાન દર્શન સ્વભાવ વાળો છે અને સદા આનંદમય છે. મુક્ત અવસ્થામાં ચૈતન્ય સ્વભાવનો નાશ થતો નથી. જો ચૈતન્ય સ્વભાવનો નાશ એજ મુક્તિ એમ માનવામાં આવે તો મુક્ત આત્માનોજ નાશ થશે. ગુણ અને ગુણીનો અભેદ સંબંધ છે, જો ગુણનો નાશ માનવામાં આવે તો ગુણીનો જ નાશ થાય. કેમકે ગુણવાન ગુણથી જુદો નથી. કોઇ ચૈતન્યને આત્માનો કર્મજનિત વિભાવિક ગુણ કહે છે, પણ તેમ નથી. ચૈતન્યને કર્મનો સ્વભાવગુણ કહેવો કે વિભાવિકગુણ કહેવો એ વિચાર જ યુક્તિ યુક્ત નથી.

જ્ઞાનાદિને જીવનો સ્વભાવ ન માનતાં જો વિભાવિક ગુણ માનવામાં આવે તો તે કર્મનો સ્વભાવિક ગુણ છે, કે કર્મનો વિભાવિક ગુણ છે? જ્ઞાન કર્મનો સ્વભાવ ગુણ છે એમ જો માનો તો કર્મ ચૈતન્યરૂપ થશે. તે વાત યોગ્ય નથી, જો જ્ઞાનને કર્મનો વિભાવ ગુણ કહો તો તે જ્ઞાનને કોનો સ્વભાવ ગુણ માનશો? જો આત્માનો સ્વભાવ ગુણ જ્ઞાન છે એમ કહો તો તે અમે કહીએજ છીએ.

જો ચૈતન્યને કર્મજનિત વિભાવ પર્યાય માનો તો કર્મમાં જ્ઞાનપણું માનવું પડશે. કેમકે કારણના જેવુંજ કાર્ય થાય છે. જ્ઞાન પ્રકૃતિનો ધર્મ નથી; જો જ્ઞાનને પ્રકૃતિનો ધર્મ માનો તો તેમાં ચૈતન્યપણું માનવું પડશે. કેમકે જ્ઞાન ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે. જો પ્રકૃતિને ચૈતન્યપણું માનો તો કર્મમાં અને આત્મામાં કાંઇ ભેદ રહેશે નહિ. અને પ્રકૃતિને અનિચ્છાએ આત્માપણું માનવું પડશે. માટે જ્ઞાનરૂપ આત્માનો ચૈતન્ય સ્વભાવ છે એ માનવું યોગ્ય છે. તે વિભાવ પર્યાય થઇ શકતો નથી.

મોક્ષમાં આત્માનો અભાવ થતો નથી:—

મોક્ષમાં આત્માનો અભાવ થાય છે, એમ જે કહે છે, એ વાત બીલકુલ માનવા જેવી નથી. કેમકે જે પદાર્થની અવિચ્છિન્ન-અખંડ હૈયાતિ હોય તેનો અભાવ કહેવો તે યોગ્ય નથી. નિર્મળ ચંદ્રમાં રહેલી કાન્તિ પણ જેમ સદા નિર્મળ હોય છે, છતાં તેના સ્વભાવમાં જે વિકૃતિ દેખાય છે તે વાદળોના આવરણોથી ઉત્પન્ન થયેલી છે, તેમ નિર્મળ આત્મામાં નિર્મળજ્ઞાન સદા રહેલ છે છતાં તેના સ્વભાવમાં જે વિકૃતિ દેખાય છે તે આઠ કર્મના આવરણોની કરેલી છે. વાદળો દૂર થવાથી જેમ ચંદ્રમાં તેની કાન્તિ પ્રગટ દેખાય છે, તેમજ કર્મો દૂર થવાથી આત્માની અંદર શુદ્ધજ્ઞાન વિકાસ પામે છે.

જેમ પ્રચંડ પવન સૂર્યની આડે આવેલાં વાદળોને વિખેરી નાંખે છે, તેમ યોગી શુદ્ધ આત્માના ધ્યાનવડે થોડા વખતમાં કર્મનાં આવરણોને વિખેરી નાંખે છે.

જે યોગવડે શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન થાય છે તેનેજ જ્ઞાનીઓ યોગ કહે છે; તે યોગથી ઉત્પન્ન થતું સુખ સર્વથી ઉત્તમ છે. તે સુખમાં કામવાસનાની પીડા નથી પણ સમભાવ ભરેલો હોય છે-સ્થિરતા જામેલી હોય છે. તે સુખ આત્માની અંદર છે. અને જન્મ મરણ તથા વૃદ્ધાવસ્થાનો નાશ કરનાર તે સુખ છે. જેટલી પરાધીનતા એ બધું દુઃખ છે અને જેટલી સ્વાધીનતા એ બધું સુખ છે. આ સુખ દુઃખનું ટુંકામાં લક્ષણ છે. આ ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે પુન્યથી ઉત્પન્ન થયેલા ભોગો, પુન્યને આધિન હોવાથી પરવશ હોવાને લીધે દુઃખરૂપ છે, પણ યોગથી ઉત્પન્ન થયેલું જ્ઞાન આત્માનું સ્વરૂપ હોવા સાથે સ્વાધીન હોવાથી તે સુખરૂપ છે. જેમ મેલથી અલગ થયેલું સોનું શુદ્ધ સુવર્ણ કહેવાય છે, તેમ કર્મરૂપ મળ દૂર થવાથી આત્મા શુદ્ધ થાય છે.

આકાશમાં સંધ્યા વેળાએ ગંધર્વનગરના જેવા આકારમાં ગોઠવાયેલાં વાદળોની માફક ક્ષણમાં વિનાશી અને અવાસ્તવિક એવા ભોગોને મુગ્ધ બુદ્ધિવાળા-અજ્ઞાની જીવો વાસ્તવિક અને સ્થિર સમજે છે.

ઃ—

આ સંસાર ચિત્તને વિભ્રમ ઉત્પન્ન કરનાર છે. તીવ્રરાગદ્વેષા-
ઉત્પન કરવાનું કારણ છે. મહાન વ્યાધિથી ભરપુર છે. વિવિધ
ની જન્મ મરણાદિ વિક્રિયા ઉત્પન કરનાર છે, અનાદિ છે,
કર્મોનું કારણ છે. તેમાં એકેંદ્રિયાદિ વિવિધ પર્યાયો ધારણ
ને આ જીવ પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે.

જન્મ આપનાર સર્વ વિકારોના અભાવે આત્મા મુકત થાય
મુકત થયા પછી ફરીને બંધાતો નથી, સિદ્ધ થયા પછી ફરીને
સિદ્ધ થતો નથી, જ્ઞાનમય થયા પછી ફરીને અજ્ઞાનમય થતો
થી જેમ બીજને શેકી નાખ્યા પછી કે રાંધી નાખ્યા પછી તેના-
રીને ઉગવાની શકિત રહેતી નથી તેમ કર્મોથી મુકત થયા પછી
ફરી જન્મ લેવાની પ્રાપ્તિ થતી નથી. પછી તો પરમસ્વ-
સ્વરૂપમાં લીનતાજ પ્રાપ્ત થાય છે.

અન્ય કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવા છતાં પણ જેનું મન શુદ્ધ જ્ઞાનમાં
ર લીન રહે છે તેવા મનુષ્યમાં આસકિતનો અભાવ હોવાથી
ો તેને સંસારના કારણરૂપ થતા નથી. બુદ્ધિમાન મનુષ્ય ઝાંઝ-
નાં પાણીને અસત્ય માને છે અને તેના તરફ પાણી માનીને તે
ા માટે પ્રવૃત્તિ કરતો નથી; તેમ વસ્તુગતે જેઓ આ સંસા-
ના ભોગોને માયા જેવા જાણે છે તેઓ તે ભોગોમાં રહેવા છતાં
પણ તેનાથી લેપાતા નથી. તાત્વિકદ્રષ્ટિએ જેઓ ભોગોના ખરા
સ્વરૂપને દેખે છે તે ભવસાગરમાં પાછા આવતા નથી. જેના તરફ
જેને અભાવ થયો છે તે વસ્તુ તરફ તેઓ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી.
ઝાંઝવાના પાણીને બરાબર ઓળખનાર શું તેના તરફ પ્રવૃત્તિ
કરશે ખરો કે? નહિંજ, પણ જે મનુષ્ય પાણી છે કે બીજું છે?
તેવી શંકાવાળો થઇને 'જો હું તે તરફ પાણી લેવા જઇશ અને
તે નહિં મળે તો આંટો થશે, અથવા તે સાચેસાચું પાણી હશે
અને હું તે તરફ પાણી માટે નહિં જાઉં તો પાણી વિના રહીશ.'
એમ સંશયવાળો ભયથી ઉદ્વેગી થઇ ત્યાંજ ઉભો રહે છે. તદનુ-
સાર નિર્વાણના માર્ગમાં પણ ભયથી ઉદ્વેગ પામેલો જીવ, 'મોક્ષમાં
તાત્વિક સુખ હશે કે કેમ? તે શંકાને લીધે પ્રવૃત્તિ કરતો નથી,
અથવા ત્યાં તાત્વિક સુખ-પરમશાંતિ હશે તો હું તે વિના રહી

વાયુ વિના જેમ સમુદ્ર તરંગ વિનાનો થઇ રહે છે, તેમ કર્મની મલિનતાના અભાવે આત્મા નિશ્ચળતા અને નિર્વિકારતા ધારણ કરે છે.

ઇન્દ્રિયજન્યવિષયજ્ઞાન વિનાનું જે જ્ઞાન અંતરમાં પ્રતિભાસે છે, તે સમ્યક્જ્ઞાન આત્માનું સ્વરૂપ છે, જ્ઞાનીઓ તેને જાણી અં… અનુભવી પણ શકે છે. જેઓ તે અતીંદ્રિય જ્ઞાનને જાણી તથા અં… ભવી શકે છે તે જ જ્ઞાની કહેવાય છે. જે પ્રકાશના અભાવે … વિશ્વમાં બધું અંધકારમય ભાસે છે અને જેમ હૈયાતિથી … પ્રકાશમય અનુભવાય છે તે પરમાત્માની શુદ્ધ આત્માની જ્યોતિ …

સર્વ પદાર્થો સ્વભાવથીજ પોતપોતાના સ્વરૂપમાં રહેલા છે. … પર પદાર્થવડે કોઇ વખત અન્યથા કરી શકાતા નથી. આકાશ … માફક આત્મા નિર્મળ, અમૂર્ત્ત અને અવિનાશી છે. સૂર્ય … સંબંધે આવી મળતાં પરદ્રવ્યો તેના સ્વરૂપને પોતાપણે કે અન્ય … રૂપે કરવાને સમર્થ થતાં નથી. દેહ અને આત્માનો સદા ભેદ … કેમકે તે બંને ભિન્નજ્ઞાનથી જાણી શકાય છે અને ભિન્નજ્ઞાનથી … કરી શકાય છે. ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાનવડે દેહ જાણી … છે. અને આત્મા સ્વસંવેદન સ્વાનુભવવાળા જ્ઞાનથી જાણી શકા…

જીવ અને કર્મનો અન્યોઅન્ય વધ્ય-ઘાતક સંબંધ … એક મરનાર અને બીજો મારનાર આવા સંબંધને વધ્ય… સંબંધ કહે છે. આવો સંબંધ જીવ અને કર્મનો નથી પણ … સંબંધ છે. તેથીજ બંને જુદાં પડી શકે છે. પણ એક … ગુણનો નાશ કરતાં નથી. અર્થાત્ કર્મો જીવના ગુણોનો ન… નથી અને જીવ કર્મના ગુણોનો નાશ કરતો નથી, પણ … ની સાથે એકરસ થઇને-ભેગાં મળીને રહે છે. જીવ … પરિણામ થયા કરે છે. તે પરિણામમાં જ્યારે એકમીક… તતા રહેતી નથી ત્યારે પરસ્પર જોડાઇ રહેલા જીવ … જુદા થવાપણું થાય છે, અને તેને જ મોક્ષ કહે છે.

… પરિ…

પુદ્ગલના જ્ઞાનાવરણ, દર્શ…

…આત્મામાં થતા રાગ દ્વેષાદિ …

…આત્મામાં થતા રાગદ્વેષાદિ

…આત્માને થતા રાગદ્વેષાદિ

… છે.

વધારે આગળ વધ્યા પછી તો " હું કર્તા છું, મોક્ષ કાર્ય છે, હેતુ છે, સુખ એ ફળ છે " આવો એકપણ વિકલ્પ કલ્પના-ત મોક્ષ માટે કરવાનો રહેતો નથી.

આકાશમાં રહેલાં પુદ્ગલો આકાશ રૂપ થતાં નથીઃ—

જેમ આકાશમાં રહેલાં પુદ્ગલો આકાશપણાને પામતાં નથી, તેમ આત્માની અંદર રહેલી કર્મની વર્ગણાઓ આત્મપણાને ...તી નથી. સૂર્યની નજીક અને આડે આવેલાં વાદળાંઓ સૂર્ય-થતાં નથી તેમ પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિરૂપ ...ર નામકર્મના વિકારો જેઓ આત્માની આજુ બાજુ આવેલા ... આત્મરૂપ થતા નથી. જેમ નિર્મળ શ્વેત સ્ફટિકને પુષ્પોની ...ધિથી ઉત્પન્ન થયેલ લાલ પીળા કાળા આદિ વિકારો મનાય છે, ...વક રીતે તે વિકારો સ્ફટિકના નથી તેમ જીવને કર્મની ઉપા-...ી ઉત્પન્ન થયેલા રાગદ્વેષાદિ પરિણામો છે, પણ તાત્ત્વિક રીતે જીવના પરિણામ નથી. જેમ માટીના પિંડવડે કુંભ, સરાવ ...દિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ બધા કષાયાદિ પરિણામો ચેતનાના ... કરી કર્મોવડે ઉત્પન્ન થાય છે. ઘડાની ઉત્પત્તિમાં માટી ...ન-મૂલ કારણ છે અને કુંભાર, ચાક, દંડ, દોરી આદિ ...ત્ત કારણો છે; તેમ આત્મામાં ક્રોધાદિની ઉત્પત્તિ મનાય છે. ... ઉપાદાન કારણરૂપ તો કર્મ છે અને ચેતના-આત્મા નિમિત્ત માટે ક્રોધાદિ આત્માનું કાર્ય નથી પણ કર્મોનું કાર્ય છે.

થતાં નથી અને આત્મા પુદ્ગલના પરિણામમાં કારણ રૂપ થતો નથી, ત્યારે આત્મા અને કર્મ બન્ને જુદા પડે છે.

આત્માને આત્માકારે પારણમાવો:—

સ્ફાટિકમણિની માફક આત્મા જે જે ભાવો સાથે જોડાય છે, ત્યાં ત્યાં તે તે ભાવે તન્મય ભાવને પામે છે. સ્ફાટિકમણિની પાસે લાલ, પીળું કે કાળું જેવું જેવું પુષ્પ રાખ્યું હોય તેવો તેવો તે મણિ દેખાય છે, તેમ આત્માની પાસે જે જે શુભાશુભ નિમિત્તો રાખવામાં આવે છે તેવા તેવા પરિણામે આત્મા પરિણમે છે. આ નિમિત્તો બે પ્રકારનાં છે. એક બાહ્ય નિમિત્ત, બીજું અંતરંગ નિમિત્ત. બાહ્ય નિમિત્તરૂપે પાંચ ઇન્દ્રિયોના શુભાશુભ વિષયો છે. ખરો વૈરાગ્ય જાગૃત થયા વિના આ નિમિત્તો દેખીને આત્મા શુભાશુભ પરિણામો કરે છે, શુભાશુભ પરિણામો ઉત્તરોત્તર બીજાં પરિણામો ઉત્પન્ન કરે છે. શુભપરિણામ રાગનું કારણ બને છે. રાગ પુન્યનું કારણ થાય છે. અશુભ પરિણામ રાગદ્વેષ, મોહ, અજ્ઞાન અને પાપનું કારણ બને છે. આ માટેજ જ્યાં સુધી વિશ્વના તમામ પદાર્થો ઉપરથી જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય આત્મજાગૃતિના બળે પ્રગટ ન થાય ત્યાં સુધી જ્ઞાનીઓ તેવાં નિમિત્તોથી દૂર રહેવા વારંવાર ભલામણો કરે છે; કેમકે સત્તામાં બીજ પડેલાં છે તે દૂર ન થાય ત્યાં સુધી બાહ્ય નિમિત્તો તેને તેના માર્ગમાંથી ચલિત કર્યા વિના રહેતાં નથી.

બીજા અભ્યંતર નિમિત્તમાં સત્તામાં રહેલાં કર્મનો ઉદય થાય છે તે છે. એટલે સત્તાગત કર્મો ઉદયમાં આવીને નિમિત્તકારણરૂપ થાય છે. તેમાંથી રાગ, દ્વેષ, મોહ, અજ્ઞાન, પુન્ય, પાપ વિગેરે અનેક ભાવોની વૃદ્ધિ કે હાનિ થયા કરે છે.

બહારનાં કેટલાંક સારાં નિમિત્તોથી વૈરાગ્ય જાગૃત થાય છે, વિરક્તતા આવે છે, આત્મભાન પ્રગટે છે અને શુભ કે શુદ્ધ કર્તવ્ય તરફ પ્રવૃત્તિ કરવાનું પ્રોત્સાહન પણ મળે છે. તેમજ અંતર્ગત સારાં કર્મોનો ઉદય થતાં પણ જ્ઞાન, ધ્યાન, વૈરાગ્ય, આત્મજાગૃતિ અને ઉત્તમોત્તમ શુભ કે શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ તરફ પ્રયાણ કરવાનો ઉત્સાહ પ્રગટે છે.

વાયુ વિના જેમ સમુદ્ર તરંગ વિનાનો થઇ રહે છે, તેમ કર્મની મલિનતાના અભાવે આત્મા નિશ્ચળતા અને નિર્વિકારતા ધારણ કરે છે.

ઇન્દ્રિયજન્યવિષયજ્ઞાન વિનાનું જે જ્ઞાન અંતરમાં પ્રતિભાસે છે, તે સમ્યક્જ્ઞાન આત્માનું સ્વરૂપ છે, જ્ઞાનીઓ તેને જાણી અને અનુભવી પણ શકે છે. જેઓ તે અતીંદ્રિય જ્ઞાનને જાણી તથા અનુભવી શકે છે તે જ જ્ઞાની કહેવાય છે. જે પ્રકાશના અભાવે આ વિશ્વમાં બધું અંધકારમય ભાસે છે અને જેમ હૈયાતિથી બધું પ્રકાશમય અનુભવાય છે તે પરમાત્માની શુદ્ધ આત્માની જ્યોતિ છે.

સર્વ પદાર્થો સ્વભાવથીજ પોતપોતાના સ્વરૂપમાં રહેલા છે. તેને પર પદાર્થવડે કોઇ વખત અન્યથા કરી શકાતા નથી. આકાશની માફક આત્મા નિર્મળ, અમૂર્ત્ત અને અવિનાશી છે. સંયોગ સંબંધે આવી મળતાં પરદ્રવ્યો તેના સ્વરૂપને પોતાપણે કે અન્યથા રૂપે કરવાને સમર્થ થતાં નથી. દેહ અને આત્માનો સદા ભેદ છે; કેમકે તે બંને ભિન્નજ્ઞાનથી જાણી શકાય છે અને ભિન્નજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાનવડે દેહ જાણી શકાય છે. અને આત્મા સ્વસંવેદન સ્વાનુભવવાળા જ્ઞાનથી જાણી શકાય છે.

જીવ અને કર્મનો અન્યોઅન્ય વધ્ય-ઘાતક સંબંધ નથી. એક મરનાર અને બીજો મારનાર આવા સંબંધને વધ્ય-ઘાતક સંબંધ કહે છે. આવો સંબંધ જીવ અને કર્મનો નથી પણ સંયોગ સંબંધ છે. તેથીજ બંને જુદાં પડી શકે છે. પણ એક બીજાના ગુણનો નાશ કરતાં નથી. અર્થાત્ કર્મો જીવના ગુણોનો નાશ કરતાં નથી અને જીવ કર્મના ગુણોનો નાશ કરતો નથી, પણ એક બીજાની સાથે એકરસ થઇને-ભેગાં મળીને રહે છે. જીવ અને કર્મમાં પરિણામ થયા કરે છે, તે પરિણામમાં જ્યારે એકબીજાની નિમિત્તતા રહેતી નથી ત્યારે પરસ્પર જોડાઇ રહેલા જીવ અને કર્મનું જુદા થવાપણું થાય છે, અને તેનેજ મોક્ષ કહે છે.

પુદ્દગલના જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ આદિ પરિણામ થવામાં, આત્મામાં થતા રાગ દ્વેષાદિ પરિણામ નિમિત્ત કારણ છે, અને આત્માને થતા રાગદ્વેષાદિ પરિણામમાં જ્ઞાનાવરણ આદિ પરિણામ નિમિત્તકારણ છે. જ્યારે પુદ્દગલ આત્માના પરિણામમાં કારણરૂપ

થતાં નથી અને આત્મા પુદ્ગલના પરિણામમાં કારણ રૂપ થતો નથી, ત્યારે આત્મા અને કર્મ બન્ને જુદા પડે છે.

આત્માને આત્માકારે પારણમાવો:—

સ્ફાટિકમણિની માફક આત્મા જે જે ભાવો સાથે જોડાય છે, ત્યાં ત્યાં તે તે ભાવે તન્મય ભાવને પામે છે. સ્ફાટિકમણિની પાસે લાલ, પીળું કે કાળું જેવું જેવું પુષ્પ રાખ્યું હોય તેવો તેવો તે મણિ દેખાય છે, તેમ આત્માની પાસે જે જે શુભાશુભ નિમિત્તો રાખવામાં આવે છે તેવા તેવા પરિણામે આત્મા પરિણમે છે. આ નિમિત્તો બે પ્રકારનાં છે. એક બાહ્ય નિમિત્ત, બીજું અંતરંગ નિમિત્ત. બાહ્ય નિમિત્તરૂપે પાંચ ઇન્દ્રિયોના શુભાશુભ વિષયો છે. ખરો વૈરાગ્ય જાગૃત થયા વિના આ નિમિત્તો દેખીને આત્મા શુભાશુભ પરિણામો કરે છે, શુભાશુભ પરિણામો ઉત્તરોત્તર બીજાં પરિણામો ઉત્પન્ન કરે છે. શુભપરિણામ રાગનું કારણ બને છે. રાગ પુન્યનું કારણ થાય છે. અશુભ પરિણામ રાગદ્વેષ, મોહ, અજ્ઞાન અને પાપનું કારણ બને છે. આ માટેજ જ્યાં સુધી વિશ્વના તમામ પદાર્થો ઉપરથી જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય આત્મજાગૃતિના બળે પ્રગટ ન થાય ત્યાં સુધી જ્ઞાનીઓ તેવાં નિમિત્તોથી દૂર રહેવા વારંવાર ભલામણો કરે છે; કેમકે સત્તામાં બીજ પડેલાં છે તે દૂર ન થાય ત્યાં સુધી બાહ્ય નિમિત્તો તેને તેના માર્ગમાંથી ચલિત કર્યા વિના રહેતાં નથી.

બીજા અભ્યંતર નિમિત્તમાં સત્તામાં રહેલાં કર્મનો ઉદય થાય છે તે છે. એટલે સત્તાગત કર્મો ઉદયમાં આવીને નિમિત્તકારણરૂપ થાય છે. તેમાંથી રાગ, દ્વેષ, મોહ, અજ્ઞાન, પુન્ય, પાપ વિગેરે અનેક ભાવોની વૃદ્ધિ કે હાનિ થયા કરે છે.

બહારનાં કેટલાંક સારાં નિમિત્તોથી વૈરાગ્ય જાગૃત થાય છે, વિરક્તતા આવે છે, આત્મભાન પ્રગટે છે અને શુભ કે શુદ્ધ કર્ત્તવ્ય તરફ પ્રવૃત્તિ કરવાનું પ્રોત્સાહન પણ મળે છે. તેમજ અંતર્ગત સારાં કર્મોનો ઉદય થતાં પણ જ્ઞાન, ધ્યાન, વૈરાગ્ય, આત્મજાગૃતિ અને ઉત્તમોત્તમ શુભ કે શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ તરફ પ્રયાણ કરવાનો ઉત્સાહ પ્રગટે છે.

આ ઉપરથી એ નિશ્ચય થાય છે કે આત્માના પરિણામ શુભ હોય તો આત્મા શુભરૂપે પરિણમ્યો કહેવાય છે અને જો આત્માના અશુભ પરિણામ થાય તો આત્મા અશુભરૂપે પરિણમ્યો કહેવાય છે, માટે વિદ્વાનોએ-સમજુ લોકોએ પોતાને-આત્માને આત્મભાવનાના અભ્યાસમાં વારંવાર જોડવો જોઇએ. તેથી આત્મા શુભાશુભ ભાવથી પાછો ફરીને આત્માકારે પરિણમી રહેશે. અર્થાત્ આત્માને શુદ્ધ સ્વરૂપમાંજ પરિણમાવવાથી પરપદાર્થ તરફ પરિણમતો અટકી જઇને તે શુદ્ધ થશે. એકવાર જો આત્મા સર્વથા કર્મથી છૂટો પડે તો પછી ફરીને તે કર્મ સાથે કદી જોડાવાનો નહિં અને શુભાશુભ પરિણામો કરવાના બીજરૂપ કર્મો ન રહેવાથી તેમાંથી પરિણામો ઉત્પન્ન થશે નહિં. સેકાઇ ગયેલાં બીજમાંથી અંકુરા પ્રગટ થતા નથી, તેમ કર્મબીજ બળી જવા પછી કર્મો ઉત્પન્ન થાય નહિ.

ઉપાદાન કારણઃ—

જેમ દંડ, ચક્ર અને કુંભાર આદિ સામગ્રી તૈયાર હોય છતાં પણ ઉપાદાન-મૂળકારણરૂપ માટી વિના ઘડો ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમ મન વચન શરીરની ક્રિયારૂપ સામગ્રી તૈયાર હોય છતાં તેના ઉપાદાન કારણ વિના કર્મ ઉત્પન્ન થતાં નથી. ઘડો ઉત્પન્ન થવામાં ઉપાદાન કારણ જેમ માટી છે તેમ કર્મનું ઉપાદાન કારણ રાગદ્વેષની મલિનતા છે તે હોય તોજ કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે.

કુંભાર જેમ સહકારી કારણ-સાથે રહી કરનાર મદદગાર નિમિત્તકારણપણે ઘડો બનાવે છે. છતાં પણ કોઇ વખત કોઇપણ પ્રકારે કુંભાર ઘડામય-ઘડારૂપ થતો નથી. તેમ આત્મા પણ સહકારી કારણપણે કષાયાદિને કરે છે, છતાં પણ આત્મા કોઇ વખત કષાયાદિ રૂપે થતો નથી.

જે કર્મને કર્મરૂપે જાણે છે અને અકર્મને અકમ રૂપે જાણે છે તે બધી જાતનાં કર્મો કરવા છતાં છેવટે કર્મનો નાશ કરે છે. જેને સત્ય સ્વરૂપનું જ્ઞાન હોય છે તે કોઇ વિકટ પ્રસંગે ત્યાગ કરવા યોગ્ય બાબતોનું ગ્રહણ પણ કરે છતાં તે થોડા વખત પછી તેનો ત્યાગ કરી શકશે, કેમકે તેને સત્ય અસત્યનું જ્ઞાન છે. જેને સત્યનું જ્ઞાનજ નથી તે મનુષ્ય તેને હિતકારી જાણીને ગ્રહણ કરે

તેને આ વ્રતાદિ કરવાં તે નકામાં છે અર્થાત્ તે રાગદ્વેષ કરતો ન હોવાથી તેનાથીજ તેનો આત્મા નિર્મળ થાય છે અને નવાં બંધન પામતો નથી. જે રાગ દ્વેષ કરે છે તેનાં કરેલાં વ્રત તપ જપાદિ વૃથા છે, વૃથા એટલે નકામાં એટલા માટે છે કે, રાગદ્વેષના ત્યાગ માટે તો આ વ્રતાદિ કરવાનાં છે, તે રાગાદિનો ત્યાગ તો તે કરી શક્તો નથી તો પછી આ વ્રતો તેનું ધારેલું ફળ આપતા ન હોવાથી કર્યાં તો પણ ન કર્યા બરોબર છે. અહીં કર્મક્ષય કરવાની મુખ્યતા છે. વ્રતાદિથી પુન્યબંધ થાય તે વાત ગૌણ છે. અપેક્ષાએ વ્રતાદિ કરવા છતાં રાગ દ્વેષનો ત્યાગ કરવામાં ન આવે તો વૃથા કહેલાં છે, નહિંતર પુન્યબંધ તો થાય છે, એટલે વ્રતાદિ સર્વથા નિરૂપયોગી તો નથીજ.

જે મનુષ્ય કોઈ ઠેકાણે રાગ કરતો નથી; તેમજ દ્વેષ પણ કરતો નથી. સર્વ સ્થળે સદા ઉદાસીન ભાવ રાખે છે તે પ્રત્યાખ્યાન-વડે સર્વ દોષોને ઉલંઘી જાય છે. પ્રત્યાખ્યાન એટલે આ વસ્તુના સંબંધમાં રાગદ્વેષ નહિં કરૂં તેવી પ્રતિજ્ઞા કરવી. તેવો દ્રઢ નિશ્ચય કરવો તે. આવા પ્રત્યાખ્યાનવડે રાગદ્વેષને ઓછા કર્યા છે, પ્રત્યા-ખ્યાન કરવાની સાથેજ રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરીને ઉદાસીન ભાવમાં આવી ગયો છે, અથવા ઉદાસીન વૃત્તિ જે રાગદ્વેષના અભાવ-વાળી છે તે તેનામાં આવી હોવાથી તે પ્રત્યાખ્યાનની હદને ઉલંઘી ગયો છે. પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા તેને જે કાર્ય કરવાનું હતું તે થઈ ગયેલ હોવાથી હવે તેને પ્રત્યાખ્યાનની જરૂર રહી નથી-અર્થાત્ પ-ચ્ચખાણ કર્યા વિના પણ પ્રત્યાખ્યાન કરેલાની માફક તેનું વર્તન થઈ રહેલું છે, તે મનુષ્ય સંવર ભાવમાં રહેલો છે અને કર્મની નિર્જરા કરે છે. તેને પ્રત્યાખ્યાનની શી જરૂર છે ? જે મનુષ્ય રાગી છે તેનામાં સંસારના હેતુભૂત દોષો સદા નિવાસ કરીને રહે છે, પણ જે જ્ઞાની છે-વીતરાગ છે તેની અંદર કોઈપણ દોષો ટકી શકતા નથી. જીવોને ઉદયિક ભાવ બંધનું કારણ છે પણ પરિણા-મિકભાવ મોક્ષનું કારણ છે. કર્મના ઉદયથી જે ભાવ થાય તે ઉદ-યિક ભાવ છે. મનુષ્યાદિ ચાર ગતિ. ક્રોધાદિ ચારકષાય, સ્ત્રીવેદ આદિ ત્રણવેદનો ઉદય, કૃષ્ણ લેશ્યાદિ છલેશ્યા, મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન, અસંયમ અને અસિદ્ધત્વ એ એકવીશ ઉદયિક ભાવો છે. આનો ઉદય હોય ત્યારે સામાન્ય રીતે સૂક્ષ્મ [illegible] હોય છે, પણ

સર્વ તત્ત્વ રહસ્ય.

ભોગવીને કર્મો છોડે છે, ત્યારે પ્રથમનો પુરૂષ ભોગ ભોગવતો નથી અને નવીન કર્મો તે ભોગને નિમિત્તે બાંધે છે આ બન્ને દૃષ્ટાંતમાં ગ્રહણ અને ત્યાગની અધિકતા પ્રત્યક્ષ દેખાઇ આવે છે અને તેને ને જ્યાં એક બંધાય છે ત્યાં બીજો છૂટે છે.

એક મનુષ્ય પરમાર્થના માર્ગને જાણતો નથી છતાં તે વિષ- ાનું સ્મરણ કે ઇચ્છા કરતો નથી. જે અવસરે જે મળી આવે તેમાં સંતોષ માને છે. તે જીવ આ ભવમાં તેમજ પરભવમાં નિરં- સુખી થાય છે. આનું કારણ એ છે કે વિષયોમાંથી વિરક્ત થતું લાગણીઓમાંજ કોઈ અપૂર્વ ચમત્કાર રહેલો છે કે પરમાર્થ રફ પ્રવૃત્તિ ન કરવા છતાં વિષયોથી વિરક્તપણાના પરિણામ ને પરમાર્થના માર્ગ તરફ પ્રવૃત્તિ કરનારના જેવું બાવી ફળ આપે છે.

એક રાગી મનુષ્ય ભોગ ભોગવતો નથી છતાં કર્મોવડે આવી રીતે બંધાય છે, બીજો વિરાગી મનુષ્ય પૂર્વના પુન્યોવડે મળી આવેલા ભોગો ભોગવે છે છતાં કર્મવડે બંધાતો નથી. આ કથળો કર્મબંધમાં રાગની મુખ્યતા છે અને કર્મ છોડવામાં વિરાગની મુખ્યતા છે.

પાંચે પ્રકારના વિષયોને જાણવાથી જ્ઞાની બંધાતો નથી. જો જાણવા માત્રથીજ કર્મનો બંધ થતો હોય તો કેવળજ્ઞાની આત્માની ન શક્તિથી ત્રણે લોકને જાણે છે તે પણ બંધાવા જોઇએ, પણ ંધાતા નથી. જેનામાં જ્ઞાન છે પણ રાગ નથી તે બંધાતો નથી, પણ જેનામાં રાગ છે પણ જ્ઞાન નથી તે બંધાય છે. અહીં કર્મ બંધનમાં રાગની મુખ્યતા છે. અજ્ઞાની જીવો ઇન્દ્રિયોના વિષયોને ગ્રહણ નથી કરતા, છતાં પણ કર્મોથી બંધાય છે. એકેંદ્રિયાદિ જીવો વિષયોને બહુ ગ્રહણ કરતા નથી છતાં શું કર્મોથી બંધાતા નથી ? અર્થાત્ બંધાય છે. અહીં કર્મના બંધનમાં અજ્ઞાન તથા મિથ્યા- ત્વની મુખ્યતા છે.

જેઓ રાગ દ્વેષથી નિવૃત્ત થયા છે તેને પચ્ચખાણાદિ કરવા તે નિરૂપયોગી છે. અને જેઓ રાગદ્વેષમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તેને પણ પચ્ચખાણાદિ કરવાં નિરૂપયોગી છે. વ્રત, તપ, જપ, ધ્યાન આદિ ક્રિયાઓ રાગદ્વેષનો નાશ કરવા માટે છે, જે રાગદ્વેષ કરતા નથી

શુદ્ધભાવ કેમ કરવો ?:—

આત્માને શુદ્ધ ભાવમાં લાવવાની ઇચ્છાવાળા જીવોએ પ્રથમ પોતાના મનને પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાંથી ખેંચી લેવું-પાછું હઠાવવું અને તે મનને આત્મામાં નિશ્ચળ કરવા માટે તે કાંઇપણ ચિંતન ન કરે તે તરફ લક્ષ આપ્યા કરવું યા જોયા કરવું. લાંબા વખતના અભ્યાસે મન આત્મામાં લીન થાય છે, સંકલ્પ વિકલ્પો કરતું બંધ થાય છે અને આ બાજુ આત્માનો જ્ઞાતા દૃષ્ટાપણાનો ભાવ પણ મજબુત થાય છે. મન નિર્વિકલ્પ બને છે અને આત્મા પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિર થાય છે. આ નિર્વિકલ્પ અને સ્વરૂપસ્થ દશામાં-અવસ્થામાં પૂર્વનાં બાંધેલાં-સત્તામાં રહેલાં અને ઉદય આ-વેલાં કર્મોનો નાશ થાય છે. આ પ્રમાણે આત્માનો શુદ્ધ ભાવ પ્રગટ કરી શકાય છે.

જે મનુષ્યે પોતાના આત્માને પરમાર્થના માર્ગથી વિમુખ કર્યો છે, પાછો હઠાવ્યો છે અને પોતાની શકિતવડે વિષયોનું દ્રઢતા પૂર્વક સ્મરણ કરવા માંડયું છે, તે મનુષ્ય જ્યાં સુધી આવી પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખે છે ત્યાં સુધી સદાને માટે દીન અને દુઃખી થાય છે, તેમજ તેનો આ અને આવતો બન્ને ભવ તે પોતાને હાથેજ બગાડે છે.

એક મનુષ્ય ભોગ ભોગવતો નથી છતાં ભોગ મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. બીજો મનુષ્ય ભોગ ભોગવે છે છતાં તેના ત્યાગને માટે પ્રયત્ન કરે છે. ભોગાંતરાય કર્મના ઉદયને લીધે જીવને તેની ઇચ્છાનુસાર ભોગોની પ્રાપ્તિ થતી નથી તેને લઇને તે ભોગ ભોગવતો નથી પણ તે ભોગવવા માટેની તેનામાં તીવ્ર ઇચ્છા રહેલી હોવાથી તે તેને માટે પ્રયત્ન કરે છે. બીજો મનુષ્ય વિશુદ્ધિ વાળો જાગૃત આત્મા જ્ઞાની પુરૂષ છે. તેને પૂર્વના શુભ કર્મના ઉદયને લઇને ઉત્તમોત્તમ ભોગની પ્રાપ્તિ થઇ છે અને તેનો ઉપભોગ પણ તે લે છે, છતાં તે જ્ઞાની હોવાથી ભોગોનાં દુઃખ-દાઇ પરિણામને જાણતો હોવાથી તેનો ત્યાગ કરવાની ભાવના નિરં-તર તેના મનમાં રહ્યા કરે છે અને તેને છોડવાનો પ્રયત્ન પણ કરે છે. પૂર્વનું ભોગાવળી કર્મ ભોગવ્યા વિના છુટતું નથી એટલે તે કર્મ ભોગવીને કર્મો ઓછાં કરે છે. અર્થાત્ આ બીજો પુરૂષ ભોગ

વ્યને મૂકીને જીવત્વ, ભવ્યત્વ, આ બે પરિણામિક ભાવો કર્મના ઉદય આદિની અપેક્ષા રાખતા નથી, તેથી તેનાથી કર્મનો બંધ થતો નથી, તે મોક્ષનું કારણ છે.

ઇષ્ટ વિષયોનો અનુભવ થવો તે બાહ્ય ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતું સુખ છે. અને આત્માનો અનુભવ થવો તે આત્માથી ઉત્પન્ન થતું આંતરસુખ છે. વિષયોથી ઉત્પન્ન થતું સુખ વિનાશી છે. આત્માથી પ્રગટ થતો આનંદ અવિનાશી છે. આ બન્ને સુખમાં જમીન અને આકાશ જેટલો તફાવત છે, તે જાણીને વિષય સુખનો ત્યાગ કરીને નિરંતર આત્માના અનુભવમાં રહેવા પ્રયત્ન કરવો. વિષયો સંબંધી જ્ઞાન મનુષ્યોને થાય છે તે ઇન્દ્રિય જન્ય જ્ઞાન છે, તે સર્વ પૌદ્‌ગલિક જ્ઞાન છે. આત્મિકજ્ઞાન તેનાથી ઉલટું છે. તે આત્માથી પ્રગટ થાય છે અને તેનો સંબંધ પણ આત્માની સાથેજ છે. ઇન્દ્રિય-જન્ય જ્ઞાન પણ ચૈતન્ય સ્વરૂપ તો છેજ, જ્ઞાન પુદ્‌ગલ સ્વરૂપ તો નજ હોય. છતાં તે જ્ઞાનની વિભાવિક પરિણતિ હોવાથી તેની ઉત્પત્તિમાં પુદ્‌ગલમય ઇન્દ્રિયો કારણ રૂપ છે માટે તેને વ્યવહારથી પુદ્‌ગલ સ્વરૂપ કહે છે. પાંચ જ્ઞાનમાં મતિ તથા શ્રુત જ્ઞાનને ઇન્દ્રિય જનિત કહેલાં છે માટે આ અપેક્ષાએ વ્યવહારનયે તે પૌદ્‌ગલિક જ્ઞાન છે. અવધિજ્ઞાનાદિ ત્રણ જ્ઞાન આત્મા અપેક્ષી છે. તે પ્રગટ થવામાં ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષા ન હોવાથી તે ત્રણ આત્મિક જ્ઞાન છે. તે ત્રણમાં પણ તાત્વિક રીતે આત્મિકજ્ઞાન તો એક કેવળજ્ઞાનજ છે.

જ્ઞાનમાં ભેદ નથી:—

ગાયોનો આપસમાં ભેદ હોવા છતાં પણ દુધમાં ભેદ હોતો નથી, તેમ પુરૂષોમાં ભેદ રહેવા છતાં પણ તેના જ્ઞાનમાં ભેદ હોતો નથી. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શુદ્ર ઇત્યાદિ પુરૂષોના અનેક ભેદ હોય છે; છતાં જ્ઞાતાપણાવાળો જ્ઞાનનો સ્વભાવ બધામાં એક સરખો છે. અનંતજ્ઞાનીઓનું એકજ જ્ઞાન છે. તેમની બહારની પુન્ય પ્રકૃતિમાં ફેર હોય છે પણ જ્ઞાનાવરણકર્મ સર્વથા દૂર થતાં તે બધાનું જ્ઞાન તો એક સરખું રહે છે.

જેમ દીવાવડે જોવા લાયક પદાર્થને જોઇને દીવો દૂર મૂકવામાં આવે છે, તેમ જ્ઞાનવડે જાણવા યોગ્ય પદાર્થોને કે માર્ગને જાણીને તે જ્ઞાનનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. અહીં એટલી અપેક્ષા

તેને આ વ્રતાદિ કરવાં તે નકામાં છે અર્થાત્ તે રાગદ્વેષ કરતો ન હોવાથી તેનાથીજ તેનો આત્મા નિર્મળ થાય છે અને નવાં બંધન પામતો નથી. જે રાગ દ્વેષ કરે છે તેનાં કરેલાં વ્રત તપ જપાદિ વૃથા છે, વૃથા એટલે નકામાં એટલા માટે છે કે, રાગદ્વેષના ત્યાગ માટે તો આ વ્રતાદિ કરવાનાં છે, તે રાગાદિનો ત્યાગ તો તે કરી શક્તો નથી તો પછી આ વ્રતો તેનું ધારેલું ફળ આપતા ન હોવાથી કર્યાં તો પણ ન કર્યાં બરોબર છે. અહીં કર્મક્ષય કરવાની મુખ્યતા છે. વ્રતાદિથી પુન્યબંધ થાય તે વાત ગૌણ છે. અપેક્ષાએ વ્રતાદિ કરવા છતાં રાગ દ્વેષનો ત્યાગ કરવામાં ન આવે તો વૃથા કહેલાં છે, નહિંતર પુન્યબંધ તો થાય છે, એટલે વ્રતાદિ સર્વથા નિરૂપયોગી તો નથીજ.

જે મનુષ્ય કોઇ ઠેકાણે રાગ કરતો નથી; તેમજ દ્વેષ પણ કરતો નથી. સર્વ સ્થળે સદા ઉદાસીન ભાવ રાખે છે તે પ્રત્યાખ્યાન વડે સર્વ દોષોને ઉલંઘી જાય છે. પ્રત્યાખ્યાન એટલે આ વસ્તુના સંબંધમાં રાગદ્વેષ નહિં કરૂં તેવી પ્રતિજ્ઞા કરવી. તેવો દ્રઢ નિશ્ચય કરવો તે. આવા પ્રત્યાખ્યાનવડે રાગદ્વેષને ઓછા કર્યા છે, પ્રત્યાખ્યાન કરવાની સાથેજ રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરીને ઉદાસીન ભાવમાં આવી ગયો છે, અથવા ઉદાસીન વૃત્તિ જે રાગદ્વેષના અભાવવાળી છે તે તેનામાં આવી હોવાથી તે પ્રત્યાખ્યાનની હદને ઉલંઘી ગયો છે. પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા તેને જે કાર્ય કરવાનું હતું તે થઇ ગયેલ હોવાથી હવે તેને પ્રત્યાખ્યાનની જરૂર રહી નથી-અર્થાત્ પચ્ચખાણ કર્યા વિના પણ પ્રત્યાખ્યાન કરેલાની માફક તેનું વર્તન થઇ રહેલું છે, તે મનુષ્ય સંવર ભાવમાં રહેલો છે અને કર્મની નિર્જરા કરે છે. તેને પ્રત્યાખ્યાનની શી જરૂર છે ? જે મનુષ્ય રાગી છે તેનામાં સંસારના હેતુભૂત દોષો સદા નિવાસ કરીને રહે છે, પણ જે જ્ઞાની છે-વીતરાગ છે તેની અંદર કોઇપણ દોષો ટકી શકતા નથી. જીવોને ઉદયિક ભાવ બંધનું કારણ છે પણ પરિણામિકભાવ મોક્ષનું કારણ છે. કર્મના ઉદયથી જે ભાવ થાય તે ઉદયિક ભાવ છે. મનુષ્યાદિ ચાર ગતિ. ક્રોધાદિ ચારકષાય, સ્ત્રીવેદ આદિ ત્રણવેદનો ઉદય, કૃષ્ણ લેશ્યાદિ છલેશ્યા, મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન, અસંયમ અને અસિદ્ધત્ત્વ એ એકવીશ ઉદયિક ભાવો છે. આનો ઉદય હોય ત્યારે સામાન્ય રીતે સૂક્ષ્મ પણ બંધ હોય છે, પણ, અભ-

આત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કરવાથી તેને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઇ શકે
તેમ છે.

આ જડ માયારૂપ દેખાતા બાહ્ય જગતને મહાન્ પુરૂષો, અના-
ત્મિય-ઇન્દ્રજાળ સમાન વિનાશ પામનાર જાણીને-જોઇને, સ્થિર
આત્મતત્વનું ધ્યાન કરવાવડે મિથ્યાત્વરૂપ પહાડોને, અવિરતિ-
રૂપ નદીઓને, કષાયરૂપ અગ્નિને અને લોભરૂપ સમુદ્રને ઓલંઘીને
નિર્વાણરૂપ શાંતિ સ્થાને પહોંચી જાય છે. તેવા આત્મસ્વરૂપમાં
સ્થિર થયેલ વીર પુરૂષોનો જન્મ થવો અને વિશ્વમાં લાંબો કાળ
જીવવું તે સફળ છે.

શુદ્ધ આત્મા સર્વ પદાર્થોમાં ઉત્તમ છે. સ્વ સ્વરૂપમાં પ્રતિષ્ઠિત
છે, નિત્ય આનંદ સ્વરૂપ છે, કર્મ રહિત છે. સૂક્ષ્મ છે, અતીંદ્રિય
પદાર્થને જાણનાર જ્ઞાનીઓને ગમ્ય છે. એજ પ્રમાણે આ ગ્રંથ બધા
ગ્રંથોમાં ઉત્તમ છે, આત્મ સ્વરૂપને બતાવનારો છે, નિત્ય આનંદ
આપનારો છે, નિર્દોષ છે, સૂક્ષ્મવિચારોથી ભરપૂર છે અને અનુભવ
કરવાથી લક્ષ્યમાં આવી શકે તેમ છે. સંસારથી વિરક્ત થયેલાઓને
શુદ્ધસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે આ ગ્રંથ વિશેષ ઉપયોગી છે.

જે મનુષ્ય ચિત્તને નિર્મળ કરીને એકાગ્રતાપૂર્વક આ ગ્રં[illegible]
ભણશે અને તે પ્રમાણે વર્તન કરવા પ્રયત્ન કરશે તે પોતાના સ્[illegible]
રૂપને પ્રાપ્ત કરીને સદાને માટે પરમ શાંતિ પ્રાપ્ત કરશે.

ઇતિ નવમ શ્રી સર્વ તત્ત્વ રહસ્ય સંપૂર્ણ.

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

इति श्री तपागच्छिय गच्छाधिपति श्रीमान् मुक्ति[illegible]
जय गणि शिष्यश्रीमदाचार्य विजयकमलसूरिस्तेपांमुख्यप[illegible]
शिष्य श्रीमदाचार्य श्री विजयकेशरसूरिणा संकलितो सुसं[illegible]
रितश्च श्री महावीरतत्त्वप्रकाश नामक ग्रंथः विक्रमीय [illegible]
एकोनविंशतिशतत्र्यशीतिवर्षे मार्गशीर्षशुक्लद्वितीयायां [illegible]
नगरे समाप्तिगमत्. श्री श्रमणसंघस्य शांतिरस्तु.

समाप्त.

શ્રીમદ્ આચાર્ય મહારાજશ્રી વિજયકેસર સૂરીશ્વર વિરચીત અપૂર્વ ગ્રંથો.

યોગશાસ્ત્ર	આવૃત્તિ ૪.	રેશમી પાકું પુંઠું.	૨—૦—૦
મલયાસુંદરી ચરિત્ર	,,	રેશમી ,, પુંઠું	૧—૪—૦
આનંદ અને પ્રભુમહાવીર	,, પહેલી	,, ,,	૦—૮—૦
શાંતીનો માર્ગ	આવૃત્તિ ત્રીજી	કાચું ,,	૦—૮—૦
નીતિવિચાર રત્નમાલા	,, બીજી	,, ,,	૦—૪—૦
આત્મજ્ઞાન પ્રવેશીકા	,, ત્રીજી	,, ,,	૦—૩—૦
શ્રીધર્મોપદેશ તત્ત્વજ્ઞાન	,,	,, ,,	૦—૧—૦
મહાવીર તત્ત્વપ્રકાશ	,,	,, ,,	૦—૮—૦
આત્મવિશુદ્ધિ	,,	,, ,,	૦—૮—૦
મહાવીર તત્ત્વપ્રકાશ આત્મવિશુદ્ધિ નીતિવિચાર રત્નમાળા	ત્રણે સાથે રેશમી પુંઠાથી બાંધેલી		૧—૦—૦

શ્રીમદ્ મહોપાધ્યાય શ્રી દેવવિજયજી ગણી વિરચિત અપૂર્વ ગ્રંથો.

શ્રીદેવવિનોદ	આવૃત્તિ પહેલી	રેશમી પાકું પુંઠું	૧—૦—૦
શ્રીરેખાદર્શન	,, ,,	,, ,, ,,	૧—૦—૦
શ્રીદેવભક્તિમાલા	,, ,,	,, ,, ,,	૧—૦—૦

પુસ્તકો મળવાનાં ઠેકાણાં.

શા. ખોડીદાસ માધવજી ઠે–દેરાસર સામે વઢવાણ કેમ્પ.
શા. સકુભાઈ તલકચંદ ઠે–રતનપોળમાં, વાઘણની પોળ–અમદાવાદ
ભાવનગર: શ્રી જૈનઆત્માનંદ સભા.
ભાવનગર: શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભા.
ભાઈ માભાઈ નગનલાલ નાણાવટી પ્રાંતીજ લાઇન મુ–હેડગામ.